

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1976, LETNIK XIII, UDK 3

1-2

IZ VSEBINE

In memoriam: Boris Ziherl

Božidar Debenjak: Marksizem v družbenih vedah

Aktualni intervju: Na vprašanja uredništva o marksizmu, družbenih vedah in zgodovinski praksi odgovarjajo:

Adolf Bibič, France Černe, Andrej Kirn, Boris Majer, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Vid Pečnjak in Anton Perenič

Josip Globevnik: Sodišča združenega dela in ustavni spor

Marko Kerševan: Lenin in religija

Peter Klinar: Značilnosti sodobnih migracij (II)

Ferenc Hajós-Vladimír Klemenčič: Dvojezičnost v SR Sloveniji (na narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju)

Rudi Lešnik: Srednješolci in prosti čas

Nada Mikič-Bulc: O razlikah v osebnih dohodkih

Ivo Lavrač: Pot k formaliziranemu okviru za medrepubliško planiranje

Igor Pavlin: Kako je slovensko visoko šolstvo dostopno različnim slojem naše družbe

Eugenio Peggio: Nestabilnost in negotovost v kapitalističnem gospodarstvu

Janez Stanič: Poudarek na socialni politiki (po sedmem Kongresu Poljske združene delavske partije)

TEORIJA IN PRAKSA

1976

1-2

revija za družbena vprašanja, let. 13, št. 1—2, str. 1—176, Ljubljana, januar-februar 1976

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Siftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

URREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

IN MEMORIAM:

Boris Ziherl (1910—1976) 3

UVODNIK:

BOZIDAR DEBENJAK: Marksizem v družbenih vedah 5

AKTUALNI INTERVJU:

Marksizem, družbene vede, zgodovinska praksa 10

ADOLF BIBIČ: Politologija, družbene vede, marksizem 10

FRANCE ČERNE: Marksistična ekonomija in zgodovinska praksa 16

ANDREJ KIRN: Sociologija znanosti in marksizem 18

BORIS MAJER: Marksistična filozofija v interdisciplinarnih raziskavah 22

ZDRAVKO MLINAR: Marksizem in preseganje pozitivizma v sociologiji 24

BREDA PAVLIČ: Politično-ekonomski pristop v proučevanju komunikacij 27

VID PEČJAK: Marxovo pojmovanje človeka in sodobna psihologija 30

ANTON PERENIČ: Prispevek marksizma k proučevanju prava 32

ČLANKI, RAZPRAVE:

JOSIP GLOBEVNIK: Sodišča združenega dela in ustavni spor 36

MARKO KERSEVAN: Lenin in religija 44

PETER KLINAR: Značilnosti sodobnih migracij (II) 56

FERENC HAJÓS-VLADIMIR KLEMENČIČ: Dvojezičnost v SR Sloveniji 66

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

MILAN MEDEN: Politika trajnosti 77

RUDI LEŠNIK: Srednješolci in prosti čas 79

NADA MIKIČ-BULC: O razlikah v osebnih dohodkih 87

BERNI STRMCNIK: Od akcije za »dobro gospodarjenje« k stabilizaciji 94

JANKO RUPNIK: Podružbljanje političnih funkcij 102

DANILO SLIVNIK: O delavski kontroli 107

CIRIL RIBIČIČ: Ali novosprejeti statuti visokošolskih organizacij veljajo? 109

DRUŽBENO PLANIRANJE:

IVO LAVRAČ: Pot k formaliziranemu okviru za medrepubliško planiranje 113

VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE:

IGOR PAVLIN: Kako je slovensko visoko šolstvo dostopno različnim slojem naše družbe 123

MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI:

EUGENIO PEGGIO: Nestabilnost in negotovost v kapitalističnem gospodarstvu 135

SOCIALISTIČNE DEŽELE:

JANEZ STANIČ: Poudarek na socialni politiki 146

PRIKAZI, RECENZIJ:

MACA JOGAN: Nujno in koristno posvetovanje 154

ADA POLAJNAR-PAVČNIK: Tuji delavci v družbi in pravu 157

VANEK ŠIFTAR: O knjigi in ob knjigi 160

ALBINA LUK: Konferenca »Jezik in družba« 163

Iz domačih revij 167

Med novimi knjigami 168

Bibliografija knjig in člankov 170

Avtorski sinopsisi 175

Kazalo XII. letnika (priloga)

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 13, št. 1—2, str. 1—176, Ljubljana, januar—februar 1976

CONTENTS

EDITORIAL:

BOZIDAR DEBENJAK: Marxism in Social Sciences 5

INTERVIEW ON CURRENT ISSUE:

Marxism, Social Sciences, Historical Practice 10

ADOLF BIBIČ: Political Science, Social Science and Marxism 10

FRANCE CERNE: Marxist Economics and Historical Practice 16

ANDREJ KIRN: Sociology of Science and Marxism 18

BORIS MAJER: Marxist Philosophy in Interdisciplinary Research 22

ZDRAVKO MLINAR: Marxism and the Surpassing of Positivism in Sociology 24

BREDA PAVLIČ: The Politico-economic Approach to the Study of Communication 27

VID PEČJAK: Marx's Conception of the Nature of Man and Contemporary Psychology 30

ANTON PERENIČ: The Contribution of Marxism to the Study of Law 32

ARTICLES, DISCUSSIONS:

JOSIP GLOBEVNIK: Courts of Associated Labour and the Constitutional Dispute 36

MARKO KERŠEVAN: Lenin and Religion 44

PETER KLINAR: Characteristics of Present-day Migrations 56

FERENC HAJÓS-VLADIMIR KLEMENČIČ: Bilingualism in Slovenia (in the nationally mixed region in Prekmurje) 66

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

MILAN MEĐEN: Policy of Steadiness 77

RUDI LESNIK: High-School Students and their Leisure 79

NADA MIKIČ-BULČ: On Differences in Personal Income 87

BERNI STRMCNIK: From Action for «Sound Economy» to Stabilization 94

JANKO RUPNIK: Socialization of Political Functions (as a Form and Expression of the Delegate System) 102

DANILO SLIVNIK: On Workers' Control 107

CIRIL RIBIČIČ: Are the recently passed Highschool Statutes in force? 109

SOCIAL PLANING:

IVO LAVRAC: The Way to a Formalized Frame for Interrepublic Planning 113

EDUCATION:

IGOR PAVLIN: Accessibility of Slovene Higher Education to Different Social Strata in our Society 123

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS:

EUGENIO PEGGIO: Instability and Insecurity in the Capitalist Economy 135

SOCIAL COUNTRIES:

JANEZ STANIČ: The Emphasis on Social Policy 146

REVIEWS, NOTES:

MACA JOGAN: A Necessary and Useful Conference 154

ADA POLAJNAR-PAVČNIK: Foreign Workers in Society and Law 157

VANEK SIFTAR: On the Book 160

ALBINA LUK: The Conference «Language and Society» 163

From Domestic Reviews 167

Survey of New Books 168

Bibliography of Books and Articles 170

Authors' Synopses 175

Index of Vol. VII.

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПИТЕЛЬНАЯ СТАТЬЯ:

БОЖИДАР ДЕБЕНЯК: Марксизм в общественных науках 5

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

АДОЛЬФ БИБИЧ: Политология, общественные науки, марксизм 10

ФРАНЦЕЗ ЧЕРНЕ: Марксистская экономика и историческая практика 15

АНДРЕЙ КИРН: Социология науки и марксизм 18

БОРИС МАЙЕР: Марксистская философия в междисциплинарных исследованиях 22

ЗДРАВКО МЛИНАР: Марксизм и превосхождение позитивизма в социологии 24

БРЕДА ПАВЛИЧ: Политическо-экономический подход к изучению коммуникаций 27

ВИД ПЕЧАК: Взгляды Маркса на суть человека и современная психология 30

АНТОН ПЕРЕНИЧ: Вклад марксизма в изучение права 32

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ИОСИП ГЛОБЕВНИК: Суды объединенного труда и конституционный спор 36

МАРКО КЕРШЕВАН: Ленин и религия 44

ПЕТЕР КЛИНАР: Характерные черты современных международных миграций 56

ФЕРЕНЦ ХАЙОС — ВЛАДИМИР КЛЕМЕНЧИЧ: Двуязычие в Словении (на национально разнородной территории Прекмурья) 66

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОМЕНТАРИИ:

МИЛАН МЕДЕН: Политика постоянства 77

РУДИ ЛЕШНИК: Ученики средних школ и их досуг 79

НАДА МИКИЧ-БУЛЬЦ: О разнице в области личных доходов 87

БЕРНИ СТРИЧНИК: От акции «хорошего ведения хозяйства» к стабилизации 94

ЯНКО РУПНИК: Обобществление политических функций как форма и выражение системы делегаций 102

ДАНИЛО СЛИВНИК: О рабочем контроле 107

ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Действительны ли нововведения уставы вузовских организаций? 109

ОБЩЕСТВЕННОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ:

ИВО ЛАВРАЧ: Путь к оформлению рамок межреспубликанского планирования 113

ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ:

ИГОР ПАВЛИН: В какой степени словенские вузы доступны разным слоям нашего общества 123

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ

ОТНОШЕНИЯ:

ЭУДЖЕНИО ПЕДЖО: Неустойчивость и неуверенность капиталистического хозяйства 135

ПО СТРАНАМ СОЦИАЛИЗМА:

ЯНЕЗ СТАНИЧ: Ударение на социальной политике 146

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

МАЦА ИОГАН: Нужное и полезное совещание 154

АДА ПОЛАЙНАР-ПАВЧНИК: Положение иностранных рабочих в обществе и праве 157

ВАНЕК ШИФТАР: У книги о книге 160

АЛБИНА ЛЮК: Конференция о «Языке и обществе» 163

По страницам отечественных журналов 167

Среди новых книг 168

Библиография книг и статей 170

Авторские синопсисы 175

Указатель XII-ого года издания

In memoriam

BORIS ZIHERL

(1910—1976)

Že ko smo oddali gradivo za to številko Teorije in prakse v tisk, nas je doletela nepričakovana, žalostna novica, da je Boris Zihler umrl.

Z njim smo izgubili marksističnega teoretika, ki se je z mislijo, ki je silila k dejanju, in z dejanjem, ki se je vzpenjalo k misli, zavzemal za nacionalno in socialno svobodo, za razodtujitev človeka, za realni humanizem.

Z njim je odšel izmed nas revolucionar, ki je z vsem srcem in umom sodeloval v pripravi naše revolucije, imel eno izmed ključnih vlog v njenem poletu in ki je po njeni zmagi vlagal vse svoje moči v graditev socialistične družbe.

Z Borisom Zihlerom je utihnil glas učitelja — marksista, ki je na visokih šolah in zunaj njih vzgajal mladi rod za pomembne naloge jutrišnjega dne.

Z njim je Teorija in praksa zgubila ne samo sodelavca, ki je na njenih straneh objavljaj pomembne prispevke, marveč tudi svetovalca in kritika, ki je kot dolgoletni član uredniškega odbora in nazadnje kot član uredniškega sveta s svojim globokim poznavanjem marksizma, s svojo široko kulturo in revolucionarno izkušnjo veliko prispeval k njeni podobi.

Svetal lik Borisa Zihlerla — humanista, marksista, raziskovalca, pedagoga, publicista in javnega delavca — nam bo v trajno spodbudo.

Marksizem v družbenih vedah

Da bi razumeli svet, v katerem živimo, in da bi se v njem tudi znali usmerjati v svojih akcijah, nam je marksizem potreben kot vsakdanji kruh. Brez marksizma nam ostane nerazumljiva kriza sodobnega kapitalizma in šele z marksizmom imamo v rokah orodje za to, da lahko pozni kapitalizem izprašamo o tem, ali »je še dovolj prostoren« za produktivne sile, ki so nastale v njegovih nedrih. Brez marksizma je kritika kapitalizma utopična. In prav tako v analizi socialističnih družb sodobnosti brez marksizma ne bi našli družbenih gibal in ne bi prodrli pod površino dogajanja. Kako pa je s socialistično prakso, če se v njej začne proces izrivanja marksizma iz znanosti in iz znanstvenega utemeljevanja ukrepanja, o tem so nas dovolj poučila navzkrižja polpretekle dobe.

To preporočeno zaupanje v moč marksistične analize je prevevalo tudi nedavno posvetovanje o marksizmu v družbenih vedah (Ljubljana 18. in 19. decembra 1975), ki so ga skupaj organizirali center za razvoj in širjenje marksizma pri univerzitetni konferenci zveze komunistov in pa štiri družboslovne fakultete. Ni moj namen, da bi nadrobno govoril o tem posvetovanju, ki je, sodeč po vseh dosedanjih odmevih, vseskozi uspelo, dokazalo visoko raven slovenskega marksističnega raziskovanja in pokazalo tudi številčno krepitev vrst slovenskih marksistov. Omenim naj le, da so bile na njem z največ prispevki zastopane filozofija, sociologija, politologija in ekonomija, sledile so psihologija, pedagogika, zgodovina, jezikoslovje in pravna znanost. Znanosti o umetnostih žal tokrat niso bile zastopane in je pričakovati njihov nastop na posebnem posvetovanju. Tri osi, okrog katerih se je sukalo razmišljanje udeležencev, so bile: kaj je marksistično izhodišče danes, (tako v celotni znanosti kot v konkretnih znanstvenih raziskavanjih) in kaj so nemarksistična izhodišča in metode; dalje, kaj je materialistična dialektika, tako na svoji filozofski ravni kot v praktični uveljavitvi v konkretnem raziskovanju; naposled, kaj prispevajo in kaj lahko prispevajo posebna marksistična raziskovanja in marksistično raziskovanje v celoti k razvoju naše revolucionarne akcije tako v graditvi naše samoupravne družbe kot v njeni usmeritvi in udeležbi v socializmu kot svetovnem procesu.

A namen tega zapisa ni, da bi poročal o vsebini in poteku omenjenega posvetovanja. Gre mi za nekaj refleksij o njegovi naslovni temi,

o tem, zakaj se je danes lahko postavila plodno onstran nekdanjih lažnih in prenapetih dilem o »znanosti« proti »politiki«, o »znanosti« in »ideologiji« in podobno.

Ena temeljnih zahtev marksizma je, da moramo analizo slehernega pojava koncipirati historičnomaterialistično. Ko analiziramo oblike zavesti, moramo izhajati torej iz temeljne teze Marxa in Engelsa, da zavest (in prav forme družbene zavesti so forme zavesti) nima nobene lastne zgodovine, temveč da je njena zgodovina sestavni del realne zgodovine. To spoznanje so v neki obliki upoštevali tudi v dobah, ko je marksistična misel doživljala stagnacijo, upadala, se dogmatizirala in spreminjala v šablone. V neki obliki torej. Tudi v času poenostavljanj je namreč ostala zahteva, da je treba zgodovino umetnosti, zgodovino religije, zgodovino morale, zgodovino filozofije, zgodovino raznih znanosti izprašati glede na njeno družbeno vsebino in da zgodovine idej ne smemo obravnavati ločeno od dejanske zgodovine, temveč da moramo poiskati družbeno naravo in družbeno določenost teh idej. Do tod vse lepo in prav. Toda obenem se je zgodilo, da so take marksistične obravnave nujno zane-marile samo vsebino umetnosti, religije, morale, filozofije, znanosti, raz-lagale so ta področja le kot »specifičen odsev« »baze« in s tem nujno puščale odprta vrata »imanentističnim« razlagam, ki so poudarjale prav »imanentni« razvoj problemov. In v neki fazi razvoja je poenostavljena marksistična razlaga nujno podlegla. Pokazalo se je, da so družbene vede na podlagi nemarksističnih teorij in metod dosegle precejšnje rezultate, medtem ko je enolično ponavljanje družbene in razredne določenosti bilo vse premalo, marksizem je postal ponavljanje »večne« resnice o zgo-dovinski in družbeni določenosti in drugega nič. V tistih deželah in pri tistih avtorjih, kjer se je to razvilo do konca, so znanstvena vprašanja reševali po zgledu dekadentne pozne sholastike, ki je na vprašanje o šte-vilu konjevih zob iskala odgovor v Aristotelovih spisih in ne v konjski čeljusti. In ko je potem nastopila meščanska kritika in začela poudarjati, da je Marx živel in umrl v 19. stoletju, da pa so Husserl, Heidegger, Russell, Weber, Parsons, Samuelson in drugi pač ljudje 20. stoletja, so v vseh socialističnih deželah, tu prej, tam pozneje, tu bolj, tam manj odkrito začele prodirati poznomeščanske znanstvene in filozofske kon-cepcije. V prid jim je bila njihova metodološka premoč, razčlenjenost in strukturiranost njihove misli, medtem ko je bila marksistična misel po-enostavljena, pojmovno in besedno osiromašena.

Toda to je šele en del razlage. Drugi, mnogo bolj bistveni del pa je odgovor na vprašanje, kako se je to moglo zgoditi. In da bi odgovorili na to vprašanje, moramo metodo historičnega materializma uporabiti tudi na sami zgodovini marksizma. Šele z uporabo te metode se lahko iz-kopljemo iz preproste osuplosti nad tem, kako je bilo mogoče, da je bila misel Marxa in Engelsa, pa misel Lenina, misel Roze Luxemburg, Gramscija in drugih velikanov poenostavljena na nekaj splošnih mest, ki so bila uporabna za vsako vsebino, zato pa niso zalegla za nobeno.

Uporabiti metodo historičnega materializma pa se pravi obravnavati zavest kot del zgodovine in v njeni vpetosti v zgodovino.

V začetku petdesetih let so protestantski teologi, eksistencialisti in za njimi nekateri marksisti ponovno odkrili spise »mladega« Marxa in njihove humanistične poudarke. Danes so ti spisi splošna last marksizma. A zakaj so bili ti spisi vmes četrto stoletje pozabljeni in obravnavani bolj kot zgodovinsko-filozofska zanimivost? Preprosto zato, ker vprašanja, ki se v njih načenjajo, niso bila na dnevnem redu proletarskih revolucij. Na dnevni red jih je postavila šele tista faza proletarske revolucije, ko se je kot revolucionarna naloga lahko izkristaliziralo samoupravljanje.

Tudi etatizem ni nastal kar tako in ni bil po izviru miselna zabloda, temveč je imel v zgodovini revolucije močne realne korenine. Koreninil ni samo v tem, da so se socialistične revolucije po pravilu zvrstile v manj razvitim in ne v najrazvitejšem svetu. Druga njegova nič manj bistvena korenina pa je bil kapitalizem tistih dni: kapitalizem cikličnih gospodarskih kriz, kapitalizem katastrofalne brezposelnosti in anarhije. Proti nenačrti, anarhični, katastrofični, asocialni kapitalistični družbi je kot njeno nasprotje nastala socialistična družba z načrtom, urejenostjo, socialno varnostjo slehernika. Načrtna produkcija in cirkulacija in pa socialno varnost so se zdeli zadosten in univerzalen odgovor na kapitalizem, ki je peljal v »črni torek« leta 1929. V tem modelu odgovora na kapitalizem je bilo seveda mesto za zahtevo »dohiteti in prehiteti«, za pospešeno načrtno gospodarsko rast, medtem ko so prav spričo zaostrenih potreb v samih socialističnih družbah zbledele zahteve po humanizaciji produkcijskega procesa in po vplivu neposrednega producenta na produkcijski proces.

V tej svoji podobi je potem marksizem kot teorija zatrdel v dogmatizem; zgodovinsko nastalo kritiko kapitalizma je dogmatizem spremenil v večne resnice in zgodovinsko nastalo prakso socialističnega etatizma razglasil za alfa in omega socializma.

Toda pokazalo se je, da je kapitalizem družbena formacija, ki še ni zičrpala vseh svojih možnosti, ki je torej še »dovolj prostorna« za razvoj produktivnih sil. V dveh podobah je kapitalizem sam lahko bil kos svojim najbolj občutnim tegobam: v fašizmu in v new deal. V prvem »modelu« je najprej teroristično zatrl delavsko gibanje in potem v atmosferi ostre politične represije zgradil svoj gospodarski čudež, napredek v produkciji in polno zaposlenost; njegova nezadostnost se je pokazala v tem, da je za vzdrževanje nenehnega obsednega stanja potreboval vojno in gnil tudi sam kapitalizem v katastrofo. Drugi »model« pa je bil uspešnejši: z reformnimi ukrepi vpeljati elemente načrta (dirigizem), podžgati gospodarsko rast, z anticiklično politiko krize ublažiti v »recesije«, naposled pa s premišljeno inflacijsko politiko poskrbeti za prenos krize na prihodnost ali na druge dele sveta. Pri discipliniranju kapitalizma so poprijeli tudi anti-fašisti, evropski emigranti pred fašizmom in drugi. Obenem pa

se je v *new deal* pojavil tudi tehnokratizem kot izrazita ideologija poznega kapitalizma: rešitev družbenega zla je menda v »managerski revoluciji«.

V taki podobi je šel del kapitalističnega sveta skupaj s socialističnim v konflikt s fašizmom; in v taki podobi je šel v hladno vojno, brž ko je bil fašizem premagan.

Kapitalizem je tudi v hladni vojni pokazal, kako presenetljivo odporen je: dvajset let rasti, dvajset let kapitalistične prosperitete. Socialistične dežele pa so svojo gospodarsko rast plačevale z asketizmom in samoodpovedjo. Ta kapitalistična prosperiteta je marksiste našla skoraj v celoti nepripravljene. Niti v samih kapitalističnih deželah niti zunaj njih ni bilo temeljite marksistične analize ekonomskih procesov poznega kapitalizma, temveč so skušali mnogokrat ohraniti sliko kapitalizma iz časov pred to prosperiteto. To je potem peljalo do tega, da se je marksistična teorija morala vse bolj umikati, da so jo vse bolj spodrivale druge razlage, ki so odkrивale takšne ali drugačne »naravne zakone družbenega življenja«.

Koncepcija samoupravnega socializma je nastala v delavskem gibanju hkrati z etatizmom. Toda etatizem jo je skoraj docela spodrinil, iz novih korenin je zrastle šele v našem spopadu z etatističnim tipom socializma. Teoretska novost samoupravljanja, pomembnost tega pojmovanja socialističnega cilja in tega načina socialistične akcije je šele postopoma dobivala mednarodno priznanje in veljavo. Daljnosežnost samoupravljanja in njegove konsekvence za kritiko ne le socialističnega etatizma, temveč tudi kapitalizma, ta daljnosežnost in konsekvence so postajale očitne šele pozneje in počasi. Zato se je prav lahko zgodilo, da so v delu družbenih ved začele uživati večji ugled funkcionalistične in podobne koncepcije, ki so bile pojmovno mnogo bolj razdelane, razčlenjene in izpeljane do konsekvenc, medtem ko so bile koncepcije nove, samoupravne družbe še negotove, tipajoče in včasih le okvirne; prve so zahtevale učenje in vestno izpeljavo, druge pa so bile mnogo zahtevnejše: terjale so, da šele narediš sintezo, zahtevale so teoretsko tveganje in niso obetale hitrega priznanja v »relevantnih znanstvenih okoljih« svetovne znanosti. Vrt tega pa je za nemarksističnimi »sodobnimi« teorijami stal gospodarski uspeh in prosperiteta poznokapitalističnih dežel, drugo pa je imelo za seboj samo prakso relativno šibke dežele. In gospodarske težave, ki so se izrazile v precejšnjih pretresih, so še krepile pripravljenost sprejeti funkcionalistične in tehnokratske teorije kot »neodvisno znanost«, socializem, samoupravljanje in drugo pa kot »ideologijo« prepustiti »politiki« — s težnjo, naj se tudi »politika« počasi tej »ideologiji« odpove in postane »sodobna«. Ustvarjeno je bilo, skratka, ozračje idejnega pritiska: liberalizem je našel svojo znanost, ta znanost pa je našla sebi primerno politiko. Kar pa je v znanosti nastajalo ob tem, je nastajalo v senci in ob nenehnih diskvalifikacijah; zlasti mlajšim raziskovalcem je bilo včasih prav težko najti marksistično smer.

Družbenih ved se je začela pod vplivom stanja na Zahodu polasčati ozka specializacija in parcializacija. Nastala je množica specialističnih disciplin, v katerih je bilo težko odkriti njihovo globlje teoretsko jedro; vse te specialne ekonomske, sociološke, psihološke in druge znanosti so nastopale z navidezno naravoslovno trdnostjo in bile s svojimi ezoteričnimi specialnimi metodami kar se da nedostopne nepoznavalcu. Ukvarjanje z generalnimi vprašanji stroke je postalo nepriljubljeno, zahtevalo je vse prevelik napor, obenem pa so prakticisti dajali prednost mikrodisciplinam, češ da so koristne in povezane s prakso, medtem ko da je globalno raziskovanje akademizem, larpurlartizem in odkrivanje že odkritega.

To stanje je danes za nami. Urok je odjenjal. A odjenjal ni le zaradi procesov zorenja zavesti. Odjenjal je predvsem zato, ker so se podrle okoliščine, ki so ga vzdrževale. V svetovnem okviru je prišlo do hude strukturne krize kapitalizma, ki traja zdaj že blizu deset let; ob tem se je pojavila nova, poglobljena kritika kapitalizma; prišlo je do prave renesanse marksizma, ki je za kratek zgodovinski hip celo postal znanstvena moda z vsemi problemi, ki jih to prinaša; čeprav še zdaleč ni vse zlato, kar nastaja v tej renesansi, pa je v njej vendar tudi vrsta odličnih analiz, ki jih je treba upoštevati.

V razvoju naše samoupravne družbe je v nekaj stopnjah prišlo do razpleta na politični ravni: družbeni razvoj se je razbremenil tistih struktur, ki jih je najbolj uročila prosperiteta poznega kapitalizma. Z razbremenitvijo teh napetosti so odpadli tudi nekateri elementi, ki so vplivali na nastajanje abstraktnohumanističnih voluntarizmov. Namesto spopadov z zrcalom in subjektivističnih konstruktov so zdaj na potezi resna marksistična raziskovanja; namesto prevzemanja teoretskih koncepcij in znanstvenih metod po tuji licenci je zdaj napočil čas ovrednotenja teh koncepcij in metod in kreativnega raziskovanja.

Posvetovanje o marksizmu v družbenih vedah tu ni pokazalo dobre volje in deklaracij, temveč rezultate resnega dela. Potrdilo je ustvarjalno moč marksizma v naši družbeni znanosti in njeno povezanost z mislijo in prakso naše revolucije. Pokazalo je, kako pomembna so vprašanja znanstvene metode, in nakazalo pot, kako z marksističnih stališč utemeljevati družboslovne mikrodiscipline. Začrtalo je tudi nalogo za vrsto nadaljnjih posvetovanj. Kot vsak resničen rezultat je bilo tudi začetek za naprej.

Marksizem, družbene vede, zgodovinska praksa

Dne 18. in 19. decembra 1975 je bilo v Ljubljani posvetovanje na temo »Marksizem v družbenih vedah«, ki so ga ob 30-letnici osvoboditve in 55-letnici prvega marksističnega kluba na ljubljanski univerzi pripravili univerzitetni komite in družboslovne fakultete ljubljanske univerze. Udeleženci so na posvetovanju nastopili z 28 referati ter z večjim številom pripravljenih diskusij (gradivo bo objavila revija *Anthropos*). Naša revija je tej aktualni temi posvetila v tem zvezku uvodni zapis dr. Božidarja Debenjaka ter poročilo v rubriki »Prikazi, recenzije«. Srečanje družboslovcev je uredništvo Teorije in prakse izkoristilo tudi za to, da je nekatere aktivne udeležence posveta povabilo, naj pismeno odgovorijo na nekaj vprašanj, ki zadevajo razmerje med marksizmom in družbenimi vedami, ki jih proučujejo. Našemu povabilu so se odzvali: dr. Adolf Bibič (FSPN), dr. France Černe (ekonomska fak.), mag. Andrej Kirn (FSPN), dr. Boris Majer (filozofska fak.), dr. Zdravko Mlinar (FSPN), mag. Breda Pavlič (FSPN), dr. Vid Pečjak (filozofska fak.) in mag. Anton Perenič (pravna fak.). Avtorji odgovarjajo na vsa vprašanja ali pa le na nekatera. Naslove k prispevkom smo zapisali v uredništvu.

VPRAŠANJA:

1. V čem vidite bistveni prispevek marksizma k stroki, ki jo proučujete?
2. Ali je po vašem mnenju marksizem, če se nekoliko poenostavljeno izrazimo, dovolj »navzoč« v našem družboslovju?
3. Znano je, da Marx (in drugi veliki marksisti) družbe ni obravnaval s stališča posameznih disciplin, marveč z gledišča celote. Kako potemtako presegati protislovje med metodološkim postulatom, ki zahteva enotnost znanosti, in med obstoječo delitvijo dela na področju družbenih ved? Kaj naj bi pomenil »interdisciplinarni pristop« s stališča marksizma?
4. Razmerje med teorijo in prakso je v marksizmu bistvenega pomena. Kakšno vlogo ima oziroma naj bi imelo na marksističnih temeljih zasnovano družboslovje za razvoj naše samoupravne družbe?

ADOLF BIBIČ

Politologija, družbene vede, marksizem

I

V sodobni politologiji se čedalje bolj prebija spoznanje, da je marksizem mnogo prispeval k politični znanosti. Glede tega se ne strinjajo samo tisti, ki se istijo z marksizmom, delavskim gibanjem

in socializmu. Razen redkih izjem, ki sodijo bolj ali manj v obrobje politološkega snovanja, je vse težje najti količkaj pomembnega predstavnika politične znanosti, ki ne bi izrekel vsaj delnega (pa četudi včasih zgolj formalnega) priznanja temu prispevku. Temu se ni čuditi, če upoštevamo, da je sodobna socialna, znanstveno-tehnična in antikolonialna revolucija povzročila tektonske premike v strukturi sodobnih družb in mednarodnih odnosov, ki so povzročili krizo tradicionalnih prijemov v politični znanosti. Behaviorizem je z nevtralističnim empiricismom nesposoben odgovoriti na najbolj pereča družbena in politična vprašanja našega časa; normativistični esencializem se sicer zaveda pomena vrednot, a jih ne more približati konkretnim potrebam po usmerjanju družbenega razvoja, ker jih skuša nekako večnostno opredeliti in utemeljiti; funkcionalizem je bistveno statična teorija in tudi v modernejših sistemskih različicah ne more izraziti, kaj šele razreševati, dialektike med družbo, razredi in »politično državo«. »Odkrivanje« Marxa in marksizma v politični znanosti in za politično znanost je tudi bistveno povezano s težavami, v katerih so se zaradi kriznih pojavov v sodobnem svetu znašle domnevno nadrazredne pluralistične in domnevno nadzgodovinske elitistične koncepcije politike.

V sodobni politologiji je vse bolj čutiti potrebo po »relevantni« politični znanosti: po politični znanosti, ki bi bila realistična (ne v pomenu »realpolitike«; ki bi politiko obravnavala celostno in jo umeščala v celoto družbenih odnosov; ki bi bila dovolj dinamična, da ne bi zajela samo drobnih sprememb v političnih pojavih, marveč tudi revolucionarno preobrazbo razmerja med družbo in politično oblastjo.

Ko marksizem usmerja pozornost k družbenoekonomskemu kontekstu politike, ko se osredotoča na problematiko dela in njegovo učinkovanje na družbeno odločanje; ko poudarja razredni boj in revolucionarne spremembe v družbenem razvoju, daje sodobni politični znanosti dragocena napotila in prožen okvir za raziskovanje političnih procesov. Proučevanje temeljnih razsežnosti politike — socialnih sil kot političnih faktorjev, države, mednarodnih odnosov — lahko v njem dobi zaslombo za analizo razmerja družbenih sil, njihove notranje razčlenjenosti, stopnjevanosti ter protislovne povezanosti objektivnega in subjektivnega, posebnega in splošnega, dejstvenega in najstvenega.

Seveda pa samo **splošno** spoznanje in priznanje pomena marksizma za politično znanost — in sleherno družbeno znanost — še ni zadostno poročilo za to, da konkretno »uporabimo« vse tiste možnosti, ki jih marksizem potencialno nosi v sebi. Za to je poleg splošnih družbenih razmer potrebna ne samo volja, ki lahko izvira le iz intimne zavzetosti za stvar, marveč tudi sposobnost, da splošna metodološka načela dovolj »operacionaliziramo« in jih »prakti-

ciramo« v raziskovalnem dejanju. Pogoji za to je, da se dialektično »šolamo« v izvirni misli K. Marxa in drugih velikih marksistov. Toda to je le prvi korak, sicer zelo pomemben in nepogrešljiv, ki pa ga je treba dopolnjevati s »šolanjem« v revolucionarni praksi, v kateri se ta dela napajajo in katero po svoje spodbujajo in pomagajo oblikovati. Ne gre torej zgolj za geslo »nazaj k Marxu«, marveč tudi za napotilo »od Marxa z Marxom naprej« k raziskovanju sodobne družbe in politike. Sedanjost s svojimi težnjami v prihodnost je poglavitno torišče, na katerem se mora preskušati Marxova metoda.

Menim, da je naša akademska politična znanost kljub nekaterim pomembnim dosežkom še zelo daleč od tega, da bi izkoristila vse potencialne možnosti, ki jih vsebuje marksistični prispevek, s katerim razumem tudi teoretično pomembne vsebine, ki nastajajo zunaj profesionalne znanosti. Zlasti pa zaostaja za možnostmi in potrebami samoupravne družbene prakse, ki kar kliče po bolj celostnem raziskovanju in posploševanju.

II

O »navzočnosti« marksizma v našem družboslovju je tvegano govoriti kar na splošno, ker se glede tega discipline razlikujejo, različno pa lahko ocenjujemo stanje tudi po institucijah in ožjih okoljih. Vendar pa se zdi, da lahko trdimo, da moremo na splošno pri družboslovcih najti voljo, da se problemov svoje stroke lotevajo z marksističnih pozicij. Za bolj celosten odgovor na to vprašanje in za objektivno oceno, koliko se subjektivno hotenje uresničuje, pa bi bila potrebna natančnejša razčlenitev po disciplinah, razčlenitev, ki bi upoštevala vsaj tale merila:

1. metodološko teoretična vsebina marksizma, ki je podlaga za analizo »navzočnosti« marksizma;
2. znanstvena usposobljenost družboslovcev, da uporabljajo takšna izhodišča v raziskovalni in pedagoški praksi;
3. povezanost družboslovja z revolucionarno prakso, posebej s prakso samoupravnega socializma;
4. odprtost družboslovja za družbene in politične procese v sodobnem svetu, tj. za mednarodne odnose in za procese v razvitem kapitalizmu, v socialističnih deželah in v deželah v razvoju;
5. sposobnost za ustvarjalno usmeritev v tokovih sodobnega marksizma in za sprotno vključevanje njihovih dosežkov v posamezne discipline;
6. sposobnost za kritično sprejemanje tistih dosežkov sodobne znanosti, ki nastajajo zunaj marksizma itn.

Uporaba takšnih in podobnih meril bi omogočila, da bi lahko ne samo konkretnije govorili o »navzočnosti« marksizma, marveč bi nam tudi pomagala, da bi se lažje izognili dvema čerema: nevarnosti, da bi zgolj formalno istili posamezne pojave z marksizmom in da bi, kar se je v zgodovini socializma tolikokrat dogajalo, za-

menjavali teoretično obravnavo nekega problema s pragmatistično-utilitarnimi prijemi.

Ne glede na to, da danes ne moremo popolneje odgovoriti na vprašanje o »navzočnosti« marksizma, pa na podlagi nekaterih dosedanjih analiz ugotovimo, da smo se v bližnji preteklosti v našem družboslovju srečevali in da se še srečujemo z nekaterimi pojavi, ki opozarjajo, da je ta problem še odprt. Za primere bi lahko navedli: razdrobljenost pri obravnavanju družbenih pojavov; statičnost pri interpretaciji družbenih odnosov; slabenje osrednjega mesta (kritike) politične ekonomije in njenih implikacij za posamezne družboslovne discipline; enostranska uporaba posameznih metod in subjektivistična interpretacija znanstvenih rezultatov; ločevanje osrednjih marksističnih kategorij od zgodovinskega procesa (pomankanje empiričnih raziskav); poenostavljeno in enostransko pojmovanje notranjih členitev v marksizmu; nezadostna kritična odprtost za dosežke sodobne znanosti, posebej pa nezadostna odprtost za dosežke sodobne marksistične misli; nedialektično pojmovanje razmerja med znanostjo in ideologijo; tehnokratski prizvoki v pojmovanju družbenega razvoja itn.

Ko navajam te pojave, nimam zadostne empirične podlage, da bi ocenjeval njihovo razširjenost in njihovo relativno težo. Ponekod so bili (in so še) le izraz otroških bolezni v razvoju posameznikov ali posameznih disciplin, drugod pa so se kazali kot resnejša težnja, ki je globlje načenjala posamezne discipline ali cele sklope disciplin. Čeprav lahko zlasti v zadnjem času ugotavljamo, da se je dokaj izostrila zavest, kako pomembno je, da tesneje in globlje povezujemo marksizem z družbenimi vedami, bi podcenjevali zahtevnost te naloge, če bi pričakovali, da jo je moči uresničiti v kratkem roku. Potrebno bo ponovno razmišljati tudi o tem, zakaj je v našem družboslovju še vedno tako malo tistega, kar smo nekoč imenovali »horizontalna kritika«.

III!

Naše družboslovje se je doslej razvijalo predvsem v širino. Nastajale so številne nove znanstvene discipline, tako da po njihovem številu komajda zaostajamo za nekaterimi deželami, ki jih v akademskem smislu štejejo za razvite. V rastoči specializaciji ne gre videti zgolj nekega posnemanja tujih vzorov, marveč predvsem izraz potrebe, da postanejo vsi pomembnejši vidiki družbenega življenja predmet posebnega znanstvenega proučevanja. Vendar pa proces uvajanja novih znanstvenih disciplin ni bil vedno dovolj premišljen, zato so se v njem in ob njem pokazali tudi negativni pojavi. Uvajanje novih disciplin ni v zadostni meri temeljilo na poprejšnjem temeljitem teoretičnem študiju, ki bi privedel do sintetičnih pregledov nad dosedanjimi dosežki na posameznih znan-

stvenih področjih. V tem procesu niso v zadostni meri angažirali metodološko-teoretičnih možnosti, ki jih skriva v sebi marksizem, tako da je prihajalo do konstituiranja novih disciplin predvsem na podlagi že akademsko konstituiranih vsebin. To pa je lahko imelo tudi nezaželene posledice za empirične raziskave, saj so te prevečkrat opravljali brez zadostne poprejšnje teoretične priprave, brez dovolj globokega napora, da ustvarjalno izkoristijo potencialne marksistične metodologije, včasih pa tudi brez zadostnega poznavanja naše družbene prakse. Tudi ni bilo zadosti pretoka izkušenj in dosežkov iz ene znanstvene discipline v drugo.

Kakorkoli je res, da v vsem tem lahko vidimo tudi posledico začetnih razvojnih težav našega družboslovja, pa si ne smemo zapirati oči pred tem, da smo se zaradi omejenih okoliščin in nekaterih drugih znašli pri disciplinarno in institucionalno dokaj dezintegriranim družboslovjem. Ne da bi si želeli nekakšno abstraktno enotno družbeno znanost, ki bi bila nujno sterilna, je integracija družbenih ved — in znanosti sploh — eden od bistvenih pogojev za hitrejši razvoj celotnega družboslovja in posameznih njegovih delov. Seveda pa takšna integracija ne more biti le goli seštevek po delitvi dela določenih enostranosti posameznih disciplin. Proces integracije bi moral potekati v več smereh in razsežnostih. Naštajmo nekatere: teorija-empirija; preteklost-sedanjest-prihodnost; »domači« problemi-svetovni problemi; dalje: obče discipline-posebne discipline na posameznem znanstvenem področju; posebne discipline-druge posebne discipline; posebne discipline-obče teoretične družboslovne discipline; družboslovje-nedružboslovje.

Ves ta proces integriranja pa bi ostal brez pravega sadu, če ga ne bi vodila enotna teoretična izhodišča. Kakorkoli so tudi empirični »marksizmi« včasih enostranski odsev trenutnih interesov in percepcij, pa lahko ravno v izvirnem marksizmu odkrijemo relativno največ opornih točk za novo integracijo družbenih ved. Seveda smo daleč od tega, da bi trdili, da je pri tem samo treba poznati in priznati nekaj splošnih marksističnih izhodišč, pa smo že obvladali vse probleme raziskovanja in integriranja družbenih ved. Za to je potrebno trdo delo, ki poleg poznavanja marksizma zahteva tudi globoko in razčlenjeno poznavanje sodobnega družboslovja, pa seveda tudi temeljnih protislovij in razvojnih procesov sodobnega sveta. Če menim, da je v marksizmu poglobitvena (s tem ne trdim edina) oporna točka za potrebno integriranje družboslovja, pri tem ne mislim samo na posamezne vidike marksistične teorije, marveč na temeljno vsebino marksizma, ki se koncentrira okoli artikulirane problematike dela tako v njeni »čisti« podobi kot v zgodovinskih oblikah. V slednjih se problematika dela v specifičnih razrednih okvirih do kraja razvije v kapitalizmu (gl. klasično politično ekonomijo, klasično nemško filozofijo, sodobno znanost o

delu v meščanskem svetu itn.), v prehodnem obdobju med kapitalizmom in socializmom (komunizmom) pa dobiva z dialektičnim preseganjem razredno določenih prvin te problematike in z razvijanjem novih vsebin specifične razsežnosti, ki jih običajno posplošujemo z izrazom »osvobajanje dela«.

Marksistično pojmovanje specifično človeškega dela, ki je temeljni naravni in temeljni družbeni odnos, pa s to problematiko povezano pojmovanje človekove družbene, družbenopolitične in kulturne dejavnosti je tisto jedro, v katerem ni moči iskati strateških točk samo za integracijo družboslovja, marveč za integracijo znanosti sploh.

IV

Dve pojmovanji razmerja med teorijo in prakso sta v nasprotju s tistim, kar bi lahko imenovali avtentično marksistično pozicijo. Prvo je pragmatizem (v svoji dogmatični in oportunistični različici), kjer se razmerje teorija (znanost) – praksa preskuša zgolj glede na to, ali teorija rabi kaki trenutni politični zamisli ali potrebi. Na drugi strani pa imamo akademizem, ki vidi v znanosti (teoriji) nekakšen nevtralni družbeni rezervat, ki je popolnoma ravnodušen do »politike«, »ideologije« itn. Če smo pri nas pragmatistično istenje »teorije« in »prakse« oziroma abstraktno postavljanje znanosti nasproti praksi že zdavnaj zavrnili (praktično pa mu skušamo spodmakniti tla tudi institucionalno z novo ustavo), pa je še preveč starih usedlin v glavah ljudi in v samih stvareh, da bi lahko pričakovali, da bo poslej razmerje znanost-praksa popolnoma zavarovalo pred Scilo pragmatizma in Karibdo akademizma. Kolikor bo družboslovje učinkoviteje presegalo nedialektično razmerje med teorijo in prakso, kolikor bo skušalo učinkoviteje integrirati teorijo in (zlasti samoupravno) empirijo, kolikor bo postajalo še bolj zavestno sestavni del razčlenjenega enotnega procesa preobražanja starega sveta in osvobajanja dela, toliko bo tudi (če bodo drugi pogoji zagotovljeni) rastla vloga družbenih ved in znanosti sploh. Zato pa je odgovorna tudi širša družba, saj si brez integralnih prizadevanj za izdelavo razvojnih programov znanosti, brez jasnejše zavesti za pomen in uporabnost znanstvenih rezultatov v praksi, brez radikalnih naporov, da se presegajo obstoječi institucionalni separatizmi, in ne nazadnje brez organiziranih prizadevanj za oblikovanje družboslovnih kadrov, ne moremo obetati radikalnejših sprememb.

Marksistična ekonomija in zgodovinska praksa

I

Najprej moram poudariti, naj bi na ekonomskem »družboslovnem« področju razlikovali dvoje vrst disciplin. Ene prodirajo v vsebino površinskih blagovno-denarnih odnosov, ki so v ožjem pomenu politično (socio)ekonomske discipline, druge evidentirajo in tehnično analizirajo blagovno denarne pojave. Današnja ekonomija kot veda je enotnost (celota) teh »dveh« tipov disciplin (lahko bi rekli »ekonomije A« in »ekonomije B«).

Čisto razumljivo, da je vidnejša in pomembnejša zveza marksizma z »ekonomijo A«, kar pa še ne pomeni, da marksizem nima nobene zveze z »ekonomijo B«. Oziroma, odvisna od »navzočnosti« marksizma v »ekonomiji A« bo tudi marksistična zasnova »ekonomije B«.

Pravim zveza (ne pa prispevek), kajti marksizem po svoji vsebini ni izven politične ekonomije (ni »vnešen« v politično ekonomijo), ampak je njen del: njena metoda pa tudi zbir idej o zgodovinskih načinih gospodarjenja.

Pa še nekaj, kar iz vprašanja ne izhaja. Če je marksistični nauk v precejšnji meri »političnoekonomsko utemeljen«, potem je razvoj marksizma tudi odvisen od nadaljnjega razvoja politično (socio) ekonomskih disciplin.

II

Morda bi bilo treba dati v narekovaje poleg »navzoč« tudi marksizem. Zakaj? Zato, ker poznamo tudi: dogmatski, formalistični pa celo psevdo »marksizem«. Navzočnost takšnega marksizma nam prav gotovo ni potrebna. Z druge strani pa bomo imeli premalo »pravega«, to je »znanstveno utemeljenega«, »ustvarjalnega«, »razvijajočega se« marksizma, ki bi bil sposoben biti kot jedro družboslovja neprestani, lastni vzgon za razvoj samega družboslovja.

Naša družbenogospodarska praksa zadnjih deset-petnajst let nam je nazoren dokaz, da »uradno«, »količinsko« ni bilo »marksizma« premalo, praksa pa se je že resno »vedla nemarksistično«.

III

Na delitev dela tako v družbeni praksi kot na znanstvenem področju je treba gledati dialektično-triadno. Znanost se je rodila kot enotna-aristotelska. Pogoj za njen nadaljnji razvoj je bilo, da se je

specializirala. Z razvojem človeštva kot družbene prakse in z razvojem znanja o tej praksi se postavlja pred človeštvom vprašanje »integralnega znanstvenega obravnavanja« bivanja človeka in njegovega nadaljnjega razvoja kot enotnost zgodovinskega in generičnega bitja. Torej tudi vprašanje integriranja (ne unifikacije) značnosti z disciplinsko-predmetno razčlenjenostjo.

Za takšno integracijo — ne le družbenih ved — pa je potreben neki integracijski (koordinacijski), povezovalni »člen«. Nekateri ga iščejo v novi sistemski oziroma informacijsko-komunikacijski vedi. Jaz bi k njej »dodal« še marksizem, oziroma, to sistemsko vedo bi marksistično utemeljil.

Podobno namreč, kot sem pogojno »kategoriziral« ekonomijo v »ekonomijo A in B«, bi mogli tudi celotno družboslovje (zdaj govorimo le o njem) kategorizirati na discipline A in B. »Povezovalna metoda« disciplin A bi bil marksizem (v sociometodološkem succusu), »povezovalna metoda« disciplin B bi bila (zdaj pozitivistično usmerjena) informacijsko-komunikacijska veda, marksistično sociološko utemeljena. In to na ravni analiziranja in projektiranja (programiranja).

Torej je »interdisciplinarni pristop« sam občimarksistični pristop bodisi z vidika nekega objekta raziskovanja (npr. potrošnja v družbi), bodisi z vidika nekega konkretnega projekta.

IV

V mojem referatu »Sodobna meščanska in marksistična ekonomska teorija nasproti sodobni zgodovinski praksi« sem poskušal odgovoriti prav na to vprašanje. To je, katera ekonomija — meščanska ali marksistična — nam lahko več pove z vidika zgodovinske prakse (kot družbeno ekonomskega razvoja). Ne glede na navidezno prednost meščanske ekonomske teorije (ki je npr. v mnogo večji meri uporabila matematične metode) se je prav v zadnjem času pokazalo, da njen marginalni način analiziranja, njen statični pristop, njena geometrijsko elaborirana analitična tehnika družbenoekonomskih pojavov ni ustrezna zgodovinska analitična aparatura niti za razumevanje družbenoekonomskega dogajanja, kaj še za napovedovanje zgodovine (nekaj podobnega se je zgodilo s »pentagonsko« kibernetiko vojaško znanostjo v vietnamski vojni).

Ta svetovna zgodovinska »preizkušnja« marksistične in meščanske družboslovne teorije je po mojem mnenju enkratni zgodovinski dokaz za nas,

a) da brez »razvijajočega se«, »ustvarjalnega« marksizma ne moremo imeti marksizma,

b) da brez marksizma ne moremo razvijati znanstveno zasnovanega družboslovja (z novimi integracijskimi težnjami),

c) da brez znanstveno utemeljenega družboslovja ne moremo razvijati (brez večjih zastojev in nevarnosti) socialistično samoupravljanje družbe.

Torej:

teorija
—————
marksizem = znanstveno
zasnovano družboslovje

praksa
—————
socialistično samo-
upravljana družba

ANDREJ KIRN

Sociologija znanosti in marksizem

I

Marksistična misel iz različnih dežel je dala na področju filozofije in sociologije znanosti in znanja pomembne prispevke:

- proučila in rekonstruirala je Marxovo dialektično metodo Kapitala;

- opravila kritiko meščanske teorije znanosti in tehnike ter njenega razvoja, poglobila je družbeno teorijo oblikovanja znanstvenih abstrakcij;

- proučila dialektiko razvoja znanosti in tehnike in jo povezala s splošnim družbenim razvojem;

- dala je tehtne vzorce za marksistični pristop k zgodovini znanosti in tehnike; izdelala koncepcijo notranjih in zunanjih determinant v razvoju znanosti in tehnike;

- povezala razvoj znanosti in tehnike z marksistično teorijo produktivnih sil in produkcijskih odnosov in pokazala na revolucionarne politične razsežnosti znanstveno-tehničnega razvoja. Meščanska znanstvena misel se prav izogiblje temeljnega razmerja med znanstveno-tehničnim napredkom in perspektivo kapitalistične družbene-ekonomske formacije. Ob strani pušča osrednji problem medsebojne odvisnosti znanstvene-tehnične in socialne revolucije;

- dala je tehtne prispevke k razkrivanju dialektične narave sodobnih naravoslovnih, medicinskih, tehničnih in družbenih znanosti; raziskala integracijske procese zlasti v naravoslovnih znanostih; proučila spoznavno funkcijo znanstvenega eksperimenta in spoznavno funkcijo posameznih tipov znanstvenih instrumentov;

- dala prve filozofske osmislitve človekovega prodora v vesolje; izpostavila in obdelala filozofsko vsebino kibernetike, teorije informacij; empirično in teoretično raziskala različne strani sodobne ZTR in njene družbene učinke;

— z vidika sodobne ekološke problematike je filozofsko preosmislila razmerja med naravo in družbo; kritizirala meščansko globalno družbeno-industrijsko prognozo.

II

Koliko je »navzoč« marksizem v neki znanosti, je odvisno od različnih pogojev: od teoretične ravni neke znanosti, od izobraževalnega procesa, iz katerega se rekrutirajo znanstveni kadri, od povezanosti neke discipline z drugimi in od kvalitete same marksistične družbenopolitične prakse in zlasti od prizadevanja ZK za vsesplošno raven marksistične zavesti, ne nazadnje pa seveda od materialne podlage, ki spremlja ali pa ne spremlja načelno podjarjanje vsestranskega prodora in razvijanje marksistične misli. Tu mislim zlasti na materialne možnosti že ustanovljenih marksističnih centrov ali tistih, ki se bodo še ustanovili in katerih ustanavljanje predvideva tudi zakon o visokem šolstvu. Navzočnost marksizma je odvisna od delovnih sposobnosti marksistično usmerjenih družboslovcev in od njihovih rezultatov. Ali so ti tako kvalitetni, da jih ni mogoče obiti ne samo v splošnem idejnem, temveč tudi ne v ožjem strokovnem vidiku. Takšni rezultati so idejno-znanstveno ofenzivni in oblikujejo slog znanstvenega mišljenja in idejne usmerjenosti. Navzočnost marksizma v našem družboslovju je verjetno zelo različna. Enega izmed pokazateljev te navzočnosti vidim v tem, ali je v vsaki disciplini ali specialnosti neko jedro raziskovalcev, učiteljev, ki si prizadevajo, da kategorije, pojme, probleme svoje posebne discipline povezujejo s temeljnimi elementi marksistične filozofije in marksistične teorije družbe. Domnevam, da si nekatere bolj specialne discipline niso na jasnem, kaj naj bi marksizem pri njih bil, ker klasiki marksizma pač niso o tem področju napisali nobenega obsežnega dela, ali ne najdejo nobenih citatov. To ne more biti noben razlog, da bi opustili prizadevanje, da na tem področju izdelajo stične točke z materialističnim pojmovanjem zgodovine in z marksistično filozofijo sploh, ali pa da vsaj navežejo na tiste zasnove, ki so jih že izdelali marksisti iz drugih dežel. Pogosto je že ustvarjalna in prodorna meščanska znanstvena zavest dvignila neko ozko specialnost do takšne teoretske višine, s katere ni težko vzpostaviti produktivne delovne povezave z marksistično občo teorijo družbe.

Zelo pomemben in bolj zahteven pokazatelj navzočnosti marksizma v neki družbeni znanosti pa se kaže v tem, kakšna je medsebojna odvisnost in vplivnost med temeljnimi spoznanji in specializiranim znanjem in problemi. S tega vidika pa je navzočnost marksizma še hudo nezadostna. Končno ne more iti samo za navzočnost marksizma v posebnih znanostih, ampak tudi obratno, o prispevku in navzočnosti marksističnih spoznanj posebnih zna-

nosti v splošni marksistični družbeno-filozofski zavesti. Teoretična naloga vseh posebnih družbenih znanosti bi bila, da trajno in zavestno težijo za tem, da relevantna specialna znanja ocenijo z vidika njihovega pomena za občo marksistično zavest.

Delovni marksizem ni nikdar dovolj navzoč, njegovo dejansko navzočnost, utelešenost pa pogosto zakriva verbalni, »taktični marksizem«, ki ocenjuje pravi trenutek, kdaj je politično modno operirati z Marxovimi citati, kdaj pa znanstveno ni modno navajati njegove misli. Žal tudi na tem posvetovanju niso bile navzoče številne specialne družboslovne discipline, o katerih bi bilo zelo zanimivo zvedeti, kako si njihovi nosilci zamišljajo navzočnost marksizma na svojem področju. Mogoče se bodo oglasili na kakšnem drugem podobnem posvetovanju ali pa s takšnimi prispevki. Mogoče pa je tudi, da si nekateri domišljajo, da je njihova specialnost preveč znanstvena in resna, da bi se ukvarjali s takšnimi ideološkimi vprašanji, kot so marksistični vidiki njihovega spoznanja. Obremenjeni so z bolj pomembnimi znanstvenimi problemi.

III

Interdisciplinarnost je dosegla različne oblike in različno intenziteto. Z rastočo disciplinarnostjo se je širilo tudi področje »vmesnega«. S tem je razvoj disciplinarnosti jasno pokazal na svojo lastno nezadostnost in na popačeno podobo stvarnosti, ki leži v temelju same disciplinarnosti. Tudi delitev dela ne samo v materialni, ampak tudi v duhovni znanstveni produkciji prej ali slej pripelje do tiste meje specializiranosti, ko nemožnost vsakega nadaljnjega specializiranega razvoja zahteva nujnost prehoda k univerzalnejšemu razvoju znanstvene zavesti in s tem tudi znanstvenikove osebnosti. Specializiranost doseže tisto stopnjo, ko postaja vse bolj neustvarjalna. Proces delitve v znanosti se sicer nadaljuje, toda ne vodi več k izolaciji specializiranega področja. Specializirana interdisciplinarnost raziskuje svoj predmet v vse bolj širokih kompleksih stvarnosti, iz katere sta ga specializacija ali disciplina delno upravičeno delno pa umetno izločila. Specializirana interdisciplinarnost si prizadeva, da umetno izoliranost reducira na minimum in takšna redukcija se na neki stopnji razvoja specializacije vsiljuje kot notranja nujnost za nadaljno razumevanje njenega predmeta raziskovanja.

Mehanična enciklopedična interdisciplinarnost, ki samo kopiči raznovrstna znanja drugega poleg drugega, a jih ne kristalizira in organizira okrog specializiranega vidika, se dejansko izključuje z rastočo delitvijo dela v znanosti.

Problemska analitična interdisciplinarnost se kaže kot dodajanje raznih disciplinarnih vidikov pri raziskovanju nekega predmeta. Ta raven interdisciplinarnosti je danes v polnem razmahu

in vsesplošno priznana. Toda to je samo začetna splošna stopnja k višjim, zahtevnejšim oblikam interdisciplinarnosti.

Problemska dinamična interdisciplinarnost prevaja probleme ene discipline v druge discipline. Tu se interdisciplinarnost ne kaže kot dodajanje in spajanje vidikov, ampak kot prevajanje disciplinarnih vidikov.

Izgrajevanje interdisciplinarnih pojmov in teorij je najzahtevnejša stopnja. Tu interdisciplinarnost že prehaja v integracijske pojmovne procese. Družboslovci so si hudo malo prizadevali, da bi producirali novo spoznanje s soočenjem in povezovanjem že nakopičenega disciplinarnega znanja, prednost so dajali poglobljanju disciplinarnega znanja. Velikanske neizkoriščene možnosti so v drugačni organizaciji in povezanosti že obstoječega disciplinarnega znanja.

Poglobljanje interdisciplinarnosti prej ali slej vodi k večji teoretičnosti, celostnosti. Preuranjena zahteva po celostnosti, ki ne dovoljuje razvoja posebnih disciplin, je prav tako škodljiva kot specializiran razvoj, ki ne čuti nobene omejenosti in nezadostnosti v svoji specialnosti in odklanja vsako povezavo svojega predmeta s širšimi kompleksi stvarnosti. Če je mnogostranost brez razvite enostranosti vsebinsko siromašna abstraktna splošnost, pa je enostranost brez mnogostranosti slepa in je abstraktna konkretnost.

Bolj ali manj se vsi priklanjajo kultu učene nevednosti specialistov in se neusmiljeno norčujejo iz vsakogar, ki se drzne sprehajati po disciplinarnem fevdu, ne da bi na vidnem mestu razkazoval vsa znamenja pripadnosti k fevdu. Veliko hrupa delajo iz spodrslijav vsiljivca na tujem terenu, ne cenijo pa njegovega prizadevanja, da razbije fevdno omejenost tako na svojem kot na »tujem« disciplinarnem področju. Zelo mi je všeč misel enega naših ekonomistov, »univerzalistov«, ki se je izrazil nekako takole: če sem jaz pristran glede posameznosti, so pa drugi še bolj pristrani glede celote.

V neki pionirski fazi interdisciplinarnosti je dopustna tudi »proudhonovska« različica interdisciplinarnosti, ko je Proudhon v Nemčiji veljal za dobrega ekonomista, v Franciji pa za dobrega filozofa, toda po Marxu ni bil ne eno ne drugo. Tudi takšna začetna površna »proudhonovska« interdisciplinarnost dá lahko sunek k razbijanju disciplinarne omejenosti in predstavlja korak k višjim oblikam interdisciplinarnosti.

V okviru družbenih ved daje zgodovinski materializem teoretične možnosti za integriteto in interdisciplinarnost družboslovnih znanosti. Klasična marksistična filozofska — družbena misel je vzniknila tudi na interdisciplinarni, integralni predelavi temeljnih dosežkov tedanjih družbenih znanosti, filozofije, zgodovine znanosti, tehnike in industrije. Kadarkoli se marksistična misel odreče

integralnemu prizadevanju, slabi njena teoretična in praktična družbena učinkovitost. Neki določen tip produkcijske in družbene prakse je vzdrževal in vsiljeval enostransko disciplinarno usmerjenost znanosti. Disciplinarno usmerjenost znanosti je poglobljajal tudi pritisk za prakseološko učinkovitostjo znanosti. V okviru višje ravni kompleksnosti in integralnosti družbeno-produkcijske prakse enostranska disciplinarna usmerjena znanost izčrpa tudi svojo prakseološko učinkovitost in ne more več reševati družbenih problemov. Nakazuje se torej obdobje, ko bo tudi prakseološko učinkovita le interdisciplinarna usmerjena znanost. Prav lahko bi se strinjali s sovjetskim zgodovinarjem znanosti B. G. Kuznecovom, da je za sodobno civilizacijo značilna bližina splošnih in temeljnih problemov biti in spoznanja s samimi aktualnimi in konkretnimi nalogami. Takšno zблиžanje ima velikanski vpliv na slog znanstvenega mišljenja in na celotno znanstveno delo. V razkroju je torej tista družbena praksa, ki je vzdrževala enostransko disciplinarno izoliranost znanosti in hkrati s tem tudi specifično filozofsko ontološko koncepcijo stvarnosti. Teoretsko podlago takšne znanosti pa je razkrojila že dialektična misel 19. stoletja in zlasti marksistična dialektična misel.

BORIS MAJER

Marksistična filozofija v interdisciplinarnih raziskavah

Ta vprašanja se v filozofiji postavljajo nekoliko drugače kot v drugih družbenih vedah, na primer v sociologiji, politični ekonomiji ali politologiji. V vseh teh vedah gre predvsem za uporabo in nadaljnje razvijanje Marxove teorije in metode na **posameznih** področjih proučevanja družbe, medtem ko gre v filozofiji za teoretično filozofsko utemeljitev in nadaljnje teoretično filozofsko izgrajevanje te teorije in metode same. Te naloge filozofija ne more izpolnjevati mimo posebnih družbenih znanosti in neodvisno od njih, zlasti pa ne mimo in neodvisno od družbene prakse, v kateri se marksistična teorija uresničuje in preverja. Mislim pa, da velja tudi obratno: tudi družbene vede in sama družbena praksa ne morejo uspešno izpolnjevati svojih nalog mimo in neodvisno od filozofije, se pravi brez tistega teoretičnega in metodološkega temelja, ki omogoča, da ne zdrknejo v pozitivistični empirizem, prakticizem in pragmatizem. Od tod nujnost komplementarnosti filozofije in

znanosti, filozofije in družbene prakse. Morda je največji prispevek, ki ga marksizem (lahko) da sodobni filozofiji, v tem, da filozofijo ponovno vključuje v znanost kot njeno filozofsko teretično in metodološko osnovo (v nasprotju s fenomenološko eksistencialističnim delom sodobne meščanske filozofije, ki ji je filozofijo odtrgal od znanosti) in hkrati v revolucionarna družbena gibanja kot njihovo znanstveno utemeljitev in filozofsko osmislitev (v nasprotju z analitično pozitivističnim delom sodobne meščanske filozofije, ki potiska filozofijo v vlogo »molčečega orodja kapitala«). Prav dejstvo, da niti filozofija niti znanost niti družbena praksa ne morejo reševati svojih nalog neodvisno druga od druge, ter velika zgodovinska izkušnja 20. stoletja, posebej pa še revolucionarnih družbenih gibanj in ne nazadnje naše lastne samoupravno socialistične poti govorita samo po sebi dovolj prepričljivo o nujnosti interdisciplinarnega pristopa ne le kot sodelovanja različnih družboslovnih disciplin, temveč teorije in prakse v najširšem pomenu besede. Sodobna družbena problematika je tako zapletena in kompleksna, da je osvetlitev z vidika katerekoli posamezne družbene vede (npr. zgolj z vidika politične ekonomije ali zgolj z vidika psihologije itd.) nujno enostranska, tudi če je v okviru svoje stroke znanstveno popolnoma neoporečna. Takšne enostranske osvetlitve lahko privedejo v družbeni praksi, če se opiramo izključno nanje, ne samo do zelo enostranskih, temveč dostikrat tudi do zelo škodljivih posledic. Da bi se mogli v družbeni praksi pravilno odločati, so potrebne čimbolj vsestranske osvetlitve konkretnega družbenega stanja, njegove strukture, protislovij in razvojnih tendenc, vse to pa neizogibno zahteva interdisciplinarni pristop, analizo in osvetlitev dane problematike, odkrivanje vseh njenih bistvenih komponent in razsežnosti z vidika tistega globalnega družbenega projekta, ki mu pravimo samoupravni socializem in ki ima svojo najglobljo teoretično osnovo prav v Marxovi filozofski teoriji. Seveda pa bo tudi tak interdisciplinarni pristop uspešen samo tedaj, če bo izhajal iz enotnega marksističnega teoretičnega projekta in če bodo vse discipline, ki v njem sodelujejo, uporabljale takšno metodologijo, ki ustreza temu projektu in njegovim družbenim smotrom, če bodo ustvarjalno uporabljale — najsplošneje rečeno — Marxovo znanstveno metodo, obogateno z najpomembnejšimi rezultati sodobne znanstvene metodologije. Pri tem je treba posebej poudariti, da interdisciplinarni pristop s stališča marksizma ne more biti mehanična vsota »prispevkov« posameznih strok k proučevanju določene družbene problematike, posebej še, če posamezne raziskovalne ekipe uporabljajo metodologijo, ki ni adekvatna razredni strukturi in razvojnim zakonitostim naše družbe, temveč je mehanično prenešena iz meščanskega družbenega okolja in prevzeta iz meščanskih družbenih teorij. Takšen meha-

nični agregat različnih, zlasti pa še naši družbeni stvarnosti neadekvatnih metodoloških pristopov, brez enotnega teoretičnega projekta, zasnovanega na dolgoročni razvojni perspektivi naše družbe, seveda ne more dati nikakršnih znanstvenih rezultatov, ki bi bili uporabljivi za družbenopolitične odločitve in ki bi lahko v pozitivnem smislu vplivali na družbeno prakso. Prej obratno. Njihova končna usoda je največkrat v tem, da obležijo na zaprašenih policah skladov, ki so jih financirali.

Kar zadeva marksistično filozofijo, menim, da bi morala biti v bodočih interdisciplinarnih raziskavah bolj navzoča, kakor je bila doslej. To velja zlasti za teoretično filozofsko zasnovanost raziskav, ki jim pogosto popolnoma manjka prav filozofska razsežnost, nič manj pa tudi za marksistično teoretično zasnovanost same metodologije. Večja in aktivnejša prisotnost filozofije v interdisciplinarnih družbenih raziskavah pa je velikega pomena tudi za razvijanje marksistične filozofije same, ker se tako sama najučinkoviteje osvobaja jalovega abstrakcionizma in spekulativnega abstraktnega filozofiranja, kamor sicer tudi marksistična filozofska refleksija pod vplivom tradicije zlasti pa sodobne meščanske filozofske misli velikokrat zaide. Ali, kakor je zapisal Marx: filozofija mnogih svojih problemov ni mogla rešiti prav zato, ker jih je razumela kot zgolj teoretično nalogo. Mislim pa, da velja tudi tu obratno: tudi družbena praksa mnogih svojih problemov ni mogla rešiti prav zato, ker jih je razumela samo praktično, ker ni znala odkriti v njih teoretične, filozofske razsežnosti. Prav v teh kritičnih točkah se teorija in družbena praksa (in v okviru teorije filozofija in znanost) najbolj srečujeta in sta druga drugi najbolj potrebni, še posebej v družbi, ki hoče in mora biti revolucionarna.

ZDRAVKO MLINAR

Marksizem in preseganje pozitivizma v sociologiji

V zvezi z mojim strokovnim delom lahko ločim ožje in širše področje. V ožjem smislu bi vprašanje apliciral na področje sociološkega proučevanja lokalnih skupnosti, v širšem smislu pa gre za prispevek marksizma na področju sociologije na splošno. V obeh primerih so marksistična izhodišča predvsem najširši teoretični in metodološki okvir za raziskovanja ter za interpretacijo konkretnih družbenih pojavov in procesov, s katerimi se neposredno soočamo v našem času in prostoru. Kolikor ta izhodišča ne ostajajo ob strani

— bodisi zaradi nepoznavanja (subjektivnih razlogov), bodisi zaradi problemov njihovega »prevajanja« in operacionalizacije — so torej širša perspektiva družbenega dogajanja, ki bistveno prispeva k pravilni razlagi smisla in pomena proučevanih procesov. Na njihovi podlagi sociolog razširja svoje horizonte, tako da prehaja okvire enkratnega in konkretnega; specifične situacije vedno poizkuša povezovati z globalnimi trendi in dolgoročnimi zakonitostmi. To je torej tista perspektiva, ki prehaja omejenosti empiricizma in pozitivizma, ki po svoji naravi nagibata k statičnemu obravnavanju družbe in njenih posameznih sektorjev.

V razmerah, ko gre za relativno nova znanstvena področja (sociologija in posebne sociološke discipline), je še toliko večja nevarnost ali še bolj navzoča težnja, da ostanemo na površini dogajanja, da vidimo le zunanje manifestacije pojavov, ne pa tudi kompleksa njihove medsebojne povezanosti in splošne zakonitosti njihovega spreminjanja. Glede na to, da so se sociološka raziskovanja pri nas razmahnila šele v zadnjih 10 do 15 letih, je prav takšen položaj za nas izrazito značilen. V naših raziskovalnih institucijah je bilo opravljeno (samo v Ljubljani) že nad sto empiričnih socioloških raziskav. Vendar pa je značilno, da rezultati večinoma ostajajo zelo fragmentarne narave in do zdaj še nismo dobili večjih sintetičnih del na tem področju. To nas obenem opozarja tako na »otroške bolezni« nekega znanstvenega področja, kot tudi na nekatera temeljna nerešena vprašanja, ki zavirajo uspešnejše prepletanje teoretičnih in metodoloških temeljev marksizma s konkretnim raziskovalnim delom pri nas.

Ne glede na ta vprašanja — o katerih bomo še spregovorili — pa lahko rečemo, da temeljnih postavk marksistične teorije družbenega razvoja nismo do zdaj s pridom upoštevali le v raziskovalnem delu, temveč tudi v koncipiranju posameznih socioloških disciplin. V ponazoritev naj navedemo, da smo pri nas opustili pragmatično uveljavljeno delitev na urbano in ruralno sociologijo. Vsaka izmed obeh obravnava le segment družbe, kot da bi bil ta čisto samostojen, zaprt sam vase. Kolikor je bila takšna delitev še upravičena v preteklosti, vse večja medsebojna odvisnost ljudi in dogajanja v prostoru očitno prihaja z njo v nasprotje. Dolgoročna težnja in zakonitost povezovanja ljudi v vse širših teritorialnih okvirih prehiteva stare zasnove posameznih znanstvenih disciplin. Tako, na primer, postaja očitno, da glavnih sprememb na »podeželju« (kolikor ga sploh lahko še ločimo od mesta) ne moremo več razumeti in pojasnjevati, ne da bi vključili pomembne odločitve in vplive, ki izhajajo iz mestnih središč.

Glede na navedeno nas je pri snovanju in opredeljevanju disciplinarnih okvirov vodila prav marksistična koncepcija o medsebojni odvisnosti pojavov, tako da nismo pristali na ločeno zasnovo urbane

in ruralne (ali agrarne) sociologije. Upošteevajoč prav dolgoročno perspektivo razvojnih procesov, ki je imanantno navzoča v marksizmu, smo se odločili za integralno obravnavo vseh tipov naselitve. Tako smo prišli do zasnove sociologije lokalnih skupnosti. Obenem pa tudi takšna zasnova ni nekaj dokončnega. Vzoredno z izgrajevanjem teorije in z vse večjo medsebojno povezanostjo družbenih sprememb v svetovnem merilu se tudi posebne sociološke discipline vse bolj stapljajo z občo sociologijo. Tako se že v naprej izognemo enostranosti ter povečamo možnosti in verjetnost za razkrivanje vzrokov najpomembnejših posameznih družbenih sprememb.

To je samo eden izmed možnih primerov, kako marksizem pripeva k sami zasnovi socioloških disciplin. Pri tem pa obenem za devamo že v tretje vprašanje — kako presegati protislovje med postulatom, ki zahteva enotnost znanosti, in obstoječo delitvijo dela na področju družbenih ved. Pri tem se zdi, da gre za nenehno se spreminjajoče razmerje med delitvijo dela, tako kot se objektivno kaže v okviru globalne družbe, ter delitvijo na posamezne znanstvene discipline, ki je s prvo bolj ali manj (ne)skladna. Tako v globalno-družbeni strukturi kot v sferi znanstvene dejavnosti se torej povečuje diferenciacija, ki pa hkrati zahteva tudi medsebojno povezovanje na višji ravni. Ta proces na področju znanosti bodisi prehiteva ali zaostaja za podobnim procesom v širši družbi. Prav tu pa je treba iskati tisto optimalno razmerje med enim in drugim, ki zagotavlja največjo dinamiko razvoja v celoti. V zvezi s tem lahko razkrivamo tudi tiste situacije, ki najbolj zavirajo medsebojno prežemanje družbenoekonomskih in političnih procesov z znanstvenoraziskovalnim delom. Če so družboslovci včasih prikovani na zastarele koncepcije (bodisi da gre za splošne pojme, bodisi za pojmovanje posameznih disciplin), s tem obenem zgublajo možnosti, da bi popolneje spoznavali dejansko stanje. Seveda pa tudi prehitivanje dejanskega stanja lahko v svojih ekstremih vodi do umetnih konstrukcij in čiste špekulacije, ki zgublja vsakršen znanstveni pomen in zvezo s stvarnostjo. Tudi takšne konstrukcije postanejo zavora znanstvenega razvoja in vodijo v sterilnost.

Delujemo v času in okolju, kjer je v zadnjih desetletjih na področju družboslovja prevladovala ekspanzija na podlagi procesov specializacije in diferenciacije. Vendar se v tem pogledu že soočamo z gornjo mejo, na katero nas opozarjajo, denimo, problemi delovanja v okviru fragmentiranega visokošolskega sistema izobraževanja. Očitno je, da bi bilo lahko prezgodnje vsiljevanje interdisciplinarnega in »supradisciplinarnega« povezovanja v širšem merilu z vidika »celostnega načina obravnavanja« prav tako škodljivo, kot je lahko škodljiva inercija in okostenelost v danih okvirih. Prezgodnje vsiljevanje »splošnega«, v času ko posebni deli še niso razvili

svoje lastne identitete, lahko seveda prav tako zavira nadaljnji razvoj znanosti in družbe, kot jo zavira ostajanje v preživelih disciplinarnih sektorskih ali teritorialnih okvirih, ki preprečujejo pojasnjevanje predmeta proučevanja z vidika relevantnega okolja, to je, glede na širši determinacijski sistem, ki pojasnjuje variabilnost proučevanega pojava.

Naj končamo z Engelsovo mislijo, ki nakazuje dialektičen način mišljenja, ki naj bi prevladal tudi v našem družboslovju: »Vsaka socialna filozofija je še nepopolna vse do tedaj, dokler nekaj stališč postavlja kot svoj končni rezultat . . . , nam niso toliko potrebni goli rezultati ko pa **proučevanje**: rezultati niso nič brez razvoja, ki je pripeljal do njih, to vemo že od Hegla, in rezultati so več kot nekoristni, če so fiksirani sami na sebi, če spet ne postanejo premise za nadaljnji razvoj.« — Friedrich Engels (Položaj Anglije, Karl Marx i Friedrich Engels, Rani radovi, str. 140, Naprijed, Zagreb 1961.)

BREDA PAVLIČ

Politično-ekonomski pristop v proučevanju komunikacij

I in II

V proučevanju socioloških in političnih razsežnosti sodobne komunikacijske tehnologije se je kritični bolj ali manj marksistični pristop začel uveljavljati šele proti koncu 60-ih let. Prebijajoč se skoz prevladujoče komunikacijske teorije, ki so bile zakoreninjene v behaviorizmu in funkcionalizmu t. i. ameriške akademske sociologije, so pod vplivom del C. Wright Millsa na nekaterih univerzah v ZDA, Kanadi in delno na Finskem začeli s prvimi poskusi, da bi obravnavali sodobne komunikacijske pojave in probleme z vidika protislovij obstoječih gospodarskih in političnih struktur razvitega kapitalizma, kjer se zaenkrat najbolj kažejo posledice delovanja sodobne komunikacijske tehnologije. Čeprav so v prvih delih s takšno usmeritvijo (zgodnji članki H. I. Schillerja, T. H. Gubacka, H. J. Skornia, D. W. Smythea, K. Nordenstrenga) temeljna izhodišča politične ekonomije pretežno implicitno podana in ne povezujejo poglobljeno sistematično spoznanih dejstev z marksistično literaturo, se v kasnejših delih teh raziskovalcev čedalje bolj uveljavlja proučevanje sodobnih množično komunikacijskih problemov z vidika obstoječe razredne strukturiranosti kapitalistične družbe in

razrednega boja, ki se kaže tako na ravni nacije kot v mednarodnih odnosih. Hkrati so se pod vplivom omenjenih raziskovalcev, delno pa tudi pod vplivom frankfurtske šole, začeli uveljavljati predvsem v deželah zahodne Evrope, ZDA, Kanade, nekoliko pa tudi na Madžarskem in Poljskem, mlajši sociologi, politologi in ekonomisti (H. J. Kleinsteuber, T. Varis, Enzensberger, N. Garnham), ki v problemih sodobne komunikacijske tehnologije, še posebej pa v skomercializiranih sredstvih množičnega komuniciranja vidijo bistveno komponento sodobnih družbenih, gospodarskih in političnih procesov in pojavov, brez katerih industrijska družba ne bi mogla obstati. Značilno za novejši pristop je predvsem povezovanje komunikacijske problematike s temeljnimi procesi gospodarskega, političnega, družbenega in kulturnega razvoja družbe, pri čemer velja posebna pozornost razvoju in delovanju družbenih institucij, ki so povezane s trgov; v tem smislu se komunikologi spopadajo s temeljnimi vprašanji o vlogi sodobne komunikacijske tehnologije v celotnem družbenem razvoju, o njenih posledicah in nadaljnjih perspektivah.

Čeprav je nekoliko paradoksalno, se je potreba po institucionalnem, interdisciplinarnem, predvsem pa političnoekonomskem pristopu v proučevanju sodobnih komunikacijskih procesov najbolj izrazila na področju mednarodnega komuniciranja, še posebej pri proučevanju vloge transnacionalnih družb v mednarodnem pretoku informacij, kjer se z vidika uporabe sodobne komunikacijske tehnologije večina notranjih protislovij izraža bolj izostreno kot na ravni nacije. To se kaže predvsem v izrazito neenakopravnem položaju razvitih dežel in dežel v razvoju kot subjektov mednarodnega pretoka informacij; enosmeren pretok informacij v škodo dežel v razvoju je več kot očiten. Globlja analiza tega položaja odkriva, da ne gre zgolj za neenakopravnost v mednarodnih odnosih, ampak prav tako — če ne še bolj — za razredno strukturiranost znotraj samih dežel v razvoju (tj. na ravni nacije), kjer so interesi družbene elite že po pravilu tesno povezani z interesi velikih gospodarskih družb razvitih kapitalističnih dežel oz. s transnacionalnimi družbami, ki sodijo danes med glavne komunikatorje v mednarodnem prostoru, čeprav se v tej vlogi le redko pojavljajo v eksplicitni obliki. Komuniciranja, še posebej komuniciranja prek sodobnih sredstev množičnega obveščanja (množični mediji) potemtakem ne moremo obravnavati zgolj kot element ideološko-kulturne vrhnje stavbe tako na ravni nacije kot v mednarodnih odnosih, ampak ga je treba upoštevati kot bistveni element temeljnih gospodarskih in političnih procesov, ki potekajo v sedanji izrazito neenakopravni razvrstitvi sil v svetu. V tem smislu čedalje bolj proučujejo protislovnost sodobnega mednarodnega komuniciranja, ki je na eni strani pomemben dejavnik naraščajoče integracije sodobnega sveta, na drugi

strani pa se kaže prav tako kot instrument poglobljanja nasprotij tako znotraj posameznih dežel kot v mednarodnih odnosih.

Žal doslej na področju komunikacijskih ved še nimamo konsistentne marksistične teorije, ki bi spodbujala sistematično proučevanje in kritiko dosedanjega razvoja in vloge komunikacijske tehnologije kot bistvene komponente razvoja kapitalističnih proizvodnih odnosov; na podlagi takšne teorije bi se razvijala ustrezna teorija o uporabi komunikacijske tehnologije v pogojih socialističnih samoupravnih družbenih odnosov, njena naloga pa bi bila, da razvije za socialistično samoupravno družbo potrebne socio-kulturne vrednote. Seveda to ni lahka naloga: takšno teoretično delo mora vključevati širok spekter že doseženih spoznanj, kot npr. Marxovo teorijo človeške odtujenosti, razne teorije o učinkih komunikacijskega sporočila, o spreminjanju stališč itn., pa vse do teorij o imperializmu kot najvišji stopnji kapitalizma, ki je nujna za razumevanje vloge komunikacijskih sredstev v razvijanju svetovnega trga, ki ni le trg blaga, ampak tudi trg informacij, ki jih zmerom bolj pogosto tretirajo kot blago.

III

Iz zgoraj povedanega izhaja, da je nujen pogoj za nadaljnji razvoj komunikacijskih ved v duhu marksistične misli razvijanje interdisciplinarnega proučevanja, ki bi povezovalo spoznanje iz ekonomije, sociologije, političnih ved, psihologije, socialne in politične antropologije, filozofije, prava s spoznanji iz komunikologije. Empirično raziskovanje na področju komuniciranja, še posebej na področju delovanja sredstev množičnega komuniciranja v mednarodnih odnosih je za zdaj zelo problematično, tj., zaenkrat še ni razvita ustrezna metodologija, povrh tega pa so takšne raziskave zelo drage in pogosto jih ni mogoče opraviti iz političnih razlogov. Zato je za preverjanje postavljenih hipotez in teorij na tem področju treba uporabljati vse dosegljive relevantne podatke in spoznanja, do katerih se prebijejo raziskovalci na omenjenih področjih družboslovja. Interdisciplinaren pristop je torej inherenten vsakemu poglobljenemu in celostnejšemu proučevanju komunikacijskih procesov v sodobni družbi, v praktični raziskovalni dejavnosti pa je treba šele razvijati zavest raziskovalcev na omenjenih družboslovnih področjih, da bi s skupnim naporom prišli do celostnejših spoznanj o komunikacijskih procesih in o posledicah, ki jih ti povzročajo na vseh ravneh in na vseh področjih družbenih odnosov. Bistva sodobnih komunikacijskih sistemov in procesov tako na ravni nacije kot v mednarodnih odnosih ne bomo mogli razumeti, še manj pa kritično ovrednotiti, če ne bomo izhajali iz celostnega zgodovinsko-filozofskega pristopa, ki nam omogoča, da sodobno komunikacijsko tehnologijo in

politiko odločanja o njeni dejavnosti postavimo v konkretno zgodovinske, družbene in politične razmere, ki so omogočile ali spodbujale razvoj te tehnologije, hkrati pa se spreminjajo tudi zaradi njenega delovanja. Treba je torej te procese proučevati kot pomemben sestavni del celotnega razrednega boja in razrednih odnosov in na teh temelječih družbenih institucij, med katere sodijo tudi sredstva za množično komuniciranje. Tako se bomo morda približali k razreševanju številnih protislovij sodobne družbe, med katerimi je tudi protislovna vloga, ki jo danes igrajo sredstva množičnega komuniciranja, ki se pojavljajo v mednarodnih odnosih hkrati kot dejavnik procesov integracije in procesov dezintegracije ali razrednega spopada.

VID PEČJAK

Marxovo pojmovanje človeka in sodobna psihologija

I

Psihologija je veda, ki je obremenjena z »izvirnimi grehi«¹ pozitivizma, pragmatizma, mehanicizma, elekticizma itn. Morda je bilo to ob njenem nastanku nujno, ker se je porajala kot negacija duhoslovne orientacije, kot odpor špekulativnim teorijam o duhu, duši, nedeterminirani volji itd., vendar je kmalu zašla v drugo skrajnost in s temi pojmi odvrгла tudi pojme teorija, hipoteza, zavest, celostnost itn. Z drugimi besedami: s »košaro«² vred je odvrгла tudi »otroka«. Zato ni čudno, če slišimo očitke, da psihologija proučuje na človeku vse, razen tistega, kar je najbolj človeško. Čeprav je od tega minilo že več kot pol stoletja, pa psihologija še ni prebolela svojih »otroških bolezni«³ in danes ji včasih ironično očitajo, da bo-leha za »datafrenijo«⁴ (iz besed data ali podatki ter shizofrenija). Če je bila »stara«⁵ psihologija podobna zidarju, ki zida hišo brez opeke, je »nova«⁶ psihologija podobna zbiralki opeke, ki ne ve (in je tudi ne zanima), kako iz opeke sestaviti hišo. Znanost je zbiranje podatkov, ne pa njihova integracija v teorijo, v sistem, ki presega podatke.

»Datafrenska«⁷ psihologija že desetletja doživlja odpor, toda od-pornikom očitajo, da sploh ne izhajajo iz znanstvenega vidika, da se samo vračajo na izhodišča stare, mentalistične in špekulativne psihologije, čeprav v drugačni preobleki. Taki očitki letijo na eksistencialno, fenomenološko in celo humanistično psihologijo.

»Zdravilno injekcijo« bi mogel dati tej psihologiji marksizem, ki bi bil sposoben razrešiti nastalo protislovje z dialektičnim pojmovanjem odnosa med posebnim in splošnim, prakso in teorijo, tezo in antitezo. Prav tako bi Marxovi nazori o človekovem generičnem bistvu, njegovi pravi naravi, o odtujenosti in reintegraciji mogli vrniti psihologiji človeka. Do podobnih nazorov prihajajo nekatere smeri sodobne psihologije tudi po drugih poteh, vendar počasi, po ovinkih, skoz iskanje in zmote, predvsem pa brez ontološke in sociološke utemeljenosti, ki jo daje marksizem.

Žal je marksizem doslej le površno prodril v psihologijo. Dosedanji poskusi so bili izrazito eklektični in površinski, predvsem v besedah, ne da bi te prodrle v samo strukturo znanosti (npr. v SZ in drugih vzhodnoevropskih deželah, deloma tudi pri nas), ali pa so bili zelo parcialni (npr. pri nas). Kot kaže, je do pomembnejše uveljavitve marksizma v psihologiji še dolga pot.

II

V našem družboslovju je marksizma premalo in preveč. Nekje je Marx zapisal, da ni marksist. Preveč imamo marksizma, zaradi katerega se Marx ni imel za marksista, in premalo marksizma, zaradi katerega je Marx utemeljitelj marksizma.

V naših družbenih vedah je marksizem premalo prodril v njihov sistem, načela, teorije in tudi v metodološka izhodišča. Namesto njega imamo različne »izme« (npr. strukturalizem, funkcionalizem). Ti »izmi« niso sami po sebi niti dobri niti slabi, pomanjkljivi postanejo tedaj, kadar jih absolutiziramo, namesto da bi njihove izsledke pojmovali kot poseben primer, kot prerez skoz stvarnost, ki se dialektično razvija in spreminja. Teh »izmov« nima smisla odpravljati, vendar bi jih morali prerasti in integrirati na višji ravni.

Namesto takega preraščanja pa smo največkrat priča »krancljanjem« s pridevniki »marksističen«, »socialističen«, »samoupraven«, ne da bi spremenili vsebine. Če imamo marksizma premalo v načelih, ga imamo gotovo preveč v besedah. »Krancljanje« z besedami ali izmišljanje novih besed ne spreminja pojmov. Pojem nima vsebine v svoji zvočni obliki, temveč v stvarnosti, ki jo označuje. Zato z besedami ne moremo spreminjati stvarnosti, čeprav lahko zbudimo vtis, da jo spreminjamo. »Leporečni marksizem« postane nevaren tedaj, kadar z marksistično besedno preobleko pomaga absolutizirati prej omenjene »izme« ali kadar postane čista vljudnostna navada.

Beseda ni stvarnost, vendar nadomešča stvarnost. Po nekaterih teorijah (npr. Osgoodovi mediacijski reprezentacijski teoriji pomena) je miniatura stvarnost, ker zbuja v človeku notranje reakcije, ki so podobne pravim reakcijam na stvarnost. Zato ni čudno, če v zavesti zamenjamo eno z drugim in mislimo, da je to, o čemur go-

vorimo, tudi resnica. V tem je bila moč tako imenovane »besedne magike«, ki je z izgovarjanjem svetih besed zbujala vtis, da vpliva na stvari, ki jih besede označujejo. Čeprav je Levý-Bruhl trdil, da je besedna magika značilna samo za primitivno mišljenje, pa je najdemo obilo tudi v sodobnem svetu, ne samo v religiji, temveč v politiki ali v družbenih vedah.

Vljudnostno »krancljanje« s pridevniki pa samo sebi jemlje vsebino. V psihologiji poznamo pojav, ki mu pravimo »semantična sateacija«. Beseda, ki se neprestano ponavlja, začne v posameznikovi zavesti zgubljati vsebino, postaja čedalje bolj prazna glasovna oblika, ki ničesar ne označuje. Na semantični lestvici se take sateirane besede približajo ničelni vrednosti, kot jo imajo nesmiselne skovanke. Semantično sateacijo lahko vsakdo sam opazuje med poslušanjem reklame. V kratkem času poslušalec ne misli več na pojme, ki jih besede pomenijo, čeprav se glasovne oblike ohranijo v zavesti. Ekonomska propaganda kljub opisani semantični sateaciji nadaljuje z besednim bombardiranjem posameznika zato, ker so ugotovili, da se hkrati s propadanjem pojmovne vsebine vzpostavljajo refleksne navade ali reakcijski avtomatizmi, ki pripomorejo, da posameznik mimo svoje zavesti in dostikrat celo proti svoji volji kupuje propagirano blago.

Takšna dehumanizirajoča propaganda je v ostrem nasprotju z marksizmom, ki postavlja v ospredje osveščenega človeka. Z redundantnim ponavljanjem mnogih besed pa smo marsikateri pomembni družbeni pojem spremenili v »prazno shemo«. Marksizem je v našem družboslovju potreben in nujen, predvsem v idejah, izhodiščih, interpretacijah, integracijah, aplikacijah, seveda tudi v besedah, ki vse to izražajo, vendar ne kot odvečno ponavljanje, kot »besedni napad« na posameznika, ki potem reagira s sateacijo. Marksizem ne potrebuje odvečnega besednega »krancljanja«, ki je dostikrat samo znamenje, da plava le na površini.

ANTON PERENIČ

Prispevek marksizma k preučevanju prava

I

Če naj na vprašanje, v čem vidim bistveni prispevek marksizma k stroki, ki jo proučujem, odgovorim z eno samo in kratko ugotovitvijo, tedaj bi dejal, da je zame najpomembnejši prispevek marksizma k proučevanju prava v Marxovem ontološkem monizmu, s katerim se odpirajo resnične možnosti za ustvarjalno preseganje tra-

dicionalnega dualizma med dejstvi in vrednotami, med resničnostjo in mislijo, ki se je kot temeljni filozofski problem nujno prenašal z vso svojo zapletenostjo tudi na področje pravne misli vse od njenih začetkov ter oviral celostno spoznavanje prava.

II

»Navzočnost« marksizma v našem družboslovju (tokrat zgolj v pravni znanosti) ni tako preprosto »izmeriti«, čeprav se vprašanje njegove »navzočnosti« tako pogosto zastavlja. Kakšna naj bi bila merila, po katerih bi se dalo dovolj zanesljivo presoditi, ali je marksizma v neki stroki dovolj, ali premalo, kdo naj to določi? Pretirano zagnani »merilci« utegnejo narediti več škode kot koristi, ker obstaja nevarnost, da postanejo njihova merila pretogi kalupi, v katere ni mogoče zajeti teoretičnih prizadevanj. Zahtevi, naj bo merilo uspešnosti znanstvene misli družbena resničnost, s katero se ta misel spoprijema, seveda ni mogoče ugovarjati (čeprav ni tako preprosto uresničljiva), pri čemer pa merila »družbena resničnost« ni mogoče nadomestiti z »zamislijo o tej resničnosti«.

III

Vsaj kot idealni cilji zahteva po celostnem obravnavanju posameznega družbenega pojava ne more zbudjati nobenih dvomov, še več, lahko je pomembna spodbuda za vsako znanstveno prizadevanje; vprašanje pa je, ali si jo lahko relativno nerazvita znanost postavi kot neposredni cilj in obenem kot trdno merilo svoje znanstvenosti ter zvestobe neki teoretični in metodološki usmeritvi. V naših razmerah (govorim seveda zgolj za področje svoje stroke) lahko taka zahteva zavrne vse tiste sicer parcialne pristope k posameznemu pojavu, ki brez dvoma pronicljivo prodirajo vsaj v nekatere plati in lastnosti tega pojava ter podpre duhovno lenobo, ki si z obrabljeno frazeologijo lasti priznanje, da je zajela bistvo pojava ter ga prepričljivo vtkala v celoto. V okviru teorije prava je marksizem praviloma vodil do znanih redukcij prava (na politiko, ideologijo, ekonomski odnos in tako dalje), ki so sicer zanimive predvsem kot opozorilo, da zgolj »navzočnost« marksizma še ni nobeno jamstvo za celostno obravnavanje nekega predmeta ter da je ta »navzočnost« v precejšnji meri odvisna od vsakokratnega ideološko-političnega vrenja, kakor tudi od miselnih tokov nemarksistične pravne misli, ki s svojo parcialnostjo navadno zbudjajo tudi parcialne odgovore marksistične pravne teorije.

Za nemarksistično pravno misel je brez dvoma značilen parcialni pristop k pravu, toda ta parcialnost doživlja tudi v okviru te misli korenito kritiko in obetavne poskuse, da bi presegli to parcialnost, poskuse, ki imajo svoje posebne družbenozgodovinske in ideološke temelje. Pri tem ne kaže spregledati tega, da zagovorniki

tega preseganja ne zavračajo drugih pristopov, češ da so nepotrebni, temveč da ugotavljajo zgolj njihovo nezadostnost, ki jo je mogoče preseči s pojmovanjem prava kot dialektične in dinamične celote vseh konstitutivnih elementov prava. Tega, da se je (in se še) marksistična pravna misel po Marxu razvijala predvsem kot parcialni pristop k pravu, seveda ni mogoče pojasniti zgolj z opozarjanjem na tradicionalne poti nemarksistične pravne misli, ne kaže pa prezreti tudi tega, da Marx vsaj na področju prava ni izpolnil svoje zamisli o njegovi celotni predstavitvi. Tu ne gre za to, da bi ponavljal znane ugotovitve o tem, kako Marx ni izoblikoval sklenjene in vsaj sorazmerno celostne teorije prava, opozoriti želim samo na to, da je Marxova misel o pravu privedla kasneje do različnih in celo nasprotujočih si razlag in vse do najnovejšega časa ni bilo opaziti resnejših prizadevanj po premostitvi enostranosti v marksistični pravni misli. Spodbuda je vsaj ponekod prišla pravzaprav iz nemarksistične pravne misli (kar pa seveda ne pomeni, da ta ne pozna poglavitnih Marxovih spoznanj), kar dovolj jasno opozarja na nerazvitost marksistične teorije prava, ki je iz različnih razlogov (vseh še zdaleč ni mogoče razložiti zgolj z notranjimi zakonitostmi znanosti same) ostajala ujeta v take ali drugačne redukcije ter je prisluhnila temeljni zahtevi po celostni obravnavi s tem, da je pogosto nesmiselno odklanjala posebne discipline (kot sta, npr., filozofija in sociologija prava) ter se zadovoljila s prepričanjem, da je zvesto ponavljanje nekaterih iztrganih Marxovih misli o pravu več kot dovolj za dokazovanje prednosti marksistične pravne misli v primeri z drugimi miselnimi tokovi.

Ob sedanjem stanju jugoslovanske pravne misli so vsa prizadevanja po konstituiranju in razvijanju posebnih disciplin, ki se ukvarjajo s pravom, edini možni ustvarjalni izhodi iz dosedanje nerazvitosti te misli. Sinteza, če naj bo resnična znanstvena sinteza spoznanj o nekem pojavu in njegovem mestu v strukturi družbe, je mogoča šele po skrbni analizi vseh razsežnosti nekega pojava. K tej analizi zmorejo resnično prispevati zgolj discipline, ki imajo izdelano metodologijo za proučevanje posameznih razsežnosti pojava. Nerealno je pričakovati, da bi ob sedanjem stanju stvari lahko privedla do sinteze zgolj ena sama disciplina, sinteza mora biti plod resničnega interdisciplinarnega pristopa. Dosedanja pravna teorija, ki se ne more ponašati s tako sintezo, bi se morala z jasno opredeljenim predmetom svojega proučevanja dejavno vključiti v ustvarjanje predpostavk za prihodnjo sintezo, za delo, ki ga marksistično družboslovje ne pri nas in ne drugje še ni opravilo.

IV

Če naj tudi tu povem eno samo misel, tedaj bi dejal, da bi morala marksistična misel o pravu z vso prepričljivostjo dokazovati, da

pravo ni zgolj sredstvo vizionarne ideologije, da ni normativna zgradba kakršnihkoli političnih želja in zamisli, temveč normativna zgradba resničnih družbenih odnosov, ki so vselej v svojem bistvu vendarle odvisni od objektivnih družbenih procesov. Pravo je sicer res pomemben dejavnik ustvarjalnega anticipiranja družbenega ravnanja, ki pa se zaradi svoje nujne genetične in funkcionalne povezanosti z objektivnimi družbenimi procesi (sicer bi zgubilo možnost, da posega vanje) postavlja tej anticipaciji kot realen, zgodovinsko možen okvir in meja, ko je nujno narediti razliko med človekovimi ustvarjalnimi (se pravi objektivno utemeljenimi) predvidevanji in njegovimi prividi prihodnosti.

JOSIP GLOBEVNIK

Sodišča združenega dela in ustavni spor

I

Razvoj družbenih odnosov na samoupravnih socialističnih temeljih ter uresničevanje stvarne vloge delovnega človeka pri odločanju o družbenoekonomskih in drugih samoupravnih odnosih sta terjala, da v okviru pravosodnega sistema vzpostavimo — poleg klasičnih sodišč kot organov državne oblasti — institucijo samoupravnega sodstva. Po novi ustavi opravljajo sodno funkcijo v enotnem sistemu oblasti in samoupravljanja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi redna sodišča kot ograni državne oblasti in samoupravnega sodišča (217. člen ustave SFRJ, 272. člen ustave SRS). Samoupravna sodišča, katerih neposreden izvor je v samoupravni bazi, so kot družbeni organi instrument delovnih ljudi za razreševanje sporov, ki nastanejo iz njihovih samoupravnih odnosov. Med temi sodišči zavzemajo v sistemu posebno pomembno mesto sodišča združenega dela.

Ustava je že sama v temeljih opredelila funkcijo teh novih sodišč tako, da je navedla nekatere njihove tipične pristojnosti, vendar s klavzulo, da ta sodišča odločajo tudi o drugih, z zakonom določenih vrstah sporov iz družbenoekonomskih in drugih samoupravnih odnosov (226. člen ustave SFRJ, 281. člen ustave SRS). Zvezni zakon o sodiščih združenega dela (Uradni list SFRJ, št. 24/74), ki je podrobneje konkretiziral njihove pristojnosti, je izrečno vključil tudi spore iz samoupravnih razmerij, ki nastajajo v okviru samoupravnih interesnih skupnosti in njihovih združenj ter uredil postopek pred temi sodišči. Z republiškim zakonom o sodiščih združenega dela (Uradni list SRS, št. 38/74) je bilo v naši republiki ustanovljenih deset splošnih sodišč združenega dela kot sodišč prve stopnje ter Sodišče združenega dela SR Slovenije kot sodišče druge stopnje. Hkrati je v zakonu predvidena možnost, da samoupravne interesne skupnosti na področjih družbene dejavnosti same ustanovijo eno ali več posebnih sodišč združenega dela, samoupravne interesne skupnosti na področju materialne dejavnosti posebnega družbenega pomena pa lahko oblikujejo takšno posebno sodišče združenega dela v skladu z ustreznim zakonom.

Kot samostojni družbeni organi v okviru našega socialističnega pravosodnega sistema odločajo sodišča združenega dela, kakor je že rečeno, o sporih iz družbenoekonomskih in drugih samoupravnih odnosov, glede katerih tako določa zakon. Predmet sojenja pred sodiščem združenega dela so tedaj spori, nastajajoči v samoupravni sferi družbenih odnosov, ki so jim podlaga ustava, zakon in v vse večjem številu in obsegu samoupravni splošni akti. Med slednje sodijo družbeni dogovori, samoupravni sporazumi, kadar se z njimi na splošen način urejajo samoupravni odnosi, in drugi splošni akti organizacij združenega dela ter drugih samoupravnih organizacij in skupnosti. Zato v praksi vse te spore, ki nastajajo v samoupravnih odnosih, označujemo kot samoupravne spore. Takšna samoupravna razmerja in iz njih izvirajoči spori so v nekem obsegu nastajali že pred uveljavitvijo nove ustave in uvedbo sodišč združenega dela. Njihovo reševanje je bilo deloma prepuščeno gospodarskim sodiščem, drugi so bili v pristojnosti sodišč splošne pristojnosti, nekateri med njimi pa so celo sodili v pristojnost ustavnih sodišč. Sodišča splošne pristojnosti so razsojala, npr., spore o pridobitvi in prenehanju lastnosti delavca v združenem delu ter spore o drugih samoupravnih pravicah in obveznostih delavcev iz medsebojnih razmerij v združenem delu v organizacijah združenega dela in v drugih družbenih pravnih osebah. V pristojnost ustavnih sodišč pa so sodili, npr., spori v zvezi s pravico delavcev, da organizirajo temeljne organizacije združenega dela, ter spori, ki so nastali, ko temeljne organizacije niso dosegle soglasja glede samoupravnega sporazuma o združevanju. V vseh navednih primerih sojenje o samoupravnih sporih dejansko ni bilo v skladu z vlogo gospodarskih sodišč in sodišč splošne pristojnosti kot klasičnih in tipičnih organov državne oblasti oziroma z vlogo ustavnega sodišča kot posebnega organa državne oblasti z njegovo specifično funkcijo, da odloča o skladnosti predpisov in samoupravnih splošnih aktov z ustavo in zakonom.

V pristojnost sodišč združenega dela ne sodijo spori, ki neposredno ne izvirajo iz samoupravnih odnosov, kamor sodijo t. i. civilno-pravni spori. Tako ostanejo blagovnoposlovni odnosi ali odnosi iz pravnega prometa ter spori iz njih še nadalje v pristojnosti rednih sodišč. Isto velja kot pravilo za odškodninske spore, kolikor zakon ne določa drugače. Sploh bo točno razmejitev pristojnosti med sodišči združenega dela in rednimi sodišči glede posameznih vrst zadev in sporov morala šele izoblikovati sodna praksa oziroma urediti zakonodaja. Na drugi strani pa je že na tem mestu treba opozoriti na to, da spor o medsebojni skladnosti samoupravnega splošnega akta z drugim splošnim aktom, s katerim mora po ustavi ali zakonu biti v skladu, ne sodi v pristojnost ustavnega sodišča. Tak spor je glede na svojo vsebino ostal v okviru sfere samoupravnih odnosov, tedaj samoupravni spor, zaradi česar ga je zvezni zakon o sodiščih združenega dela (26. točka 18. člena) tudi izrečno vključil v pristojnost sodišč združenega dela.

Poleg odločanja iz samoupravnih odnosov sodišča združenega dela preskušajo zakonitost dokončnih odločb notranjih arbitraž v organizacijah oziroma skupnostih, s katerimi je bilo odločeno o pravicah in dolžnostih iz samoupravnih odnosov (46. in sl. čl. zveznega zakona). V pristojnost republiškega sodišča združenega dela pa sodi tudi odločanje o sporih o zakonitosti aktov skupščin družbenopolitičnih skupnosti, s katerimi se odreja zoper organizacije in skupnosti določen začasni ukrep (3. odstavek 18. člena cit. zakona). Tako v prvem kot v drugem primeru je odločitev republiškega sodišča združenega dela dokončna. Zoper njo ni mogoč ustavni spor, ki je — poleg drugega — nemogoč zato, ker ustavno sodišče ne more odločati o posamičnih zadevah.

II

Ustavnost in zakonitost sta eno izmed temeljnih načel in bistveni element socialističnega družbenega sistema. Njuno uresničevanje zahteva notranjo usklajenost pravnega sistema. Se pravi, nujna je medsebojna skladnost, ali — izključeno je protislovje med pravnimi normami, in sicer tako tistimi, ki jih sprejemajo državni organi, kakor tudi samoupravni splošni akti, ki jih sprejemajo delovni ljudje v samoupravnih organizacijah in skupnostih. Ti samoupravni splošni akti so specifične norme našega novega samoupravnega prava, ki skupaj s predpisi državnih organov sestavljajo enotni pravni sistem naše socialistične demokracije, grajene na samoupravnih temeljih in federativnem načelu. Znotraj tega sistema ne more biti neskladja; če pa nastane, ga mora odpraviti intervencija pristojnih državnih organov in to tako, kot določata ustava in zakon.

Z ustavo so opredeljena pravila glede obvezne medsebojne skladnosti oziroma prepovedi nasprotja med navedenimi normativnimi akti. V tem smislu je znotraj med temi akti hierarhičen odnos, čeprav takšnega odnosa praviloma ni med njihovimi avtorji ali nosilci, od katerih je — z izjemo izvršilnih in upravnih organov — vsak zase v okviru svojih ustavnih pravic samostojen in samoupraven. Omeniti je treba vsaj nekatera izmed teh ustavnih pravil. Republiška in pokrajinska ustava ne moreta biti v nasprotju z ustavo SFRJ, s katero morajo biti v skladu vsi zakoni, drugi predpisi, splošni akti organov družbenopolitičnih skupnosti ter samoupravni splošni akti (206. in 207. člen ustave SFRJ). Z zveznim zakonom ne morejo biti v nasprotju republiški in pokrajinski zakoni, drugi predpisi in splošni akti organov družbenopolitičnih skupnosti ter samoupravni splošni akti. Republiški zakoni morajo biti v skladu z ustavo, vsi drugi predpisi in splošni akti republiških organov ter občinski predpisi in splošni akti morajo biti v skladu z ustavo in zakoni. Statut občine ne more biti v nasprotju z ustavo in zakonom. Glede samoupravnih splošnih aktov velja ustavno pravilo, da morajo biti v skladu z ustavo in zakonom. Po drugem splošnem ustavnem pravilu samoupravni splošni akti tudi ne smejo biti v nasprotju s samoupravnim sporazumom o zdru-

ževanju, niti s samoupravnim sporazumom ali z družbenim dogovorom, h kateremu je organizacija pristopila (254—256. členi ustave SRS). Poleg teh temeljnih pravil o hierarhiji oziroma glede skladnosti državnih in samoupravnih normativnih aktov sodijo v zvezi z uresničevanjem načela ustavnosti in zakonitosti seveda še nekatera druga znana ustavna pravila. Med njimi naj na tem mestu samo omenimo tista, ki se nanašajo na objavo navedenih pravnih aktov, na začetek njihove veljave ter na načelno prepoved njihovega retroaktivnega delovanja.

V sporu o ustavnosti in zakonitosti medsebojno neskladnost normativnih aktov, praviloma odpravljamo s kasiranjem normativnega akta, ki bi moral biti z drugim v skladu. Morebitno neskladnost med republiško oziroma pokrajinsko ustavo ter ustavo SFRJ odstranjamo po poti političnega dogovora. Odločanje o ustavnosti zakona ter o ustavnosti in zakonitosti drugih predpisov, splošnih aktov organov družbenopolitičnih skupnosti (npr. deklaracije, resolucije) ter samoupravnih splošnih aktov spada v pristojnost ustavnega sodišča (zveznega, republiškega oziroma pokrajinskega) kot posebnega in samostojnega ustavnega organa. Ustavno sodišče je izven sistema pravosodja; po ustavi opravljajo sodno funkcijo, kot je že v uvodu povedano, redna in samoupravna sodišča. Ustavno sodišče ne odloča o sporu, v katerem je treba neposredno uporabiti določbo predpisa ali splošnega akta na konkretnem primeru. Predmet odločanja ustavnega sodišča je sam predpis ali splošni akt oziroma vprašanje njune ustavnosti in zakonitosti. Ustavno sodišče ju razveljavi ali odpravi, če ugotovi, da nista v skladu z ustavo, zakonom ali z drugim zakonitim predpisom, in če neskladnost ni bila odpravljena v teku samega ustavnosodnega postopka. Spor, ki se pred ustavnim sodiščem vodi na pobudo, ki jo sproži kdorkoli, na predlog upravičenega predlagatelja ali po iniciativi samega ustavnega sodišča, se v praksi označuje kot ustavnosodni spor oziroma enostavno tudi kot ustavni spor, čeprav je slednji termin po mojem mnenju preozek in tudi sicer popolnoma ne ustreza.

III

Prej smo že opozorili na to, da pred ustavno sodišče ne sodijo spori o medsebojni skladnosti samih samoupravnih splošnih aktov, kolikor je seveda takšna njihova skladnost po ustavi ali zakonu obvezna. Tako, npr., določa ustava, da statut in drugi samoupravni akti organizacij združenega dela ne smejo biti v nasprotju s samoupravnim sporazumom o združitvi (106. člen ustave SFRJ, 131. člen ustave SRS). Statut samoupravne interesne skupnosti mora biti v skladu s samoupravnim sporazumom o njegovi ustanovitvi (110. člen ustave SFRJ, 135. člen ustave SRS). Republiška ustava, kot že omenjeno, s posebno splošno določbo (256. člen) prepoveduje neskladnost samoupravnih splošnih aktov s samo-

upravnim sporazumom o združevanju oziroma s samoupravnim sporazumom in z družbenim dogovorom, h kateremu je organizacija pristopila.

Ti spori ne nastajajo na relaciji ustava, zakon ali drug predpis na eni strani in samoupravni splošni akt na drugi strani, se pravi glede vprašanja skladnosti slednjih s predpisi, kar sodi v domeno odločanja ustavnega sodišča. Gre za spore na relaciji dveh samoupravnih splošnih aktov, ki morata biti med seboj skladna, in samo glede vprašanja te njune medsebojne notranje skladnosti. Se pravi, ti spori nastajajo in ostajajo znotraj samoupravne sfere združenega dela, zaradi česar njihovo razreševanje sodi v pristojnost sodišča združenega dela kot njegovega lastnega institucionaliziranega sodnega organa za odločanje v samoupravnih sporih. Pri tem imamo seveda v mislih le spore, ko gre za vprašanje obvezne medsebojne skladnosti samoupravnih splošnih aktov. Drugače je, ko gre za dva samoupravna splošna akta »istega ranga« ali iste pravne veljave, npr., za dva ali več samoupravnih splošnih aktov, ki jih je sprejel delovni kolektiv in ki urejata medsebojna razmerja v združenem delu. Tu velja pač splošno pravno pravilo, da poznejši samoupravni splošni akt razveljavlja prejšnjega, kolikor je z njim v nasprotju, in zato prejšnjega v tem delu ne smemo več uporabljati.

Funkcija sodišča združenega dela se deloma razlikuje od funkcije rednih sodišč ter zahteva precej bolj aktivno vlogo, kot pa jo ima, npr., redno sodišče v civilnem sporu. Naloga sodišča združenega dela ni, da enostavno odloči o zahtevku tožnika nasproti tožencu, se pravi o sporu med pravnima strankama, ki ju tu dejansko ni. Postopek se začne na predlog udeleženca (krog teh udeležencev je zelo širok), nadaljuje pa se po uradni dolžnosti; sodišča ne vežejo zahtevki udeležencev niti ni omejeno na izvajanje dokazov, ki jih ponudijo udeleženci. Predmet spora pred sodiščem združenega dela in njegovega odločanja je stvarna ureditev samoupravnega odnosa, ki je postal sporen; v nekaterih primerih pa njegovo vzpostavljanje, če ga ni. Pri tem so morda bližje civilnopravnemu sporu le primeri, ko gre za odločanje o nekaterih individualnih materialnih zahtevkih posameznega delavca iz medsebojnih razmerij v združenem delu. Glede na navedeno funkcijo in vlogo sodišč združenega dela se v postopku pred njimi, kolikor ni ta urejen v zakonu o sodiščih združenega dela, uporabljajo določbe nekaterih poglavij zakona o pravnem postopku, vendar pa samo toliko in tedaj, kolikor to ustreza naravi spora, o katerem sodišče odloča, in kolikor niso nasprotne zakonu o sodiščih združenega dela.

Povedano se v bistvu nanaša tudi na spore pred sodiščem združenega dela o skladnosti samoupravnega splošnega akta z drugim samoupravnim splošnim aktom, s katerim mora biti v skladu. V tem sporu gre za vprašanje vsebinske skladnosti teh dveh aktov ter za vlogo sodišča, da ugotovi, ali je takšna skladnost ali ne. To na eni strani pomeni, da se v tem sporu ne odloča o vprašanju skladnosti samoupravnih splošnih aktov z ustavo in zakonom, ker je odločanje o tem po ustavi pridržano ustav-

nemu sodišču. Na drugi strani pa je odločitev sodišča združenega dela usmerjena predvsem na ugotovitev glede vsebinske neskladnosti samoupravnega splošnega akta z drugim, s katerim bi moral biti v skladu. Če pride do sklepa, da se samoupravni splošni akt ne ujema z ustavo ali zakonom, mislim, da sodišče združenega dela takšnega samoupravnega splošnega akta ne razveljavlja ali odpravlja, kot to stori ustavno sodišče v ustavnem sporu. Posledice omenjene ugotovitve sodišča združenega dela so deloma določene že v sami ustavi (drugi odstavek 256. člena ustave SRS), po kateri se v takem primeru neposredno uporabljajo določbe samoupravnega splošnega akta, s katerim bi moral biti v skladu tisti samoupravni splošni akt, za katerega je sodišče združenega dela ugotovilo neskladnost. Glede na prej navedeno funkcijo sodišča združenega dela, da v sporu uredi oziroma vzpostavi samoupravni odnos, ne bo vedno zadostovala pravkar navedena rešitev, ki jo določa ustava. Na drugi strani pa dvomim, da bi — razen za primere, ki so navedeni v zakonu o sodiščih združenega dela (34.člen), — prišla v poštev rešitev, po kateri sodišče uredi odnose, ki so med udeleženci sporni, ter takšna odločitev sodišča nadomesti samoupravni splošni akt. Ta rešitev je za zdaj omejena na primere, ki so v navedeni zakonski določbi taksativno naštet.

IV

Uresničevanje načela ustavnosti in zakonitosti je, med drugim, izraženo v ustavnem pravilu, da sodišča sodijo po ustavi, zakonu in samoupravnih splošnih aktih (219. člen ustave SFRJ, 274. člen ustave SRS). Ti normativni akti so neposredna podlaga tudi sodiščem združenega dela (3. člen zveznega zakona), ko odločajo o sporih iz svoje pristojnosti. S tem v zvezi obstoji še drugo ustavno pravilo, po katerem je organ, ki odloča o posamični stvari, dolžan začeti postopek pred ustavnim sodiščem, če meni, da zakon, drug predpis, splošni akt ali samoupravni splošni akt ni v skladu z zakonom oziroma je v nasprotju z zveznim zakonom (207. člen ustave SFRJ oziroma 263. člen ustave SRS). Slednje ustavno pravilo prevzema in konkretizira posebna določba zveznega zakona o sodiščih združenega dela, po kateri je sodišče, če pri obravnavanju konkretnega primera meni, da predpis ali splošni akt, ki bi ga bilo treba uporabiti, ni v skladu z ustavo ali zakonom, dolžno, da pred pristojnim ustavnim sodiščem začne postopek za oceno ustavnosti in zakonitosti (12. člen). Čeprav veljajo omenjena ustavna pravila tudi za redna sodišča, bodo sodišča združenega dela vendarle veliko bolj pogosto začenjale omenjeni ustavnosodni spor. Razlog je v tem, da redna sodišča tako rekoč samo izjemno prihajajo v položaj, da sodijo na podlagi samoupravnih splošnih aktov; podlaga njihovega odločanja so praviloma zakoni in drugi predpisi. Pri sodiščih združenega dela je položaj obrnjen, hkrati pa prav pri samoupravnih splošnih aktih iz različnih vzrokov

večkrat prihaja do posameznih neustavnih ali nezakonitih rešitev oziroma določb.

V primerih, ko sodišče združenega dela pride v prej opisani položaj in je dolžno začeti ustavni spor, nastopi pred ustavnim sodiščem kot upravičeni predlagatelj (5. točka 387. člena ustave SFRJ, 4. točka 411. člena ustave SRS) in se postopek pred ustavnim sodiščem že s tem predlogom začne. Seveda to ne izključuje možnosti, da bi sodišče združenega dela ne moglo nastopiti le kot pobudnik za začetek postopka pred ustavnim sodiščem, pri čemer ustavno sodišče ocenjuje utemeljenost pobude in samo odloči, ali bo postopek začelo. To bo lahko prišlo v poštev v tistih primerih, ko ne bo šlo za vprašanje ustavnosti in zakonitosti takega samoupravnega splošnega akta, ki bi ga moralo sodišče združenega dela v konkretnem primeru neposredno uporabiti, ampak drugega takšnega akta, za katerega je ob svojem delu zvedelo.

Ko je sodišče združenega dela začelo ustavni spor ali podalo le pobudo za začetek postopka pred ustavnim sodiščem, zakon ne daje rešitve o tem, ali naj sodišče združenega dela s svojo odločitvijo čaka do rešitve, ki jo bo prinesla odločba ustavnega sodišča. Sodišče združenega dela je po zakonu dolžno počakati s svojim postopkom do konca postopka pred ustavnim sodiščem le tedaj, če je začelo postopek za oceno ustavnosti zakona. Iz povedanega izhaja, da v drugih primerih sodišče združenega dela to lahko stori. Toda, kakor je na eni strani koristno, da so sodišča združenega dela začela predlagati uvedbo ustavnega spora oziroma dajati pobudo za njegov začetek, bi na drugi strani, mislim, ne bilo prav, da bi v vsakem takem primeru svojo odločitev odlagala in čakala na odločbo ustavnega sodišča. S takšno prakso bi se najbrž zmanjševala njihova kreativnost ter samostojnost njihove funkcije sodnih organov združenega dela. Razen v primeru, ko gre za oceno ustavnosti zakona, naj bi po mojem mnenju, dočasne »prekinitve« postopka pred sodiščem združenega dela prišlo zlasti tedaj, ko obstoji utemeljen dvom, ali se samoupravni splošni akt res ne ujema z ustavo, zakonom ali drugim predpisom, ne pa tedaj, ko je to bolj ali manj očitno. Lahko bi se zgodilo, da bi odločitev sodišča združenega dela, v primeru, ko to sodišče svojega postopka ni prekinilo, bila drugačna od tiste, ki izhaja iz odločbe ustavnega sodišča. Tedaj pač nastopijo posledice kot sicer v primerih, ko je posamičen akt, izdan na podlagi zakona ali samoupravnega splošnega akta, glede katerega je ustavno sodišče ugotovilo njegovo neskladnost z ustavo ali zakonom (388. člen ustave SFRJ, 415. člen ustave SRS); na zahtevo zainteresiranega subjekta bo sodišče združenega dela moralo v skladu z odločbo ustavnega sodišča spremeniti svojo odločitev.

Kot smo že povedali, odloča ustavno sodišče le o ustavnosti in zakonitosti predpisov, splošnih aktov organov družbenopolitičnih skupnosti in samoupravnih splošnih aktov, ne pa tudi posamičnih aktov sodišč in drugih organov. Vendar je treba opozoriti na to, da je v primeru, ko sodišče združenega dela s svojo odločitvijo deloma ali v celoti nadomesti

samoupravni splošni akt (v smislu cit. 34. člena zakona), dopustno takšno odločitev spodbijati v ustavnem sporu. Čeprav je odločitev, ki jo je izdalo sodišče združenega dela, sama po sebi posamičen akt, je vendarle njegova vsebina normativno urejanje samoupravnih odnosov. To pa ne more biti izvzeto spod kontrole ustavnosti in zakonitosti, ki jo izvaja ustavno sodišče.

Že kratke izkušnje so potrdile pozitivne strani obvezne prakse, da sodišča združenega dela dajejo pobudo ali začnejo ustavni spor, ko pri svojem delu naletijo na neustavne ali nezakonite predpise in zlasti na takšne samoupravne splošne akte. Z odločitvijo v ustavnem sporu se ne le razrešuje problem konkretnega primera, marveč se na širši fronti in učinkovito odpravljajo ovire pri uresničevanju in razvijanju družbeno-ekonomskih in drugih samoupravnih odnosov, hkrati pa stabilizira in nadalje gradi naš samoupravni pravni sistem na temeljih, ki so opredeljeni z novo ustavno ureditvijo.

Ljubljana, dne 20. 1. 1976

MARKO KERŠEVAN

Lenin in religija

I

Čemu danes brati Leninove tekste o religiji? Ali ni vsak, ki hoče biti marksist — danes, pri nas, v Evropi — v zadregi ob njih; ali nima občutka, da z grobostmi, poenostavljanji, enostranostmi, diskreditirajo marksistično pojmovanje religije, ki se lahko sicer napaja iz predornih in prefinjenih — pa čeprav pogosto sarkastičnih — Marxovih in Engelsovih oznak in analiz religije. Spomnimo se samo znamenite Marxove označitve religije v Prispevku h kritiki Heglove pravne filozofije: »Religija je obča teorija tega sveta, je njegov enciklopedični kompendij, njegova logika v popularni obliki, njegov spiritualistični point-d'honneur (vprašanje časti), njegov entuziazem, njegova moralna sankcija, njegova slavnostna dopolnitev, njegov obči razlog za tolažbo in opravičilo. Religija je fantastično udejanjenje človeškega bistva, ker človeško bistvo nima nobene prave dejanskosti. Boj proti religiji je torej posredno boj proti tistemu svetu, katerega duhovna aroma je religija: religiozna beda je izraz dejanske bede in hkrati protest zoper dejansko bedo. Religija je vzdih ogrožene kreature, čustvo brezsrčnega sveta, kot je tudi duh brezdušnih razmer. Religija je opij ljudstva.«

Kaj početi ob tem z Leninovimi opredelitvami in sodbami brez priziva (ki so jih polna tako Leninova zasebna pisma kot govori in spisi, namenjeni javnosti): »duhovni jeruš«, »religiozno mračnjaštvo«, »zabloda«, »strup«, »idejna kuga«, »vsaka misel o kakršnemkoli bogu je ... neizrekljiva podlost«, »na vse sodobne religije in cerkve, na vse in vsakršne verske organizacije gleda marksizem vedno kot na organe buržoazne reakcije, ki ji služijo za obrambo izkoriščanja in poneumljanja delavskega razreda«. ¹ Kaj lahko pomenijo Leninovi spisi komunistom in marksistom, ki v različnih deželah iščejo oblike sodelovanja z verujočimi množicami in tudi z vernimi intelektualci; kakšno teoretično ozadje in izhodišče takega sodelovanja lahko ti odkrijejo v Leninovih spisih? Lenina pri tem ni mogoče opravičiti po znanem postopku; v zaostalih

¹ Citati se nanašajo na izdajo Leninovih spisov z naslovom *Socializem in religija*, Cankarjeva založba 1963 (kjer ni posebej navedeno, da gre za citiranje neposredno iz Leninovih zbranih del, Polnoc sobranie sočinienij, Moskva 1960 in dalje, 5. izdaja).

ruskih razmerah naj bi Lenin imel opraviti zgolj s tako religijo (ki je bila v resnici mračnjaštvo, neposredno orodje zatiranja itn.) in izkušnje z njo so ga zapeljale v prehitro posploševanje. Takšnih izkušenj v carski Rusiji seveda ni manjkalo.² Toda ne smemo se slepiti. Rusija je v Leninovem času poznala tudi poglobljeno, prefinjeno in »prečiščeno« religiozno misel v delih Tolstoja in Dostojevskega (da omenimo le ta dva), ki je vzbujala občudovanje med rusko in morda še bolj med ostalo evropsko inteligenco in ki še danes sili k ponovnemu premišljevanju o religiji (če že ni več neposredno prepričljiva).

Mimogrede: dokler bodo ta dela v Sovjetski zvezi živa, brana in diskutirana — in to so in bodo že zaradi uglednega mesta, ki ga ima velika ruska literatura tudi v sovjetskem vzgojnem sistemu — toliko časa za aktualnost ter visoko raven razmišljanja o religiji vsaj med inteligenco niso potrebna moderna teološka dela (ki jih v Sovjetski zvezi tako in tako ni).

Po drugi strani je tudi rusko socialistično gibanje prav v Leninovem času poznalo poskuse religioznega socializma oz. socialističnega, naprednega, »očiščenega« krščanstva. Lenin se je z obojim srečeval, toda to ni spremenilo njegovih ocen, še več, prav poskusi očistiti, demokratizirati, prenoviti religijo so zanj »najnevarnejša podlost« (Pismo Gorkemu, str. 21), saj taka religija prinaša »še bolj zavržene in podle predsodke« (str. 28), ki jih je najtežje razkrinkati kot orodje reakcije. In prav ob Tolstoju in kljub priznanju, ki ga velikemu piscu sicer izreka, Lenin zapiše: »... na drugi strani pa (Tolstojevo) razглаšanje ene najbolj gnusnih stvari na svetu: religije, težnje, da bi na mesto duhovnikov po službeni dolžnosti prišli duhovniki iz moralnega prepričanja, to je gojitev prefinjene in prav zato najbolj mrzke popovščine (Lev Tolstoj kot zrcalo ruske revolucije, Soč., t. 15, str. 190).«

II

Toda, ali so te Leninove sodbe in oznake organska sestavina Leninove misli o religiji, ali izhajajo iz notranje logike njegovega odnosa do religije ali so le stvar grobega izražanja, čustvene zagnanosti, osebne naravnosti, na katero so vplivale osebne izkušnje ipd? Seveda so izrazi »gnus«, »podlost« tudi stvar osebnih izkustev, čustvenih izbruhov, Leni-

² V enem prvih testov, kjer se je Lenin dotaknil vprašanja religije, je (l. 1901) komentiral napad konservativnega lista Moskovskie vedomosti na Stahoviča, predstavnika liberalnega dela plemstva, ki se je zavzemal za svobodo vesti. Ta napad oz. obramba religije je bila videti med drugim takšnale: »Oni (liberalni intelektualci) imenujejo našo vero zabloda! Zasmehujejo nas, če se bojimo greha in bežimo pred njim, brez pritoževanja izpolnjujemo naše dolžnosti, pa naj so še tako težke, če najdemo silo in pogum, da prenašamo gorje in pomanjkanje ter se upiramo napuhu pri uspehih in v sreči, ... Niti zavedajo se ne, kako se lahko prav tej 'zablodi' zahvalijo, da lahko dobro jedo, mirno spijo in veselo živijo.« (Soč. t. 6, str. 265). Leninovega komentarja si ni težko zamisliti. »Sveta resnica! Prav zahvaljujoč razširjenosti religioznih 'zablod' v ljudskih množicah spokojno spijo Stahoviči in Oblomovi in vsi naši kapitalisti, ki živijo od dela teh množic, pa tudi same Mosk. ved.« »Čim bolj se bo ljudstvo izobraževalo, tem bolj bo socialistična zavest izirala religiozne predsodke, tem bližje bo zmaga proletariata (prav tam).«

novega temperamenta, ki ga poznamo tudi iz polemik o drugih zadevah, toda idejni naravnosti, logiki Leninove misli ti izrazi ne nasprotujejo, čeprav bi jih lahko nadomestili bolj uglajeni. Kakšno logiko razmišljanja o religiji in odnosu do nje lahko odkrijemo v Leninovih tekstih? Kako nam to logiko Lenin sam predstavlja?

»Marksizem je materializem. Kot tak je nasproti religiji neizprosno sovražen, *prav tako* kot je bil materializem enciklopedistov 18. stoletja ali Feuerbachov materializem. Toda marksizem kot dialektični materializem *gre dalje* od enciklopedistov in Feuerbacha, ko uporablja materialistično filozofijo na področju zgodovine, na področju družbenih zna- nosti. Z religijo se moramo boriti! To je abc vsega materializma in tudi marksizma. Toda marksizem ni materializem, ki bi obtičal pri abc. Marksizem *gre dalje*. Marksizem pravi: z religijo se je treba *znati* bo- riti...« (O odnosu delavske partije do religije, str. 13) (Kurziv M. K.)

Marksizem je torej religiji sovražen zato, ker je materializem, *prav tako* kot je bil materializem meščanskih enciklopedistov 18. stoletja. Kot materializem enciklopedistov torej meni, da je religija zabloda, mrač- njaštvo, sredstvo za poneumljanje in vladanje ljudem. Feuerbach se je znašel tu zaradi svojega materializma, ne pa zaradi obravnavanja religije, saj Lenin na drugem mestu povzema Engelsovo oceno, da se Feuerbach ni bojeval z religijo zato, da jo uniči, temveč da jo prenovi, da ustvari novo »vzvišeno« religijo (kar pa je, kot smo videli, po Leninu »še večja podlost«). »Rusko socialno demokratsko stranko smo ustanovili, med drugim ravno za borbo proti vsakemu religioznemu poneumljanju delav- cev (Socializem in religija, str. 9). Toda marksizem *gre po* Leninu dalje (samo dalje?) od predmarksističnega materializma. Dopolnjuje in razvija ga v dveh točkah. Prvič, znanstveno ugotavlja tudi družbene korenine religije, ki so v kapitalistični družbi najpomembnejše: »socialna poniž- nost«, »domnevna nemoč pred slepimi silami kapitalizma«, »strah pred uničujočimi silami kapitala«. Zato se proti religiji ni mogoče bojevati le z njeno neposredno kritiko, prosvetljevanjem, ateistično propagando. Ta je sicer potrebna, toda ker so glavne korenine religije v razrednem polo- žaju in izkoriščanju delavskih množic, je glavno sredstvo boja proti njej prav boj proti tej »korenini religije, proti gospostvu kapitala v vseh oblikah (O odnosu delavske partije do religije, stran 14).« Zato mora biti »ateistična propaganda podrejena temeljni nalogi: razvijanju razred- nega boja«. Če mu ateistična propaganda namreč ni podrejena, temveč nastopa ne glede na konkretne pogoje dejanskega razrednega boja, lahko spodbuja neenotnost delavskih množic v tem boju, ki »bolje od vsake brošure ateistično vzgaja množice« in ki »v okoliščinah sedanje kapita- listične družbe stokrat prej privede kristjana-delavca k socialni demokra- ciji in ateizmu, kakor pa gola ateistična propaganda (str. 15).« »Anarhist, ki bi pod kakršnimikoli okoliščinami oznanjal vojno z bogom, bi dejansko pomagal *popom in buržoaziji*.« Oviral bi napredek dejanskega razred- nega boja, ki hkrati najbolje nereligiozno vzgaja množice. Prav zato pa

Leninu ni le buržoazija tista, ki želi razvнемati verske spore, tudi »popi si v takem trenutku in takih okoliščinah ničesar bolj ne želijo«, kot da bi se delavci ob stavki razdelili zaradi vere v boga.

Lahko bi rekli, da mora biti po tej logiki ateistična propaganda podrejena razrednemu boju zato, ker je ta po Leninu sam najboljše sredstvo za osvobajanje množic od religiozne zaslepljenosti; vsaj s tega vidika (noben marksist, tudi Lenin, ni imel razrednega boja in razredne osvoboditve zgolj in predvsem za sredstvo boja z religijo) je torej razredni boj sam kot sredstvo podrejen boju z religijo.

Ali niso osnovni okvir, izhodišče in iztočišče Leninovega (in marksističnega) odnosa do religije torej enaki okviru naprednih meščanskih materialistov 18. stoletja oz. prosvetljenstvu in prosvetlenskemu ateizmu: religija je zabloda, z njo se je treba boriti, zmaga nad njo je sestavina in merilo napredka. Lenin sam pravi, da je tako (čeprav tega dobesedno ne izreče): marksizem gre po njegovem zgolj *dalje* od starega materializma, pri tem pa si je »popolnoma prisvojil zgodovinske tradicije materializma 18. stoletja in Feuerbacha — to je brezpogojno ateističnega materializma, ki je odločno sovražen vsaki religiji«. Marksistični prispevek je zgolj v odgovoru na vprašanje, kako se je treba bojevati z religijo, ker (med drugim) odkriva še neke družbene korenine religije, ki jih je stari materializem spregledal, ker ni bil dovolj materialističen — to je znanstven — pri obravnavanju družbe in s tem religije kot družbenega pojava. Poziv k prevajanju in propagiranju del ateistov 18. stoletja v času po oktobrski revoluciji, in hkrati zagotovila, da se ni bati, da bi ta dela »ostala nespopolnjena s popravki, ki sta jih dala Marx in Engels«, to usmerjenost le potrjuje (O pomenu vojskujočega se materializma, str. 27). »Popravki« so sicer nekaj več kot »dodatki«, toda ne bistveno več in predvsem ne bistveno nekaj drugega od skupne podlage in izhodišča.

Očitna je podobnost z Leninovim posegom v filozofske diskusije njegovega časa v delu Materializem in empiriokriticizem: tu in tam grobosti, težko sprejemljive formulacije, nepreciznosti, čustvena zagnanost. Podobna je tudi zadrega ob takem vzorcu marksistične filozofije. Toda — Lenin sam pove, da se nima za velikega filozofa, za razvijalca marksistične filozofije ipd. V pismih Gorkemu (7. in 25. 2. 1908) piše, kako se zaveda svoje nepodkovanosti na filozofskem področju, kako ve, da je v filozofiji le »rjadovoj marksist« (Soč., t. 47, str. 134, 142). Zato njegovega posega v filozofijo ni mogoče enostavno zavračati zaradi slabosti, ki se jih je sam dobro zavedal. Vprašanje je, zakaj je Lenin ob vsej samokritičnosti menil, da je nujno, da poseže v filozofske diskusije, in v čem je bistvo njegovega posega. »Pravo vprašanje ni v tem, ali so Marx, Engels in Lenin pravi filozofi ali ne, ali so njihove filozofske izjave formalno brezhibne, ali govore ali ne neumnosti o Kantovi 'stvari po sebi', ali je njihov materializem predkritičen ali ne itd. Vsa ta vprašanja ostajajo znotraj neke določene filozofske prakse«. Pravo vprašanje je drugod. »Pravo vprašanje je prav vprašanje o tej tradicionalni filozofski praksi,

o načinu njenega obstoja; to je Lenin postavil pod vprašaj (Althusser, *Lénine et Philosophie*, Paris 1968, str. 17).« Tu je — kot sta prepričljivo pokazala Althusser in Lecourt (*Une crise et son enjeu*, Maspero, Paris 1973) — treba iskati Leninov prispevek, ki je podlaga za interes marksistov za Leninove spise o filozofiji tudi danes.

Ali lahko tudi tu najdemo analogije z Leninovim obravnavanjem religije? O svojem poznavanju religiozne problematike in svoji pristojnosti se Lenin sicer ni izrekel. Toda dovolj je razlogov, da lahko mirno zapišemo: Lenin ni bil in se ni imel za nikakršnega »religiologa«, njegove obče sodbe in izjave o religiji so formalno in vsebinsko vprašljive. Medtem ko je — kljub temu, da se ni imel za filozofa — pri pripravljanju svojega *Materializma in empiriokriticizma* skrbno študiral ustrezna filozofska dela, kaj takega ob pisanju o religiji ni mogoče zaslediti. Njegovo poznavanje religije je parcialno, iz druge roke. S tega vidika ga klasika marksizma presegata. Pozna se, da sta rasla in delovala v intelektualni sredini, ki se je še intenzivno spoprijemala z religiozno problematiko (Feuerbach, mladoheglovci, Strauss, Bauer in drugi). Ne da bi posebej utemeljevali, lahko ne le parafrazirano gornje Althusserjevo izvajanje, da ni pravo vprašanje, ali je Lenin pomemben religiolog ali ne, ali so njegove obče izjave o religiji brezhibne ali ne itd.; lahko tudi dovolj enoznačno odgovorimo: Lenin ni religiolog, poznavalec religije, njegova izvajanja so vprašljiva, netočna, obremenjena s prosvetlenskim in predmarksističnim materializmom.

Toliko bolj se torej zaostri problem, kaj je tisto »pravo vprašanje«, pravi Leninov prispevek k (marksističnemu) obravnavanju religije — ali to drugo, pravo vprašanje v tem primeru sploh obstaja, kje ga lahko iščemo in ali ga lahko najdemo?

III

Lahko bi se opredelili za poceni rešitev: Lenin je strateg, taktik in praktik revolucije; ne zanimajo ga in zanj niso pomembne obče teze o religiji, temveč konkretna navodila za akcijo, konkretna strategija in taktika v odnosu do konkretnih religioznih pojavov. Lenin torej ne oblikuje marksistične teorije o religiji, temveč le konkretno taktiko ob konkretnih vprašanjih. Vse to je točno. Toda praksa brez teorije — ali ob poljubni teoriji — je pragmatizem in Lenin ni nikdar nehal polemizirati s pragmatizmom. Ne le s svojim slavnim geslom: brez revolucionarne teorije ni revolucionarne prakse, tudi v spisih o religiji odločno protestira, da bi marksistični odnos do religije zvedli na pragmatično taktiko: boriti se z religijo, toda ne odbijati ljudi; malo mobilizacije za razredni boj, malo spreminjanja objektivnih razmer, malo ateistične propagande ipd. Če je za Lenina pravo vprašanje vprašanje strategije v odnosu do religije, je to hkrati vprašanje teorije, ki to strategijo kot strategijo (ne pa kot goli pragmatizem) omogoča in zahteva.

Toda ali nimamo te teorije, »pravega vprašanja« in Leninovega prispevka kot odgovora na to vprašanje tako rekoč na dlani. Lenin sam nam, kot smo videli, izrecno pove; teorija, izhodišče in okvir je materializem, ki zahteva boj z religijo: pravo vprašanje, na katerega Lenin odgovarja, je, kako se je treba boriti; marksistični (in s tem Leninov) odgovor na to vprašanje je: »razredni boj«.

Preskočimo nadaljnje utemeljevanje in podčrtajmo: dejansko je po našem mnenju pravo vprašanje prav vprašanje o razrednem boju, o razmerju med religijo in razrednim bojem. Leninov prispevek je v tem, da je po dotakratni prevladujoči socialdemokratski reviziji marksističnega odnosa do religije, ki je religijo zvajala na privatno stvar, prevladovanje ateistov med socialdemokrati in propagiranje ateizma pa utemeljevanje zgolj z njegovo »znanstvenostjo« in »naprednostjo«, znova poudaril, postavil v ospredje vprašanje tega razmerja pri marksističnem odnosu do religije. Lenin je dal pravilen odgovor: odnos do religije mora biti podrejen temeljni nalogi: razvijanju razrednega boja. Toda ta pravilen odgovor se kaže v Leninovem tekstu kot odgovor na napačno vprašanje. Lenin se namreč ne vpraša: kakšen je ob primatu razrednega boja in njegovega cilja (dikta-ture proletariata in socialistične preobrazbe družbe) status religije in kakšen je v tem okviru odnos marksizma do nje. Vprašuje se: kako se bojevati z religijo in kakšna je vloga razrednega boja pri tem. Primat, ki ga ima razredni boj v odgovoru, je odsoten v instrumentalni (podrejeni) vlogi, ki jo ima razredni boj v Leninovem vprašanju. Marksistična problematika — vprašanje in odgovor — razrednega boja je podrejena, vključena v prosvetljenško ateistično, v bistvu idealistično vprašanje, kako se bojevati z religijo nasploh.

Enako kot obstaja konflikt, napetost, med pravilnim vprašanjem in napačnim odgovorom — napetost, ki sili k spremembi napačnega odgovora — lahko pričakujemo tudi konflikt med pravilnim odgovorom in napačnim vprašanjem, napetost, ki bodisi deformira pravilni odgovor, bodisi sili k spremembi napačnega vprašanja. Ali se to kaže v Leninovih tekstih? Kako je deformiran pravilni odgovor — primat razrednega boja — je razvidno iz prej povedanega. V čem pa lahko vidimo že v Leninovih tekstih konflikt med prosvetljenško ateističnim načinom postavljanja vprašanja in marksistično materialističnim odgovorom?

»Enotnost resnično revolucionarnega boja zatiranega razreda za ustvaritev raja na zemlji je za nas važnejša kot enotnost naziranje proletarcev o raju v nebesih... Zato ne gre, da bi postavljali vprašanje religije na prvo mesto, ki mu nikakor ne pripada in dopuščali cepljenje sil resnično revolucionarne, ekonomske in politične borbe zaradi mnenj in zablod, ki so postranskega značaja in ki hitro zgubijo vsak političen pomen, ker jih sam ekonomski razvoj hitro vrže med staro ropotijo (v spremenjenih razmerah razrednega boja) (Socializem in religija, str. 10)«. Da ponovimo v tej zvezi: »ateistična propaganda mora biti podrejena temeljni nalogi, razvijanju razrednega boja«.

Tekst je jasen. Ekonomske razmere (pogoji razrednega boja v sferi kapitalistične ekonomike) odvezemajo in dajejo politični pomen (v razrednem boju) različnim »mnenjem in zablodam«. Lahko postranskega, kot meni Lenin v zgornjem primeru, lahko tudi pomembnega, lahko progresivnega, lahko konservativnega in reakcionarnega. Če vzamemo resno marksistično tezo o primatu razrednega boja, o razrednem boju kot gibalni zgodovini, potem izven razrednega boja, njegovih pogojev in perspektiv ni mogoče opredeljevati in ovrednotiti enkrat za vselej nobenega družbenega pojava. Ni mogoče torej braniti teze: z religijo se je treba boriti vedno in povsod, ker je to abeceda vsega materializma in torej tudi marksizma (pa tudi ne: ker je marksizem humanizem, za katerega je človek, ne pa bog »koren in najvišja bitnost samega sebe« — v obeh primerih ima primat neko določeno filozofsko izhodišče, ne pa razredni boj). Možno je le izhodišče: »religija je opij ljudstva« — te Marxove besede so temeljni kamen vsega marksističnega svetovnega nazora glede religije (O odnosu delavske partije do religije, str. 11)«. To pa samo v primeru, če je sodba o opiju konkretna empirična sodba na podlagi analize družbene funkcije religije v razrednem boju. Če taka splošena empirična sodba ni mogoča, je treba ostati pri splošnejšem izhodišču: temeljni kamen vsega marksističnega nazora glede religije je ocena njene vloge v razrednem boju. Družbeno-politični odnos do religije je za marksiste funkcija njenega mesta in vloge v razrednem boju, ne pa njenega razmerja do nekega filozofskega izhodišča (ki je ob primatu razrednega boja samo podrejeno temu merilu).

Lenin odlično formulira tako marksistično-materialistično izhodišče v pismu Gorkemu; imamo ga lahko za ključnega v našem utemeljevanju. »Ta Vaša lepa želja (po predstavah o bogu, ki bi budile socialna čustva itd., M. K.) ostane Vaša privatna zadeva, subjektivna, »nedolžna želja«. Brž, ko ste jo napisali, je šla med množice in njenega pomena ne določajo Vaše dobre želje, temveč *odnos družbenih sil*, objektivni odnos med razredi.« V konkretnem primeru se je »pod pritiskom tega odnosa (navkljub Vaši volji in neodvisno od Vaše zavesti) zgodilo, da ste polepšali in pocukrali idejo klerikalcev, Puriškevičev, Nikolaja II, Struveja itd.; kajti ideja o bogu *dejansko* pomaga njim držati ljudstvo v suženjstvu (Pismo Gorkemu, str. 23).« (podčrtal M. K.)

Lenin verjetno točno analizira dana razmerja v razrednem boju na ideološki fronti svojega časa (vsaj v Rusiji), ko zapiše, da »zdaj v Evropi kakor v Rusiji pomeni *vsako*, celo najmanjše, celo še tako dobronamerno zagovarjanje in opravičevanje ideje o bogu, opravičevanje reakcije«, ki ima objektivno v zakupu religiozne ideološke aparate, česar skupina intelektualcev s svojimi drugačnimi predstavami o bogu ne bo spremenila, pač pa bodo reakcionarji in vladajoča cerkev izkoristili njihovo opravičevanje predstav o bogu za propagiranje *svojega boga*. Vendar pa Lenin tudi zapiše: »Bile pa so v zgodovini dobe, ko je boj demokracije in proletariata potekal v obliki boja ene religiozne ideje proti drugi. (str. 24)«

Prav tu se morda najrazločneje srečamo z notranjim protislovjem Leninevega teksta, ki ga določa omenjeni konflikt med izhodiščem o primatu razrednega boja in v bistvu prosvetljsko ateističnim izhodiščem. Lenin namreč dodaja: »... ne glede na tak izvor in tak dejanski pomen ideje o bogu...«. Dejansko naj bi bil bog »predvsem (vendar le: »predvsem«) kompleks idej, ki so se rodile iz položaja človeka, ki ga z vso silo zatirata tako zunanja narava kot tudi razredno zatiranje, kompleks idej, ki utrjujejo to zatiranje in uspravajo razredni boj (str. 23).« Če ugotovimo, da so v razrednem boju nekatere religiozne ideje rabile za mobilizacijo zatiranih množic, lahko sicer dokazujemo, da temu ni več tako, da je to bolj izjemen pojav, ni pa mogoče reči, da je to v nasprotju z »dejanskim pomenom ideje o bogu«. Za marksista je merilo »dejanskega pomena« prav vloga v razrednem boju in nič drugega. Če Lenin celo kljub nasprotju (čeprav manjšinskemu) primeru govori o večnem dejanskem pomenu religije, v tem primeru opušča izhodišče o primatu razrednega boja in se giblje v okviru prosvetljsko ateističnega postavljanja ideje nasproti ideji kot taki, ne da bi upošteval — kot je sicer sam zapisal — da družbeni pomen *vseh* idej »določa odnos družbenih sil, objektiven odnos med razredi«.

Marksistična teza o primatu razrednega boja spodkopuje izhodišče o boju z religijo kot »abecedi vsakega materializma in tudi marksizma«. Pravilen odgovor razkriva in pokaže napačnost vprašanj (izhodišča). Novo izhodišče — primat razrednega boja — ne more koeksistirati s starim (apriorni boj z religijo), saj zanika vsak apriorizem. Niti ne prenese taktiziranja v slogu: boj z religijo, toda le v okviru širšega razrednega boja. Razredni boj si ne podreja le boja proti religiji, temveč tudi religijo samo, tudi postavljanje vprašanj o religiji. Vloga religije v razrednem boju je posredovana z razrednim bojem v sami religiji.

Tudi znano Marxovo (v kritiki gothskega programa), Engelsovo in za njima Leninovo poudarjanje, kako se delavska stranka bori za to, da bi bila religija nasproti državi zasebna zadeva, da pa to ne more veljati za delavsko gibanje in delavske stranke, dobi v tem okviru drug smisel. Religija in odnos do nje za delavsko gibanje ne moreta biti zasebna zadeva zato, ker religija ni nevtralna glede na razredni boj, točneje, ker razredni boj ni nevtralen do religije, ker je ne pušča zunaj, ne pa zato, ker se mora delavska stranka a priori politično in/ali idejno boriti s kakršnokoli religijo.

IV

To nam kaže, da pri zgornjem protislovju ne gre le za Leninovo osebno protislovje. Zato tudi nima smisla raziskovati, »kaj je Lenin resnično mislil«, katero od dveh izhodišč je »pravzaprav« njegovo. Lenin je resnično mislil tako eno kot drugo, ali pravilneje: Leninovi teksti kažejo navzočnost dveh problematik, dveh okvirov in izhodišč pri obravnavanju religije.

Prvega je Lenin (in marksizem) prevzel od starega materializma in prosvetljenstva in ga, kot sam pravi, le »dopolnjuje«, »pogloblja«, tudi »popravlja«, ne da bi ga bistveno spremenil. Gre za izhodišče, da se je z religijo treba boriti — vedno in nasploh — ker je to abeceda materializma (religija je idealizem), lahko pa tudi razuma (religija je iracionalna), humanizma in njegovih zahtev po samostojnosti človeka (religija je alienacija), boja za odpravo izkoriščanja in zatiranja (religija je opij ljudstva). Religija je razumljena in definirana kot negativ sprejetega temeljnega načela ali ideala.

Drugi okvir in izhodišče je novo, temeljno, šele pridobljeno marksistično spoznanje o primatu razrednega boja, o razrednem boju kot gibalni zgodovini, o zgodovini kot zgodovini razrednih bojev, spoznanje, ki se šele uveljavlja kot izhodišče in okvir specifično marksističnega pristopa k celotni družbeni stvarnosti. To uveljavljanje je marsikdaj počasno in težko, (zato) kompromisno in protislovno, saj poteka v boju in/ali povezuje z drugimi podedovanimi okviri in izhodišči, ki so doslej tudi v marksistični tradiciji obvladovali neko določeno področje. Leninovi teksti o odnosu do religije kažejo predor tega izhodišča v obravnavanje religije, kažejo pa hkrati tudi *formalno* prevladovanje starega okvira. (Formalno — ker Leninov predmet ni obča teorija religije, temveč konkretna vprašanja odnosa do religije). Rezultat tega je prizadevanje, da bi ta predor mislili kot dopolnilo in poglobitev starega izhodišča; njegova posledica: podreitev primata razrednega boja boju z religijo na eni strani, protislovja ob obih tezah o religiji na drugi strani.

Bil pa bi idealizem — pozabljali bi na spoznanje o primatu razrednega boja — če bi gledali boj in pomešanost teh dveh teženj v Leninovem delu in marksizmu kot boj in pomešanost med dobrim in zlim, resnico in zmoto. Upoštevanje načela o primatu razrednega boja pomeni, da je treba v samih pogojih in zahtevah razrednega boja videti razloge za zgodovinsko opredelitev marksizma kot teorije in strategije delavskega gibanja za filozofski materializem proti idealizmu, za znanstveni (metodični) in humanistični ateizem proti religiji, za laično družbeno vizijo proti cerkveni hegemoniji itd. Afiniteta delavskega gibanja do filozofskega materializma, ateizma in laičnosti je zgodovinska realnost, določena in preizkušena v do zdaj obstoječih prevladujočih pogojih razrednega boja na različnih ravneh. Humanistični in »znanstveni« (metodični) ateizem (ne vsak ateizem!), dialektični materializem, antiklerikalni laicizem so bili in so v veliki — toda ne absolutni — meri še sestavina razredne fronte delavskega razreda. To ne pomeni le, da se marksizem kot znanost ne more odreči (metodično ateistični) znanstveni razlagi pojavljanja, obstoja in spreminjanja religije, da kot materializem izključuje vsaka idealistična (tudi teološka) ontološka in gnoseološka izhodišča, da vključuje humanistično vsebino (tudi prosvetljensko-racionalistično) kritike religije; pomeni tudi aktualnost teh njegovih razsežnosti oz. možnosti v razrednem boju samem.

Problematično pa je, če ob tem pozabimo na primat razrednega boja in na primat tega načela v marksizmu tako, da razredni boj razumemo kot sredstvo za uresničevanje humanistične, laične, ateistične ideologije, definirane zunaj konteksta razrednega boja. Citirani Leninovi teksti kažejo, da tudi Lenin sam, kar zadeva ateizem, ni imun pred takimi težnjami, ki ustvarjajo napačne fronte, težnjami, ki kljub spreminjajočim se pogojem razrednega boja absolutizirajo — absolutizirajo v krepkem pomenu besede — neke fronte, nastale v tem boju, in jim dajo primat na škodo načela o primatu razrednega boja in s tem dolgoročno tudi na škodo razrednega boja delavskega razreda samega. Z Leninom, pred njim in za njim pa niso imuni pred tem tudi drugi marksisti.

V

Ob tem pa velja poudariti: ne glede na omenjena protislovja in nihanja je — kot je pokazalo zgodovinsko izkustvo — Lenin ob konkretnih vprašanjih zavzel pravilna stališča, ki so po svoji strpnosti in navidezni popustljivosti pravo nasprotje radikalnim obćim trditvam in njihovemu tonu. Če pogledamo poglobljeno, vidimo, kako so pravilna stališča v bistvu posledica tega, da jih Lenin ni obravnaval kot abstraktna teoretična vprašanja, na katere bi oblikoval odgovore z dedukcijo iz še splošnejših teorij, temveč da je, kot velik strateg in taktik razrednega boja videl v njih konkretna vprašanja konkretnega razrednega boja v razmerah svojega časa in jih kot taka tudi obravnaval. Lahko bi rekli tudi drugače. Konkretni problemi razrednega boja v sferi religije in v zvezi z njo so izsilili predor temeljnega marksističnega izhodišča o primatu razrednega boja tudi v obravnavanje religije, ki se je (in se še vedno) tudi med marksisti pogosto giblje v apriorno ateističnih okvirih (včasih pa tudi pozitivistično-nevtralnih ali moralizatorskih). Ni naključje, če je ta predor novega okvira in izhodišča tako odločilen prav pri Leninu kot velikem strategu razrednega boja — pa čeprav je imel v Leninovih tekstih neposredne učinke le na ravni konkretnega opredeljevanja in akcije ob konkretnih primerih. Na ravni obće teorije je ostal neposredno še brez učinka; oziroma njegov učinek so bile le napetosti in protislovja kot posledica prizadevanja, da bi se ta novi okvir in izhodišče ter rešitve problemov, ki jih je omogočil, mislili znotraj podedovanega okvira.

Če je temu tako, potem v Leninovih tekstih verjetno ne bomo iskali neke obće teorije religije, toda tudi ne receptov za ravnanje ob konkretnih primerih.

Osnove in zasnove marksistične teorije religije so bolj, kompleksnejše in bolj izdelano predstavljene v tekstih Marxa in Engelsa, pa tudi Lenin sam ni nikdar zbujal vtisa, da hoče na tej ravni povedati kaj več, kaj bolje in kaj drugega od klasikov marksizma. (Da je marsikaj povedal slabše in ob tem zašel tudi v okvire predmarksističnega prosvetljskega ateizma, smo že omenili. Spomnimo pa naj, da je vendarle tudi na ravni obće teorije religije prispeval zanimive ideje o gnoseoloških, spoznavnih

»izvorih« religije in idealizma — vendar ne v obravnavanih tekstih, temveč v kritičnih beležkah o branju Feuerbacha in Aristotela.)

Če so bile Leninove odločitve ob konkretnih problemih pravilne, so bile zato, ker so upoštevale konkretne pogoje konkretnega razrednega boja. Prav načelo primarnosti razrednega boja, iz katerega je pri tem Lenin izhajal, pomeni, da je treba ob znanstveni in politični analizi upoštevati vsakokratne konkretne pogoje tega boja. Absolutizacija rešitev, ki so bile pravilne v opredeljenih okvirih in pogojih, ter njihovo avtomatično uporabljanje brez vsakokratne analize danih pogojev zanika ali ignorira prav tisto načelo, ki je Leninu te rešitve omogočilo.

Tisto dragoceno, kar nam še danes nudijo Leninovi teksti, če jih ustrezno beremo, je predvsem dvoje. Prvič, temeljni napotek, da je treba tudi religijo obravnavati v okvirih in z vidika konkretnega razrednega boja in na tej podlagi oblikovati politični odnos do nje; drugič, to so primeri Leninove strategije pri razreševanju konkretnih primerov, napotila, kaj vse je treba pri razredni analizi družbenih pojavov upoštevati.

V Leninovi polemiki z Gorkim in »bogograditelji«, denimo, nam torej ne morejo biti osrednjega pomena sporne, da ne rečem neutemeljene obče trditve v slogu »ideje o bogu so vedno...«, niti ne konkretno Leninovo stališče: bogograditeljstvo je treba odločno zavreči. Pomemben je način, kako je do tega stališča prišel in kako ga je utemeljil mimo običih trditev o religiji nasploh, kaj je pri tem upošteval in kaj mora vsaka marksistična analiza in politika upoštevati (kar so bogograditelji z Gorkim vred ob najboljših namenih spregledali): relativno samostojnost življenja idej, razmerje sil v razrednem boju na nekem področju, v nekih določenih družbenozgodovinskih okoliščinah. Marksistično-leninističen odnos do sodobnih pojavov bogograditeljstva (različnih prizadevanj po povezavi socializma in religije) ne zavzamemo s tem, da enostavno prevzamemo Leninovo stališče (in abstraktno teoretično utemeljevanje), temveč s samostojno analizo, ki med drugim upošteva dano razmerje sil v danih razmerah in perspektivah razrednega boja v konkretni sredini.

Ob vprašanju, ali so religiozni ljudje lahko člani revolucionarnih delavskih strank, za nas torej ni obvezujoča konkretna Leninova odločitev (da so religiozni ljudje in ob določenih posebnih pogojih celo duhovniki lahko člani partije), lahko pa rečemo, da je danes zgodovinska izkušnja že potrdila, da je obvezujočih dvoje temeljnih načel, ki jih je Lenin ob odgovoru na zgornje vprašanje upošteval: prvo, po katerem morajo delavske partije težiti, da povežejo, organizirajo in mobilizirajo čim širše delavske in druge potencialno protikapitalistične množice; drugo, da morajo pri tem ostati marksistične in oblikovati svojo strategijo in taktiko tako, da izhajajo iz marksizma in ga razvijajo. Znotraj teh dveh načel (*obeh* v medsebojni povezavi) se v konkretnih razmerah lahko oblikujejo različne rešitve: od sprejemanja religioznih ljudi, tudi duhovnikov in intelektualcev, neposredno v partijo, pa do vztrajanja pri partiji, ki religioznih ne vključuje. Vsaka izmed teh rešitev je lahko ustrezna — kot je pokazalo

izkustvo različnih partij — če se ji je posrečilo, da je v konkretnih razmerah zgotovila, da so upoštevali obe temeljni načeli; praksa jugoslovanske partije v versko zapletenem družbenem prostoru Jugoslavije, še posebej v NOB, je prepričljiv primer ustreznosti in ustvarjalne uporabe v bistvu leninske strategije; za vsako se je v konkretnih razmerah lahko pokazalo, da je neustrezna, če je opustila enega od njiju: če je prispevala k temu, da so se stranke spremenile ali ostale ozke sekte »stoodstotnih« marksistov, zapletenih (zato) v stalne spore okrog stoodstotnosti marksizma svojih članov in skupin; ali pa, v nasprotnem primeru, da so postale sicer množične, toda s tem nehale biti marksistične in revolucionarne.³

Ob vprašanju ateistične propagande se verjetno tudi ne gre na podlagi Leninovih tekstov prepirati, ali bi bilo treba po Leninu iti z antireligiozno propagando celo med kmete, ali pa narobe, ateistično propagando in kritiko religije sploh izključiti, da ne bi povzročali nepomembnih sporov (v Leninovih tekstih najdemo obe stališči — v različnih razmerah). Bistveno je Leninovo strateško razmišljanje, kdaj in kako kritika religije prispeva k mobilizaciji za razredni boj, za realne družbene spremembe, k povezanosti širših slojev z organiziranimi delavskimi gibanji, kdaj pa narobe, tako mobilizacijo in povezanost ter doseganje realnih revolucionarnih družbenih sprememb lahko ovira. Pomembno je videti, da Lenin poudarja, da je možno tako eno kot drugo.

Spet: marksistično-leninistična politika na tem področju ni tista, ki prevzema eno ali drugo Leninovo konkretno rešitev, temveč tista, ki temelji na analizi, kaj pomeni v konkretnem razrednem boju in boju za dejanski družbeni napredek taka ali drugačna religija ali kritika religije v različnih sredinah.

To je temeljno spoznanje ob leninističnem branju Lenina samega.⁴

³ Več o tem glej v članku M. Kerševana, »K razpravam o marksizmu, ateizmu in religiji v samoupravni družbi, Teorija in praksa, 1973/7—8.

⁴ Napisano ob ponovni izdaji Leninovih spisov o religiji pod naslovom »Socializem in religija« v založbi »Komunist«.

Značilnosti sodobnih migracij (II)

(migracijska politika in posledice migracij)

3. Različni cilji migracijske politike v emigrantskih in v imigrantskih družbah

Po razpravljanju o različnih interesih, ki jih imajo glede mednarodnih migracij imigrantske in emigrantske družbe, o različnih ukrepih obeh vrst družb, s katerimi urejajo sodobne organizirane migracije, in o posledicah, ki prizadenejo eno in drugo vrsto družb, moramo razpravo nadaljevati z naslednjo značilnostjo sodobnih migracij, to je z različnostjo interesov in ciljev znotraj emigrantskih in znotraj imigrantskih družb.

Institucije v emigrantskih družbah, ki rešujejo na primer socialne in politične probleme, nastale zaradi brezposelnosti, nezadostne zaposlenosti, so zainteresirane za emigracije, ravno tako na primer banke, ki dobivajo devizna sredstva od emigrantov. Pojavljajo se različni posredniki delovne sile, prevozniki in drugi, za katere so emigracije pomemben vir dohodkov. Emigracijam pa nasprotujejo proizvodjalne organizacije, ki jim primanjkujejo delavci, ki so odšli v tujino, institucije, ki se ukvarjajo s socialnimi problemi družin emigrantov, vojaške in obrambne institucije, ker se zmanjšuje obrambna sposobnost države, kulturne institucije zaradi prizadetosti nacionalne kulture itn. Seveda zastopajo politične organizacije v emigrantski družbi različna stališča do emigracije in konkretna emigrantska državna politika je rezultat trenutne ekonomske situacije družbe, razmerja med političnimi silami v njej in družbene moči ter tehtnosti argumentov posameznih dejavnikov, ki se zavzemajo za svoje delne interese v zvezi z emigrantsko politiko. Zelo močno pa vpliva na organizirano oblikovanje emigrantske politike zunanjepolitični položaj emigrantske države in ponudba imigrantskih držav. Sklenemo lahko, da je v emigrantski družbi precejšnja diferenciacija interesov glede emigracij, da pa je najpomembnejši dejavnik emigrantske politike emigrantska država, ki te posebne interese različno upošteva.

Ravno tako so v imigrantski družbi različni dejavniki, ki imajo različna stališča do ciljev imigrantske politike. Diferenciacija ekonomsko razvitih imigrantskih družb odseva tudi v diferenciaciji ciljev imigrantske poli-

tike. V teh družbah delujejo na primer tolerantne organizacije, ki se trudijo, da bi spremenile negativne predsodke in stereotipe o imigrantih med domačini, da bi ublažile njihovo diskriminacijo in jim pomagale pri njihovem komuniciranju z domačini, vključevanju v imigrantsko družbo in reševanju socialnih problemov. Pri imigrantih skušajo izkoreniniti prepričanje, da so v imigrantski družbi osovraženi in nezaželeni, ali vsaj omiliti njihove negativne predsodke in stereotipe o domačinih. Hkrati se v imigrantski družbi pojavljajo ekstremne protiimigrantske neformalne skupine in organizacije. Te poudarjajo ogroženost domačinov zaradi prihoda tujcev, razpihujejo negativni nacionalizem, temelječ na etnocentrizmu, razširjajo negativne predsodke in stereotipe, podpirajo diskriminacijo. Postavljajo zahteve o prepovedi imigracij in o izgonu imigrantov. Z razglasjanjem idej, da je ogrožen sistem, njegove tradicionalne vrednote in kultura, da je podrti ravnovesje sistema, si pridobivajo pristaše med raznimi sloji, zlasti še v času družbenih kriz, ko je situacija ugodna za izbruh zaostrenih konfliktov med domačini in imigranti. Vsem tem različnim protiimigrantskim silam je skupno prizadevanje, da se ohranijo hierarhični odnosi med etničnimi skupinami, da se utrdi podrejeni manjšinski status imigrantov.¹

V času klasičnih mednarodnih migracij so bili sindikati imigrantom dokaj nenaklonjeni. V sodobnih mednarodnih migracijah se položaj nekoliko spreminja. Sindikati imigrantskih družb se zavzemajo, da bi bili imigrantski delavci enakopravni z domačimi, da bi se vključevali v sindikalne organizacije in da bi sindikalne organizacije emigrantskih in imigrantskih družb sodelovale. So pa razlike v sindikalni politiki do imigracij med posameznimi sindikalnimi organizacijami, ki združujejo delavce različnih panog in med lokalnimi in centralnimi sindikalnimi vodstvi. Lokalne organizacije se še zavzemajo za diskriminacijske ukrepe zoper tuje delavce in ostajajo klasični zaščitnik interesov domačih delavcev. Takšna njihova politična usmerjenost izhaja iz neposrednih konfrontacij, ki se pojavljajo med interesi domačih delavcev in interesi imigrantov. Na drugi strani pa centralna sindikalna vodstva ostajajo na ravni deklaracij o enakopravnosti med domačimi in tujimi delavci. V času recesij v imigrantskih družbah se med domačimi delavci pojavljajo občutki ogroženosti in stopnjevani pritisk zoper tuje delavce, kar odseva v sindikalni politiki do imigrantov, v kateri se krepijo nacionalistične komponente, medtem ko njena solidarnostna usmerjenost slabi. Sindikati se v glavnem zavzemajo za trajnost imigracij, za vključevanje imigrantov v sindikalne organizacije in nasprotujejo politiki občasnosti imigracij (teorija o rotaciji), ki jo zagovarjajo delodajalci, ker sodijo, da lahko le integrirani imigrantski delavci postanejo polnopravnejši člani imigrantske družbe.

¹ P. Klinar: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi, CJM MK — FSPN, Ljubljana 1974, str. 113—115, 120—123.

Politika delodajalcev in menagerjev do migracij je pragmatična in utilitaristična. Če imajo koristi od imigrantov, potem se zavzemajo za politiko uvoza tuje delovne sile in za vključevanje imigrantov v proizvodna in storitvena podjetja. Uporabljajo metode za hitro adaptacijo tujih delavcev v delovni proces in si prizadevajo, kar bi se v posameznih podjetjih koncentrirali imigranti istega etničnega izvora, ali da bi se razpršili po različnih podjetjih in proizvodnih ter storitvenih panogah. Delodajalci in menagerji so nosilci diskriminacije imigrantskih delavcev; sprejemajo le nekatere etnične skupine imigrantov, ali pa se jim nasploh izogibajo, ker hočejo ohraniti tradicijo in stabilnost podjetja. Tuje delavce izkoriščajo in diskriminirajo; izplačujejo jim nižje dohodke, določajo težje delovne pogoje, ovirajo njihovo poklicno napredovanje ter jih pogosto odpuščajo z dela. Nestabilnost delovnega položaja imigrantov povzroča tudi občasnost imigracij (rotacije), ki ustreza interesom delodajalcev, ker so neadaptirani in neorganizirani imigranti hvaležen predmet za izkoriščanje.² Razumljivo je, da imajo posamezne proizvodne in storitvene panoge različne cilje v zvezi z imigrantsko politiko. Nasplošno velja, da so za delovno silo iz tujine zainteresirane panoge, ki zaposlujejo manj kvalificirane delavce, bazična industrija, rudarstvo, gradbeništvo, panoge predelovalne industrije z nižjimi osebnimi dohodki ter številne storitvene dejavnost, kjer so prisotni socialno nezaželeni poklici.

V imigrantski družbi se tedaj prepletajo najrazličnejši interesi, povezani z imigrantsko politiko. Na to politiko še posebej izrazito vplivajo delodajalci in menagerji ter drugi, ki predstavljajo gospodarstvo imigrantskih družb, povezano v mednarodne korporacije. Iz tega izhaja, da mednarodni gospodarski položaj izrazito vpliva na oblikovanje politike uvoza tuje delovne sile v imigrantskih družbah. Drugi pomembni dejavniki imigracijske politike je seveda država s svojimi regulacijskimi ukrepi, s katerimi pa ji ne uspe v celoti določati imigracijske politike, tako da posameznim privatnim gospodarskim organizacijam in združevanjem še vedno ostaja neka določena iniciativa.

Ko razpravljamo o različnosti interesov v imigrantskih družbah, ne smemo zanemariti tudi posebnih interesov imigrantov, njihovih skupnosti, institucij in organizacij. Nikakor ne smemo misliti, da so interesi imigrantov homogeni. Nekaj temeljnih interesov je nedvomno skupnih, posamezne etnične skupnosti imigrantov pa izražajo svoje posebne interese. Sodobne imigrantske družbe ne dajo veliko možnosti, da bi imigranti svoje interese oblikovali v politično dejavnost. Politične pravice imigrantov so namreč omejene in se zato ne morejo organizirati v svojih političnih

² U. Mehrländer: Migration Policy in the Federal Republik of Germany, Konferenca ISA, Dunaj, 5. — 8. maj 1975 (razmnoženo).

— G. Beyer: Positive and Negative Economic Aspects of Migration of Labour, Konferenca ISA, Dunaj, 5. — 8. maj 1975 (razmnoženo).

— P. Klinar: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi, CJM MK — FSPN, Ljubljana 1974, str. 116—120, 125—128.

organizacijah. Pri določanju imigracijske politike je imigrantska družba sicer prisiljena upoštevati nekatere interese imigrantov, vendar to počenja le v omejenem obsegu in po lastni presoji, ker so številni interesi imigrantov v nasprotju z interesi imigrantskih družb. Izrazita diferenciacija ciljev migracijske politike v emigrantskih in imigrantskih družbah zahteva integracijske procese v obeh družbah, med obema tipoma obeh družb, v imigrantskih skupnosti, med različnimi etničnimi skupnostmi imigrantov in na mednarodni ravni.

Diferenciacija ciljev različnih dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje migracijske politike v emigrantskih in imigrantskih družbah, je nedvomno značilnost sodobnih mednarodnih migracij. Različni interesi posameznih dejavnikov izvirajo iz različnih socialnih posledic, ki jih povzročajo migracije v segmentih emigrantske in imigrantske družbe. Ocenjevanje socialnih posledic migracij rabi različnim dejavnikom v emigrantski in imigrantski družbi, da oblikujejo svoje cilje, ki zadevajo migracijsko politiko.

4. Posledice občasne narave mednarodnih migracij

Sodobnim intraevropskim migracijam pripisujemo naravo občasnosti. Zaradi občasnosti, relativno manjše oddaljenosti med imigrantskim in domačim izvirnim okoljem, možnosti stalnega komuniciranja (obiski imigrantov) z domačim okoljem se potencialni emigranti lažje odločajo za emigracijo. Seveda pa se odločitve emigrantov glede občasnosti spreminjajo — na to vplivajo dejavniki odbijanja in privlačenja v imigrantski in emigrantski družbi, predvsem njihov ekonomski status in procesi prilagajanja v imigrantski družbi ter ekonomske in družbene razmere v njihovem izvirnem okolju.

Načelo občasnosti s svojimi množičnimi tokovi in protitokovi je specifičen socialni pojav sodobnih intraevropskih migracij. To načelo podpirajo emigrantske družbe, ker z njimi kratkoročno rešujejo svoje številne težavne ekonomske in socialne probleme, pridobivajo finančna sredstva od emigrantov in remigrante z delovnimi industrijskimi izkušnjami. Imigrantskim družbam pa tudi ustreza občasna narava migracij, ker jim ni treba veliko prispevati za družbeni standard imigrantov, katerih družbene zahteve so minimalne, stopnja njihove organiziranosti pa neučinkovita spričo njihove neprilagojenosti na novo okolje in usmerjenosti k povratku v emigrantsko izvirno družbo. Občasne imigrante je gotovo lažje izkoristiti kot organizirane in na novo okolje prilagojene imigrante, ki prihajajo za trajno ali za daljše obdobje.

Sprva so se tako emigrantske kot imigrantske države kar strinjale z načelom rotacije — to je z občasnimi migracijami za krajše nekajletno obdobje. Podpirali so jih delodajalci nekaterih gospodarskih panog v imigrantnih družbah, ki so vedeli, da te družbe nimajo ustrezne infrastrukture (stanovanja, šole itn.) za tuje delavce, in so se hkrati bali, da bi bili preveč obremenjeni s prispevki za graditev objektov družbenega standarda za

imigrante. Postopno se je načelo rotacije začelo spreminjati. Imigranti — predvsem tisti bolj kvalificirani in prilagojeni na novo okolje — so začeli podaljševati svoje bivanje na tujem. Posamezna podjetja v imigrantskih družbah, ki so kvalificirala tuje delavce za delo v svojih obratih, so začela posvečati več pozornosti standardu tujih delavcev, vse z namenom, da dobijo trajnejše zaposleno delovno silo. Sindikati, kot smo že omenili, in naprednejše politične stranke so nasprotovale načelu rotacije in vlade nekaterih imigrantskih družb so prisilno rotacijo prepovedale. Postavljali so zahteve, da se uveljavi pravica imigrantskih delavcev do trajnosti bivanja v imigrantski družbi. V praksi se kaže občasnost migracij v sprejemanju imigrantov za določen čas in v vračanju imigrantov v njihove izvirne emigrantske družbe spričo ekonomskih težav, s katerimi se soočajo imigrantske družbe. Čeprav te družbe razglašajo načelo prostovoljne rotacije, je uveljavljanje tega načela odvisna predvsem od ekonomskega položaja teh družb. Smemo sklepati, da občasnost migracij, ki jo uveljavljajo imigrantske družbe glede na njihove potrebe, prizadeva socialno varnost tistih kategorij imigrantov, ki hočejo ostati v tujini dalj časa ali pa postati trajni imigranti.

Na drugi strani seveda vpliva na občasnost in dolžino bivanja emigrantov na tujem družbeno-ekonomski položaj v njihovih izvornih — emigrantskih družbah. Ekonomski razvoj teh družb, odpiranje možnosti za zaposlovanje, poklicno promocijo itn., so dejavniki, ki privlačujejo emigrante nazaj v njihova izvirna okolja. Treba pa je dodati, da se aspiracije emigrantov v ekonomsko razvitejšem okolju imigrantskih družb nenehno povečujejo in da zato pogosto narašča prepad med aspiracijami, zahtevami posameznih emigrantov in pa možnostmi za njihovo zadovoljevanje v izvornih emigrantskih družbah, kar podaljšuje bivanje emigrantov v tujini. Seveda pa je med glavne dejavnike, ki vplivajo na občasnost migracij, mogoče šteti izpolnitev ciljev v imigraciji, ki so si jih migranti zastavili, ko so odšli v tujino.

Med občasnimi imigranti so različni tipi, ki seveda niso stabilni. Prvi tip občasnih imigrantov bi lahko menovali kot imigrante, ki *niso uspeli v imigrantski družbi*, ki niso dosegli družbenega napredovanja in ki se slabo prilagajajo zaradi diskriminacije, segregacije, razlik v kulturah itd. Precejšen del imigrantov je mogoče uvrstiti v tip slabo prilagojenih na novo okolje, v katerem živijo v težavnih življenjskih razmerah in si ne prizadevajo, da bi v tej družbi socialno napredovali. So konservativno usmerjeni, kar jih odvrča od tega, da bi si pridobili novo znanje in izkušnje, predvsem varčujejo denar, ki ga nameravajo vložiti v domačem izvornem okolju. Ko dosežejo svoj cilj, se vračajo domov.

Tip *inovacijskih imigrantov* uspeva v imigrantski družbi; nanjo se zadovoljivo prilagajajo in edini cilj jim ni, da bi čimveč prislužili v čim krajšem času, temveč to, da si pridobijo znanje in izkušnje, ki bi jih s pridom uporabili v domačem izvornem okolju.

Kot poseben tip občasnih imigrantov lahko omenimo *invalidne in upokojene*, ki se vračajo domov, potem ko jih je prizadela nesreča ali so izpolnili pogoje za upokožitev.

Ker smo že omenili posledice, ki jih povzročajo občasne migracije za emigrantske in imigrantske družbe, se je treba zaustaviti še pri posledicah, ki jih ta tip migracij povzroča za imigrante. Sodimo, da gre za vrsto negativnih posledic, ki prizadevajo imigrante. Obsežen del občasnih imigrantov hoče v čimkrajšem času zaslužiti čim več denarja; takšen način življenja pa mlade imigrante močno izčrpuje. So specifična marginalna socialna kategorija, ki živi med dvema sistemoma emigrantske in imigrantske družbe, ne da bi imela v teh družbah vpliv in zagotovljene pravice. Imajo vrsto dolžnosti in omejene pravice, nekaterih od teh pravic ne morejo uveljavljati. Zanje ne skrbijo dovolj učinkovito niti emigrantske niti imigrantske družbe. Sodimo, da lahko upravičeno zapišemo hipotezo, da občasnost migracij neredko vpliva na izkoriščanje imigrantov in na uveljavljanje različnih pojavnih oblik diskriminacije.

Občasna narava migracij in pa relativna geografska bližina med emigrantskimi in imigrantskimi družbami spričo razvitih prometnih sredstev povzroča v sodobnih interevropskih migracijah intenzivno komuniciranje imigrantov z izvirnim okoljem. Te komunikacije imigrantom omogočajo, da primerjajo obe družbi, oba sistema, od česar je odvisna njihova osebna odločitev o dolžini bivanja na tujem. Od teh komunikacij je odvisna tudi količina finančnih sredstev, ki jih imigranti pošiljajo domov, njihovo naganje v domovini itn. Te komunikacije ne nazadnje olajšujejo prilagajanje imigrantov na tujem. Vzdrževanje trajnih stikov občasnih imigrantov z izvirnim okoljem pomeni, da v marsičem svoje bivanje v imigrantski družbi prilagajajo in podrejajo razmeram v domačem okolju, kar smo obrazilili s tipoma slabo adaptiranih in inovacijskih imigrantov.

Komuniciranje imigrantov z emigrantsko družbo ima širši pomen za celotno emigrantsko družbo. Vanjo pritekajo investicijska sredstva, najrazličnejši vplivi, tudi takšni, ki ne ustrezajo razvoju emigrantskih družb. Občasni emigranti so zainteresirani, da bi njihove komunikacije z izvirno družbo vplivale na spremembe in družbeni razvoj njihovega domačega okolja. Predvsem lahko štejemo med interesna področja občasnih imigrantov: vplivanje na spreminjanje vzrokov in motivov emigracij, nadzor in usmerjanje sredstev, ki jih pošiljajo v emigrantsko družbo, vplivanje na delitev sredstev, ki jih imigrantske družbe nakazujejo kot presežek dela imigrantov emigrantskim družbam, usmerjanje remigracij in ustvarjanje možnosti za vrnitev in ponovno vključitev emigrantov v njihovo izvirno okolje, zaščita emigrantov v tujini, za katero naj se zavzema emigrantska družba, pomoč emigrantom s strani emigrantskih družb, pospeševanje in razvijanje klubov in društev emigrantov v tujini.

Če se ustavimo samo pri problemih usmerjanja remigracij in ustvarjanja možnosti za vrnitev ter ponovno vključitev emigrantov v njihovo izvirno okolje, lahko spoznamo zapletenost usklajevanja interesov remi-

grantov s cilji remigrantske politike emigrantskih družb. Dosedanje raziskave³ opozarjajo na številne neskladnosti med interesi remigrantov in cilji remigrantske politike emigrantskih družb. Remigranti vlagajo svoja sredstva drugače, kot predvidevavajo emigrantske družbe, njihovo strokovno znanje (često) ne ustreza potrebam emigrantskih družb, remigranti so razklani zaradi razlik v vrednotah, uveljavljenih v njihovi izvorni družbi pred emigracijo, in vrednotami, ki veljajo, ko se vrnejo, pa tudi zaradi razlik med vrednotami, ki so jih osvojili v imigrantski družbi, ter vrednotami emigrantske družbe; remigranti se slabo identificirajo s svojim izvirnim okoljem in imajo težave s ponovno integracijo. Težave integracije izrazito prizadevajo otroke remigrantov in povzročajo številne socialne probleme. Emigrantske družbe običajno načrtujejo, da se bo vrnilo le manjše število remigrantov, in tako se zgodi, da nepredvideni remigranti včasih ostajajo nezaposleni in prisiljeni, da trošijo prihranke iz emigracije. K brezposelnosti remigrantov prispevajo tudi delodajalci, ki ne zaposlujejo remigrantov pod vplivom negativnih mnenj o remigrantih, češ da so v težavnih situacijah odšli iz domovine in delali za tuje družbe in v svojo korist. Prav pogosta so neskladja med zahtevami remigrantov glede zaslužkov in njihovimi stvarnimi dohodki, ki so jim zagotavljeni v emigrantski družbi. V manj razvitih emigrantskih družbah remigranti tako ne morejo zadovoljevati svojih potrošniških navad, ki so jih pridobili v ekonomsko razvitejših imigrantskih družbah.

Neskladnost med remigracijsko politiko emigrantskih družb in interesi emigrantov — potencialnih remigrantov — povzročajo delno ali neustrezno reintegracijo remigrantov. Ta problem nas hkrati tudi opozarja na pomen trajnih in poglobljenih komunikacij občasnih emigrantov z njihovim izvirnim okoljem, stikov, ki lahko omejijo negativne probleme, povezane z remigracijami.

Nedvomno stiki občasnih imigrantov z izvirnim okoljem odsevajo tudi v imigrantski družbi. V te družbe pritekajo določeni vplivi in elementi kulture iz emigrantskih družb.

Občasna narava migracij odseva tudi v procesih, značilnih za imigrante v sodobnih intraevropskih migracijah. Od konjunktivnih procesov se uveljavljajo predvsem procesi akomodacije, ki pomenijo, da se skušajo imigranti minimalno prilagoditi novemu socialnemu okolju in se izogniti konfliktom z domačini, drugimi etničnimi skupinami imigrantov in z imigrantsko družbo kot celoto ter njenimi institucijami. Imigranti imajo namreč kratkotrajen imigrantski staž, v imigrantski družbi bivajo občasno, zato so negotovi, odtujeni, nevajeni novega okolja, vključeni v sekundarne, formalne odnose z domačini, in to še prvenstveno na delovnem mestu. Občasnost migracij spodbuja tudi drugo vrsto konjunktivnih procesov, se pravi začetne stopnje procesov adaptacije — integracije. Imigranti spre-

³ S. Pflegerl: Aetiology and Changes in the Migration Motive as the Background of the Reintegration Problems; The Turkish Case, Konferenca ISA, Dunaj, 5. — 8. maj 1975 (razmnoženo).

jamajo nekatere vrednote imigrantske družbe in hkrati ohranjajo nekatere vrednote svoje izvirne družbe. Na ta način prihaja do občasne začetne stopnje integracije imigrantov v imigrantsko družbo. Popolnejši razvoj te integracije je v marsičem odvisen od tolerance imigrantske družbe do imigrantov, od imigracijske politike, ki ne diskriminira imigrantov in seveda tudi od adaptabilnosti imigrantov in dolžine njihovega bivanja v imigrantski družbi.

Zaradi občasnosti in kratkotrajnosti bivanja imigrantov v imigrantski družbi, različnosti kultur in trajnejših ter pogostih stikov imigrantov z izvirnim okoljem lahko hipotetično sodimo, da se med sodobnimi imigranti le malo uveljavljajo procesi asimilacije, ki so prevladovali v času klasičnih — trajnih mednarodnih migracij. Imigranti v glavnem ne dosegajo višjih stopenj asimilacije: strukturalne, identifikacijske asimilacije. Pri njih se začenjajo predvsem procesi zunanje akulturacije. Njihovi primarni odnosi, iz katerih izvirajo pomembne vrednote, ostajajo dokaj nespremenjeni, kar priča, da doživljajo v glavnem le površinske spremembe.

Če upoštevamo osnovne specifičnosti sodobnih migracij, lahko hipotetično sklepamo, da je v imigrantski družbi mogoče opaziti razdeljenost na socialno večino domačinov in socialno manjšino imigrantov, kar pomeni, da se v medsebojnih odnosih manifestirajo pojavne oblike etnične stratifikacije, hierarhični odnosi, socialna neenakost. Pojavi etnične stratifikacije se kažejo tudi v odnosih med pripadniki različnih etničnih skupin imigrantov — tako tudi med njimi nastajajo konflikti.

Občasnost migracij spodbuja v odnosih med domačini in imigranti pojavne oblike disjunktivnih procesov. Začetne stopnje prilagajanja so za imigrante najtežje in njihovo vključevanje v nove odnose prinaša dramatične spremembe, ki jih spremljajo mnogoteri konflikti in nasprotovanja. Občasnost njihovega bivanja, nenehna razcepljenost imigrantov na dve družbi, majhna skrb ene in druge družbe zanje, to so socialni pogoji za razraščanje pojavov socialne anomalije in dezorganizacije. Enostranska socialna kontrola, ki ščiti predvsem interese imigrantske družbe, povzroča disjunktivne procese med imigranti in domačini oziroma med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi; ti procesi se kažejo v pojavih socialne diskriminacije in segregacije ter v konfliktih in nasprotovanjih. Temeljni izvor konfliktov med domačini in imigranti kaže vezati na privilegiranost in nadrejenost dominantne večine in na podrejenost in deprivilegiranost imigrantske manjšine, ki se neredko kaže v tem, da je njen položaj na ravni sub-proletariata in rezervne delovne sile z nestabilnim socialnim položajem. V bistvu gre tedaj za razredno konfliktno situacijo. Vsi disjunktivni procesi, in še posebej konflikti, vplivajo na kohezivnost imigrantske družbe, pa tudi na odnose med imigrantskimi in emigrantskimi državami.⁴

⁴ P. Klinar: The Characteristics of Present — Day Intra — European Migrations which are Significant for Migration Policy, Konferenca ISA, Dunaj, 5. — 8. maj 1975 (razmnoženo).

Analiza štirih značilnosti sodobnih mednarodnih migracij: njihove ekonomske narave, organiziranosti, različnosti ciljev migracijske politike in občasnosti migracij, nekaterih vidikov migracijske politike in posledic mednarodnih migracij za emigrantsko in immigrantsko družbo ter za imigrante — nas navaja k nekaterim kritičnim sklepom, ki zadevajo migracijsko politiko:

1. Prehod delovne sile iz ekonomsko manj razvitih družb v ekonomsko bolj razvite družbe lahko uvrstimo med tiste ukrepe migracijske politike, ki vplivajo na poglobljanje razlik med obema vrstama družb z neenakim ekonomskim razvojem.

2. Politika mednarodnih migracij je podrejena interesom ekonomsko razvitih immigrantskih družb in zavira mednarodno delitev dela ter vlaganje kapitala, prilagojeno razpoložljivi delovni sili. Sodobne mednarodne migracije niso rezultat usklajenosti ciljev emigrantskih in immigrantskih družb ter imigrantov.

3. Emigracijska politika je omejena spricho dominacije immigrantskih družb in premalo povezana z razvojnimi cilji in strukturalnimi spremembami v emigrantskih družbah.

4. Dominacija etnocentričnih interesov immigrantskih družb v imigrantski politiki, neenakopravnost etičnih skupin imigrantov in neusklajeni cilji immigrantske politike s cilji emigrantskih družb nespodbudno vplivajo na razvoj mednarodnih odnosov in mednarone skupnosti. Mednarodno migracijsko politiko premalo upoštevajo kot del mednarodne politike, ki izrazito vpliva na odnose med državami in na kohezivnost mednarodne skupnosti.

5. Politika immigrantskih držav premalo upošteva interese imigrantov. Ni ji uspelo, da bi učinkovito omejila njihovo diskriminacijo, še posebej ne omejuje diskriminacije občasnih imigrantov; imigrante je mogoče šteti med deprivilegirano in izkoriščano, slabo integrirano socialno etnično manjšino z nestabilnim in omejenim socialnim položajem.

6. Politika emigrantskih držav do emigrantov je nezadostna usklajena z interesi emigrantov; premajhna koordiniranost takšne politike je posebej razvidna na področju remigracij. Emigrantskim družbam ni uspelo razviti intenzivnejših komunikacij z različnimi tipi obasnih emigrantov.

7. Ravni migracijske politike (individualna, ekonomska, regionalna, nacionalna-državna) v emigrantskih in immigrantskih družbah niso dovolj usklajene. To velja tudi za ekonomske, politične, socialne, kulturne, vzgojne, demografske kratkoročne in dolgoročne cilje in druge vidike ter probleme migracij. Takšna diferenciacija migracijske politike v emigrantskih in

— U. Mehrländer: Migration Policy in the Federal Republic of Germany, Konferenca ISA, Dunaj, 5. — 8. maj 1975 (razmnoženo).

— A. Richmond: Canadian Immigration: Recent Developments and Future Prospects, Konferenca ISA, Dunaj 5. — 8. maj 1975 (razmnoženo).

imigrantskih družbah zavira razvoj migracijske politike, da bi odsevala dolgoročneje, kompleksne in splošne interese obeh tipov družb in posamezne interese imigrantov.

8. Migracijska politika odseva različne razredne interese, zaradi katerih je učinkovito reševanje najglobljih konfliktov v mednarodnih migracijah odvisno od kvalitativnih sprememb globalne družbene strukture v emigrantskih in imigrantskih družbah.

9. Znanstvene raziskave mednarodnih migracij so z vidika mednarodne narave tega pojava in njegove kompleksnosti nekoordinirane in zato so raziskovalni rezultati slabo primerljivi in jih malo izkoriščajo za politično dejavnost.

FERENC HAJÓS — VLADIMIR KLEMENČIČ

Dvojezičnost v SR Sloveniji

(na narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju)

»Bistveni pogoj za popolno jezikovno enakopravnost dveh narodov na narodnostno mešanem ozemlju je dvojezičnost v vsem javnem in družbenem življenju. Izraža se v tem, da vsakdo zna ali vsaj razume dva jezika, da vsakdo govori v svojem jeziku, pa ga vsi razumejo, da nikomur ni treba uporabljati drugega jezika, da bi ga drugi razumeli«.

*Načela politike enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije in zaščita narodnosti v SR Sloveniji**

Načela enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije ter njihova zaščita in intencije za uveljavljanje popolne funkcionalne dvojezičnosti v procesu razvoja jugoslovanske samoupravne socialistične družbe so jasno začrtane v političnih dokumentih ZKJ in SZDL, pravno pa so urejene v določilih nekaterih zakonov, pa tudi v določilih statutov občin Lendava in Murska Sobota, kjer kot avtohtono prebivalstvo poleg večinskega slovenskega naroda prebiva tudi madžarska narodnost.^{1, 2, 3, 4, 5, 6}

Komunistična partija Jugoslavije si je že v času pred drugo svetovno vojno, posebno pa v času narodnoosvobodilnega boja v svojem programu odločno zastavila pomembno nalogo: boj za enakopravnost zatiranih narodov in narodnosti Jugoslavije. Ta politični program in ta načela so se izrazili v sklepih, ki so jih sprejeli na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu 29. novembra 1943. Ti sklepi zagotavljajo popolno enakopravnost narodnostnim manjšinam v Jugoslaviji in so pomembni zaradi tega, ker so nastali že takrat, ko smo novo državo še ustvarjali. Enakopravnost narodov in narodnosti ponovno izraža prva ustava Jugoslavije, ki so jo sprejeli 31.

* Prispevek je referat, ki sta ga avtorja posredovala na mednarodnem posvetovanju o dvojezičnosti, ki ga je organizirala Madžarska akademija znanosti in umetnosti z etnografskim društvom Madžarske v Bekescsabi oktobra 1975.

januarja 1946. Skupaj z družbenim razvojem so se razvijale tudi pravice narodnosti, ki so dobile ustrezen izraz v določilih ustave SFRJ iz leta 1963. Z razvojem samoupravnih socialističnih odnosov pa so se dejansko zagotovljene pravice in položaj narodnosti izrazile v določilih nove zvezne ustave in republiške ustave leta 1974.^{1,2} Določila nove ustave manjšine ne samo v terminologiji, temveč tudi dejansko obravnavajo kot narodnost. Dosledna formalna in vsebinska uporaba tega termina politično izraža vsebinsko spremembo, saj ustava določa, da imajo tiste skupine prebivalstva, ki pripadajo narodom sosednjih držav, popolnoma enak položaj kakor drugi državljani. Enakopravnost temelji na tem, da je pripadnik narodnosti v vseh oblikah družbenega razvoja enakopraven pripadnikom drugih narodnosti in pripadnikom jugoslovanskih narodov tako glede jezika kakor glede prostora, kjer prebiva.

Zvezna ustava pripadnikom narodnosti poleg deklarirane enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije zagotavlja tudi, da imajo v skladu z ustavo in z zakonom pravico, da uporabljajo svoj jezik in svojo pisavo pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti, pa tudi v postopku pred državnimi organi in organizacijami, ki izvršujejo javna pooblastila. Pripadniki narodov in narodnosti Jugoslavije imajo v skladu z zakonom v vsaki republiki oziroma avtonomni pokrajini pravico do uporabe svojega jezika.

Ustava SR Slovenije pa že v 1. členu opredeljuje socialistično republiko Slovenijo³ tudi kot socialistično samoupravno demokratično skupnost delovnih ljudi in občanov slovenskega naroda ter italijanske in madžarske narodnosti. Ustava s tem, da pripadnike madžarske narodnosti šteje za integralni del slovenske socialistične samoupravne demokratične skupnosti, že v prvem členu skupaj z drugimi določili, ki določajo položaj in pravice madžarske narodnosti, tej narodnostni skupnosti zagotavlja posebno varstvo, ki je potrebno, da bi preprečili njeno asimilacijo. Področje na katerem živita obe narodnosti, je urbano področje; urbanizacija pa praviloma pelje k asimilaciji povsod tam, kjer so narodnostne manjšine preslabo zavarovane. Ponekod je urbanizacija celo sredstvo za asimilacijo. Kljub temu, da je omenjeno območje urbano, pa je s tem, da pripadniki narodnosti delujejo v samoupravnih organih, še posebej v organih načrtovanja, narodnost zavarovana pred asimilacijo. Seveda ostanejo odprta vprašanja, kako varovati narodnost, ker z urbanizacijo delujejo tudi asimilacijski dejavniki, katerih zakonitosti še niso vse opredeljene in razkrite. Menimo, da je prav madžarski narodnosti na tem področju dana možnost, da te dejavnike odkriva, to pa ji ob sodelovanju pri načrtovanju in odločanju že samo na sebi daje možnost, da se asimilaciji upira. Zavedati se moramo, da se z vsako novo stopnjo tehnološkega razvoja in z njim povezane- ga gospodarskega razvoja lahko uveljavijo nove težnje, ki bi povzročile, da bi se narodnost začela asimilirati.

Ustava SR Slovenije in občinski statuti^{2,3,4} narodnosti izrecno zagotavljajo zastopanost v delegacijah, ki delegirajo svoje delegate v vsa predstavniška telesa celotnega samoupravnega sistema. V praksi so ta določila

ustave in statotov v celoti uveljavljena, saj so raziskave pokazale, da je zastopstvo narodnosti v delegacijah tako na občinski kot na republiški ravni sorazmerno ugodnejše kakor razmerje med slovenskimi in madžarskim prebivalstvom v občini Lendava in Murska Sobota. Nadalje ustava SR Slovenije v ločenem poglavju določa posebne pravice italijanske oziroma madžarske narodnosti in njunih pripadnikov. Te pravice so v skladu z določili ustave in so podrobneje obdelane v nekaterih zakonih, v statutih občin in pa v samoupravnih aktih organizacij združenega dela in v drugih samoupravnih organizacijah ter skupnostih. Za uveljavitev pristnega bilingvizma, ki omogoča enakopravnost narodov in narodnosti, je posebno pomembno določilo ustave SR Slovenije, po katerem je na področju, kjer živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki madžarske narodnosti, madžarski jezik enakopraven s slovenskim jezikom. To načelo je podrobneje obdelano v zakonih o kazenskem pravdnem in upravnem postopku, v zakonu o sodiščih, predvsem pa v občinskih statutih.^{3, 4, 5, 6} To načelo praktično pomeni, da sta na narodnostno mešanem področju pri vseh postopkih oba jezika uradna jezika; v upravnih in pravosodnih organih se načelo v veliki meri že uresničuje, seveda še z nekaterimi pomanjkljivostmi, ki izvirajo predvsem iz kadrovskih in tehničnih težav. Prizadevajo si, da bi to načelo še širše uveljavili tako v institucijah, ki že delujejo dvojezično, kakor tudi v tistih institucijah, ki doslej še niso tako delovale. Pismeni in ustni del postopka pred temi organi poteka v obeh jezikih. Dvojezični so tudi žigi in formularji. Na delovna mesta, kjer delavci prihajajo v stik z občani madžarske narodnosti, pa je mogoče sprejeti le ljudi, ki obvladajo oba jezika.

Dvojezično ozračje določa tudi zunanji videz dvojezičnega področja. Čeprav površni opazovalec lahko pripiše temu le formalen pomen, pa ima ta okoliščina za zaščito narodnosti izredno globok vsebinski pomen. Prav dvojezično ozračje daje narodnosti vspodbudo, da dosledno uporablja svoj jezik v vsem javnem in družbenem življenju, s tem pa ji daje osnovno možnost, da se upira procesu asimilacije, ki se sproža pri urbanizaciji. Tako ozračje se izraža v dvojezičnosti vseh javnih napisov, pa tudi v enakopravnem videzu napisa v enem in drugem jeziku.^{3, 4}

Ustava SR Slovenije in tudi zvezna ustava zagotavljata vzgojo in izobraževanje v jeziku narodnosti, dovoljujeta pa možnost da se uvedeta dvojezična vzgoja in izobraževanje. V SR Sloveniji je na narodnostno mešanem območju, naseljenem s Slovenci in Madžari, uvedeno dvojezično šolstvo.⁷

Že v uvodu je treba poudariti, da je poseben tip dvojezičnega šolstva, ki velja na tem območju skupno s celotnim mehanizmom samoupravnega sistema, gonilna sila dvojezičnosti.

Za razvoj vzgoje in izobraževanja, usposabljanja kadrov, tiska in drugih sredstev javnega obveščanja ter za razvoj drugih oblik kulturno prosvetne dejavnosti madžarske narodnosti, ki so pomembne za uresničevanje položaja in pravic narodnosti, skrbi v smislu določil ustava SR Slove-

nije, ki v ta namen zagotavlja tudi potrebno pomoč. Podobna določila vsebujejo tudi občinski statuti. Tudi ta določila so že v veliki meri uresničena. Madžarska narodnostna skupnost ima svoj tednik *Népujság*, ki ga financirajo iz republiške dotacije, nadalje ima lasten radijski program v materinščini pri radiju Murska Sobota. Razvita je založniška dejavnost; že vrsta del domačih avtorjev je bila natisnjena v materinščini pri Pomurski založbi v Murski Soboti. Deluje več knjižnic z velikim skladom madžarskih knjig, pa tudi vrsta kulturno umetniških skupin, kar vse prav tako financira republiška dotacija.

Brez stikov z matičnim narodom je vsaka narodnostna skupnost zaradi izolacije obsojena na neizbežno asimilacijo. Prav iz tega razloga ustava določa, da SR Slovenija podpira razvoj stikov med madžarsko narodnostjo in njenim matičnim narodom zaradi pospeševanja kulturnega in jezikovnega razvoja narodnosti. Ti stiki se vzpostavljajo v vsakodnevnem življenju, vendar glede na potrebo teh stikov in možnosti za njihovo navezavo sedanji obseg teh še ni zadovoljiv. Stiki se v glavnem omejujejo: na obiske gledališč in kulturnih skupin iz LR Madžarske ter na izmenjavo knjig in štipendistov po meddržavni konvenciji o kulturnem sodelovanju. Te stike bi morali razširiti tudi v okviru obmejnega sodelovanja med področji, kjer živi madžarska narodnost, s sosednjimi madžarskimi županijami, poiskati bi bilo potrebno tudi druge možnosti za podporo matičnega naroda pri kulturnem in jezikovnem razvoju pripadnikov madžarske narodnosti v SR Sloveniji.

Za potrebe razvijanja madžarskega jezika in kulture je v okvir celotnega samoupravnega mehanizma vtkana samoupravna interesna skupnost z prosveto in kulturo madžarske narodnosti, ki jo vodijo izključno pripadniki madžarske narodnosti. Ta skupnost je ustanovljena na podlagi določil republiške ustave in občinskih statutow ter enakopravno soodloča skupaj z občinsko skupščino o tistih vprašanjih, ki se nanašajo na položaj in pravice občanov madžarske narodnosti; v okvir te skupnosti spadajo tudi vprašanja stikov z matičnim narodom.^{2, 3, 3, 8} S to samoupravno interesno skupnostjo je madžarska narodnost v SR Sloveniji dobila tisto organizacijo, prek katere se — z njeno vključitvijo v sistem samoupravnega odločanja ob obstoječi politični volji večinskega naroda — zagotavlja uresničitev njenih pravic in njenega položaja.

Geografske karakteristike narodnostno mešanega ozemlja

Narodnostno mešano, z Madžari in Slovenci naseljeno ozemlje, je omejeno na tisti del severovzhodnega dela Slovenije ob jugoslovansko-madžarski meji, kjer so Slovenci in Madžari pomešano poseljeni kot avtohtono prebivalstvo. To nacionalno mešano ozemlje pripada upravno-teritorialno dvema občinama: južni del tega ozemlja občini Lendava, severni del pa občini Murska Sobota. Južni del nacionalno mešanega ozemlja,

ki pripada občini Lendava, obsega pretežno ravninski svet z večjimi naselji, severni del, ki pripada občini Murska Sobota, pa je gričevnat terciarni svet z manjšimi naselji. Na nacionalno mešanem ozemlju je pomešanost med madžarskimi in slovenskimi prebivalstvom po naseljih taka, da jih lahko označujemo kot nacionalno mešani tip naselja. Slovensko in madžarsko prebivalstvo se prepletata do take mere, da je odstotek Madžarov ali Slovencev skoraj v vseh krajih večji od 10 %.⁹ Na celotnem narodno mešanem ozemlju je le Lendava urbani kraj, vsi drugi kraji pa so vasi; nekatere med njimi opravljajo centralno funkcijo s terciarnimi in kvartarnimi dejavnostmi (obrt, trgovina, šola, pošta, krajevni urad).

Severni del nacionalno mešanega ozemlja je del gravitacijskega zaledja mesta Murska Sobota, ki leži zunaj dvojezičnega ozemlja, a opravlja nekatere centralne funkcije za celotno Pomurje na obeh bregovih Mure in s tem tudi za celotno nacionalno mešano ozemlje, z bolnico, srednjimi šolami in nekaterimi kulturnimi ustanovami, upravne funkcije občine pa opravlja za nacionalno mešani in slovenski del območja občine Murska Sobota. Z industrijo, trgovino in obrtjo je tudi gospodarski in zaposlitveni center za celotno Pomurje.

Za južni del nacionalno mešanega ozemlja pa opravlja upravno funkcijo občine ter funkcijo gospodarskega in zaposlitvenega centra (z industrijo, trgovino in obrtjo, osnovnim šolstvom in kulturnimi ustanovami) mesto Lendava, ki leži na samem nacionalno mešanem ozemlju in je izrazito nacionalno mešan centralni kraj. Te funkcije opravlja tudi za slovensko območje obične Lendava, funkcijo trgovine in zaposlitvenega kraja pa tudi za obmejne kraje sosednje Hrvatske.

Nacionalno mešano ozemlje občin Lendava in Murska Sobota se razlikuje od drugega dela območij obeh občin po mešanosti narodne sestave prebivalstva in po zakonsko zasnovani dvojezičnosti v vseh oblikah življenja prebivalstva. V družbeno gospodarskem pogledu pa je socialno mešano ozemlje prostorsko integrirano v Pomurje z drugimi deli območij občin Murska Sobota in Lendava ter v enoten gospodarski prostor Slovenije in Jugoslavije.¹⁰

Celotno Pomurje spada k tistim področjem Slovenije, ki so bila do konca druge svetovne vojne skoraj čisto agrarna in doživljajo v zadnjih dveh desetletjih hitre gospodarske in socialne spremembe. Nacionalno mešano ozemlje pa je bilo zaradi prometne perifernosti in obmejne lege v primerjavi z drugimi področji Pomurja relativno najbolj zaostalo.¹¹ V zadnjih dveh desetletjih je deležno posebne pozornosti pri razvijanju gospodarskih in negospodarskih dejavnosti ter pri izgradnji infrastrukture. Kot nacionalno mešano ozemlje je pri razvijanju vseh komponent družbenega razvoja deležno posebne družbene pozornosti celotne Slovenije, posebno v industrializaciji ter pri razvijanju terciarnih in kvartarnih dejavnosti, pri čemer so zlasti v ospredju industrializacija, promet in razvijanje posebnega tipa moderne dvojezične šole.

Varovanje in razvijanje slovenskega in madžarskega jezika v družbenem razvoju

Ena od osnovnih komponent na dvojezičnem ozemlju, ki spremlja družbeni razvoj, je oblikovanje funkcionalne dvojezičnosti v vseh oblikah družbenega življenja: v izobraževanju, pri delu, kulturi, rekreaciji, oskrbi in v upravi. Težnja po razvijanju dvojezičnosti je osnovana skladno z družbenogospodarskim razvojem na pristnem bilingvizmu: to je na tem, da pripadnik madžarske narodnosti in Slovenci kot pripadnikih večinskega naroda znajo ali razumejo oba jezika. S takim sistemom pristnega bilingvizma je zagotovljena zaščita kulturne tradicije, duhovne in materialne kulture obeh narodov. Ta sistem pa hkrati omogoča razvijanje modernega jezika in moderne kulture pri madžarskem in slovenskem prebivalstvu. S tem so zagotovljene vse možnosti za vključevanje prebivalstva obeh narodov v vse oblike socialne in prostorske mobilnosti in s tem v vse oblike družbenega življenja na nacionalno mešanem ozemlju in zunaj nacionalno mešanega ozemlja.

Socialno in prostorsko mobilnost nacionalno mešanega ozemlja določi več dejavnikov. Relativno hitra rast števila delovnih mest v neagrarnih dejavnostih prispeva k hitremu razpadanju stare statične agrarne družbe in k postopnemu oblikovanju urbane družbe. Ker se vzporedno s krepitevijo gospodarske moči in večanjem števila delovnih mest v dvojezičnih centralnih krajih, v Lendavi in v Murski Soboti, ter z razvojem manjših industrijskih obratov na dvojezičnem ozemlju in na obrobju zboljšujejo tudi prometna povezanost vasi s kraji zaposlitve, se na nacionalno mešanem ozemlju širijo področja dnevne migracije delovne sile, kar prispeva k hitremu nazadovanju odstotka kmečkega prebivalstva k večanju odstotka nekmečkega prebivalstva.¹² Ta novi ekonomski razvoj je zadel na veliko agrarno prenaseljenost. Na dvojezičnem ozemlju je med letoma 1953—1961, ko industrializacija še ni bila tako intenzivna, število prebivalstva nazadovalo, v obdobju med letoma 1961 in 1971 pa se število prebivalstva ni spremenilo.¹³ Razdobje 1953—1971 spremlja proces intenzivne deagrarizacije s sproščanjem gosto naseljene agrarne delovne sile. Del te sproščene kmečke delovne sile si je našel zaposlitev v nekmečkih poklicih na območju nacionalno mešanega ozemlja ali pa v bližnjih centralnih krajih in se mu zato ni bilo treba izseliti, del sproščene delovne sile pa si je moral poiskati zaposlitev z izselitvijo v druge kraje Slovenije ali celo v tujino. Vključevanje kmečkega prebivalstva v nekmečke poklice se najbolj nazorno kaže v nazadovanju deleža aktivnega kmečkega prebivalstva. Leta 1953 je bilo na nacionalno mešanem ozemlju še 71 % kmečkega prebivalstva, leta 1971 pa že 17 % manj (53 %). V tem času je najbolj napredovalo število aktivnega prebivalstva v sekundarnem sektorju in v družbenih službah.¹⁴

V tem razvoju je bila dana enakopravna možnost zaposlovanja vsemu prebivalstvu ne glede na narodnost. Zato se v razdobju 1953—1971 raz-

merje med številom Madžarov in Slovencev na nacionalno mešanem ozemlju ni bistveno spremenilo.

Leta 1953 so na nacionalno mešanem ozemlju našeli 10.395 Madžarov in 7.132 Slovencev ter pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov. Leta 1961 pa so pri popisu na tem ozemlju našeli 9.766 Madžarov in 9.048 Slovencev ter 782 pripadnikov drugih narodnosti (večinoma Jugoslovancev). Do leta 1971 je nazadovalo število Madžarov na 9.419, število Slovencev na 8.139, število prebivalcev drugih narodnosti pa je napredovalo na 935.⁹ Skupno število prebivalstva je nazadovalo na omenjenem ozemlju v skoraj vseh podeželskih naseljih, napredovalo pa je le v Lendavi in v njenih najbližjih naseljih. Rast števila Madžarov in Slovencev je po naseljih v ravnotežju. V Lendavi, ki doživlja razmeroma močan gospodarski razvoj, je znašal leta 1969 odstotek Madžarov 33,2 %, leta 1970 pa 32,8 %; odstotek Slovencev je znašal leta 1961 52,8 %, leta 1970 pa 53,3 %. Odstotek prebivalstva obeh narodnosti je med letoma 1961 in 1970 narasel za 0,5 %. To naraščanje gre na račun zmanjševanja števila prebivalcev drugih narodnosti. Na nacionalno mešanem ozemlju se je madžarsko prebivalstvo med letoma 1961 in 1970 izseljevalo v relativno manjšem številu kot slovensko prebivalstvo. Slovencev se je v tem obdobju izselilo 1804, Madžarov pa le 1166.¹⁵

Do takšne mere je že ustvarjeno ravnotežje v socialnem razvoju madžarske narodnostne skupnosti s slovensko skupnostjo in s prebivalci drugih, večinoma jugoslovanskih narodnosti, pa nam kažejo tile podatki: V Lendavi je vseh zaposlenih v sekundarnem, terciarnem, kvartarnem ter v družbenem sektorju gospodarstva 2.919. Od tega števila je 1.280 Slovencev, 1.153 Madžarov in 486 pripadnikov drugih narodnosti (večinoma Hrvatov). Vse večje ravnotežje v zaposlitvi prebivalstva obeh narodnosti se kaže tudi v razmerju števila zaposlenih Slovencev in Madžarov po posameznih sektorjih sekundarne, terciarne in kvartarne dejavnosti. Od 2.206 zaposlenih v industriji je Slovencev 871, Madžarov 887 in 448 pripadnikov drugih narodnosti.

V terciarnih dejavnostih, kamor so štete trgovine, obrt, prevozništvo, gostinstvo, pošta, železnica, lekarna in banka, je zaposlenih 371 ljudi. Od tega je 216 Slovencev, 124 Madžarov in 31 prebivalcev drugih narodnosti.

Tudi v kvartarnih dejavnostih, v zdravstvu, šolstvu, občinski upravi in v družbenih organizacijah, se že kaže ustvarjanje popolnega ravnotežja zaposlenih po narodnostni strukturi. Med temi je od 307 zaposlenih 171 Slovencev, 126 Madžarov in 10 pripadnikov ostalih narodnosti.¹⁴

Enakomeren socialni razvoj in enakopravna možnost zaposlitve madžarskega prebivalstva v neagrarne dejavnosti nam najbolj nazorno ilustrira primerjava strukture aktivnega prebivalstva pri Madžarih in Slovencih v Lendavi. V tem kraju je od skupnega števila zaposlenih v sekundarnem sektorju 60 % Madžarov, v terciarnem 13 %, v kvartarnem sektorju

pa 27 % Madžarov. Glede na skupno število Slovencev jih je v sekundarnem sektorju zaposlenih 59 %, v terciarnem 17 %, v kvartarnem pa 24 %. Ravnotežje v zaposlenosti v neagrarnih dejavnostih se kaže tudi v razmerju med zaposlenimi Slovenci in Madžari od skupnega števila zaposlenih. Med temi je 34 % Madžarov in 55 % Slovencev, kar približno ustreza razmerju med Slovenci in Madžari v Lendavi. Sorazmerje v zaposlitvi med madžarskim in slovenskim prebivalstvom glede na razmerje med absolutnima številoma pripadnikov obeh narodnosti se kaže tudi v nacionalni strukturi zaposlenih v terciarnih in kvartarnih dejavnostih na podeželskem delu nacionalno mešanega ozemlja. V teh dveh dejavnostih je zaposlenih 51 % Slovencev in 44 % Madžarov, ostali del delovnih mest teh dveh dejavnosti pa zasedajo prebivalci drugih jugoslovanskih narodov.¹³

Med pomembne dejavnike socialne mobilnosti sodi tudi možnost izobraževanja prebivalstva. Prvo možnost daje dobro organizirano dvojezično osnovno šolstvo, drugo pa štipendijska politika, ki zagotavlja možnost za nadaljevanje šolanja vsemu prebivalstvu ne glede na narodno pripadnost. Enakopravna možnost za doseg izobrazbe vseh vrst in stopenj se najbolje izraža v izobrazbeni strukturi po nacionalni pripadnosti prebivalstva. Da so Slovenci in Madžari imeli doslej enake možnosti za izobrazbo, nam kažejo na primer ti podatki. Popolno osnovno šolo je od vsega prebivalstva na nacionalno mešanem ozemlju končalo 56 % prebivalstva, od vsega madžarskega 61 %, od vsega slovenskega prebivalstva pa 50 %. Srednjo, višjo in visoko izobrazbo je med madžarskim prebivalstvom doseglo 11 %, med slovenskim pa 21 %. Vzrok za relativno slabšo izobrazbo strukturo pri madžarskem prebivalstvu moremo iskati v njihovi relativno večji navezanosti na zemljo in v s tem povezani manjši težnji po šolanju v srednjih, višjih in visokih šolah. Težnja deagrarizacije pri madžarskem prebivalstvu se je v zadnjem razdobju izenačila s težnjo deagrarizacije slovenskega prebivalstva. Novi zakon o štipendiranju v Sloveniji daje možnost za pridobitev štipendije za šolanje na srednjih, višjih in visokih šolah predvsem kmečkemu in delavskemu prebivalstvu, ki jima večinoma pripada prav madžarsko prebivalstvo in sploh vse prebivalstvo na nacionalno mešanem ozemlju. To v enaki meri omogoča izobraževanje madžarskemu in slovenskemu prebivalstvu na vseh stopnjah šol.

Možnost za razvoj madžarskega jezika in madžarske kulture določata dva dejavnika. — Izobraževalni sistem na ravni osnovnega šolstva, ki temelji na načelu dvojezične šole, to je takega tipa šole, ki zagotavlja otrokom pripadnikom madžarske skupnosti, da obvladajo moderni madžarski jezik v pogovorni in pisni obliki in da prav tako obvladajo moderni slovenski jezik v obeh oblikah. Tak tip šole daje tudi otrokom večinskega slovenskega naroda možnost, da obvladajo madžarski jezik, kar je hkrati podlaga za sporazumevanje med prebivalstvom obeh narodnosti v obeh jezikih do take mere, da lahko govorita v vsakodnevnem življenju pripadnika slovenske in madžarske narodne skupnosti vsak v svojem jeziku

in se ob tem razumeta ali pa v pogovoru izmenično uporabljata en ali drugi jezik, pa naj bo to v šoli, na delu, v upravi, ob nakupih, v prostem času, ob zabavi, športu ali kulturi. Druga pomembna komponenta, ki zagotavlja razvoj jezika in kulture ob modernizaciji družbe, ki jo prinašata industrializacija in urbanizacija, je možnost vsakodnevnega povezovanja madžarskega prebivalstva z matičnim narodom onstran meje, na Madžarskem, možnost ki jo še posebej krepe programi, zastavljeni v posebnih kulturnih konvencijah med Jugoslavijo in Madžarsko. Pripadniki večinskega slovenskega naroda pa se seznanjajo z materinskim jezikom in z madžarsko kulturo v dvojezični šoli in z vsakodnevnimi stiki z madžarskim prebivalstvom na nacionalno mešanem ozemlju v Sloveniji ter z madžarskim prebivalstvom prek odprte jugoslovansko-madžarske meje v obmejnih krajih Madžarske.

Sistem dvojezičnega šolstva in z ustavo, zakoni ter s statuti zagotovljena enakopravnost razvijanja madžarskega jezika in madžarske kulture na dvojezičnem ozemlju v vseh oblikah vsakodnevnega življenja sta prispevala, da se je izoblikoval pravni funkcionalni tip dvojezičnega ozemlja, ki temelji na pristni dvojezičnosti pripadnikov večinskega in manjšinskega naroda. Dvojezičnost je za ta moderni funkcionalni tip dvojezičnega ozemlja karakteristična in se razlikuje od večine drugih evropskih dvojezičnih ozemelj v tem, da velika večina tistega dela pripadnikov večinskega slovenskega naroda, ki zaradi značaja delovnega mesta v vsakodnevnem življenju in ob svojem delu komunicira s prebivalstvom madžarske in slovenske narodnosti, če že ne obvlada, pa vsaj razume madžarski jezik.

Poskus ugotavljanja znanja madžarskega in slovenskega jezika med prodajalci in kupci v trgovinah Lendave je pokazal, da od prodajalcev slovenske narodnosti razume madžarščino 94 %, razume in govori madžarščino 81 %, razume, govori in piše pa 62 %. Med prodajalci madžarske narodnosti razumejo, govorijo in pišejo vsi slovensko in madžarsko. Med kupci, ki so bili hkrati anketirani, pa je navedlo 67 % kupcev, da madžarščino razumejo, 63 %, da jo razumejo in govore, 60 % pa je navedlo, da madžarščino razumejo, govore in pišejo. Med kupci madžarske narodnosti je bilo 84 % takih, ki so navedli, da slovenščino razumejo in govore, 76 % pa je izjavilo, da slovenščino razumejo, govore in pišejo.¹⁶

Podrobna analiza o znanju madžarščine med slovenskim prebivalstvom na podeželju nacionalno mešanega ozemlja, ki je bilo leta 1974 zaposleno v terciarnih in kvartarnih dejavnostih, pa je prav tako pokazala, da je v teh dejavnostih velik delež zaposlenih, ki poleg materinskega jezika vsaj razumejo, če že ne obvladajo še madžarski jezik. Med temi je v ustni in pisni obliki oba jezika obvladalo 40 % zaposlenih, poleg teh pa je še 28 % zaposlenih razumelo madžarščino. Da je med večinskim narodom več kot dve tretjini takih, ki lahko poslujejo v obeh jezikih, je rezultat dela dvojezične šole in znak pristnega bilingvizma na dvojezičnem ozemlju.¹⁴

Madžarska narodna skupnost je skupaj s slovenskim prebivalstvom kot večinskim narodom socialno, gospodarsko in politično enakopravna ter je integralni del nacionalno mešanega ozemlja v severovzhodni Sloveniji. Madžarska kultura in madžarski jezik nista le formalno pravno zaščitena, temveč sta tako vtkana v družbeni proces in v vse oblike vsakodnevne življenja, da jima je zagotovljen tudi njun razvoj. Razvijata se z družbeno ekonomskim razvojem, za katerega so značilne težnje razkroja klasične agrarne družbe in oblikovanje moderne industrijske družbe v razmerah celotnega mehanizma specifičnega tipa samoupravne socialistične družbe. Madžarsko prebivalstvo se v tem procesu, za katerega so značilne težnje širjenja neagrarnih gospodarskih in negospodarskih dejavnosti, vključuje na delovna mesta v industriji ter v terciarnih in kvartarnih dejavnostih glede na svoje število in odstotek od skupnega števila prebivalstva v približno isti meri, kakršno lahko opazujemo pri slovenskem prebivalstvu in pri drugem doseljenem prebivalstvu jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Na nacionalno mešanem ozemlju Severovzhodne Slovenije so intencije za uveljavljanje popolne funkcionalne dvojezičnosti v procesu razvoja družbenega življenja jasno načrtane v zvezni jugoslovanski ustavi in v ustavi SR Slovenije ter v občinskih statutih občin Lendava in Murska Sobota. Pogoje za oblikovanje funkcionalne dvojezičnosti v vseh oblikah družbenega življenja zagotavlja dvojezična šola. Znanje madžarščine med večinskim narodom se je v zadnjih desetih letih razširilo, prav tako se je povečalo število različno kvalificiranih delavcev med madžarskim prebivalstvom, s čimer je že ustvarjeno tudi neko določeno ravnotežje v socialni strukturi med pripadniki madžarskega in slovenskega naroda. S tem so dosežena izhodišča za nadaljnje izpopolnjevanje in razvijanje funkcionalnega dvojezičnega ozemlja v vseh tistih oblikah, ki se doslej niso mogle izoblikovati zaradi pomanjkanja znanja madžarščine pri slovenskem prebivalstvu in zaradi pomanjkljive kvalifikacijske strukture pri madžarskem prebivalstvu.

Za nadaljnje oblikovanje funkcionalne in pristne dvojezičnosti so v pripravi zakonske osnove za uvajanje dvojezičnosti v vsakodnevem poslovanju delovnih organizacij in njihovih samoupravnih organov ter predpisi o zunaj vidnih obeležjih, ki izražajo značaj in enakopravnost dveh narodov: topografski napisi, napisi gospodarskih, političnih, upravnih in podobnih organizacij. Prav tako je v pripravi uvajanje madžarskega jezika v srednjih šolah Murske Sobote, ki je kot centralni kraj sicer zunaj dvojezičnega ozemlja, a se v srednjih šolah tega kraja šolajo otroci madžarske narodnosti iz dvojezičnega ozemlja. Na teh šolah naj bi bila dana možnost za izpopolnjevanje v madžarščini učencem madžarske narodnosti, fakultativno pa tudi učencem slovenske narodnosti. V pripravah so tudi predpisi in zakonske dopolnitve, po katerih bodo lahko pripadniki

madžarske narodnosti uporabljali svoj jezik na ravni republike ter na ravni občin Lendava in Murska Sobota.

Utrjevanje in oblikovanje funkcionalnega narodno mešanega ozemlja ob dvojezičnosti večinskega in manjšinskega naroda, ki temelji na razumevanju oziroma dejanskem obvladovanju ter uporabi obeh jezikov, je zasnovano v mejah zgodovinske naselitve avtohtonega madžarskega prebivalstva. Zagotovitev enakopravnosti madžarskemu jeziku v pogojih dvojezičnosti in družbene stvarnosti na nacionalno mešanem ozemlju ni bila, pa tudi v prihodnje po jugoslovanski ustavi ne more biti vezana na pogoja, kakršna sta število in odstotek madžarskega prebivalstva, dobljena s kakršnimikoli preštevanji prebivalstva pri uradnih popisih oziroma popisih posebne vrste.

UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA:

- 1 — Ustava SFRJ (Uradni list SFRJ 9/74).
- 2 — Ustava SRS (Uradni list SRS 6/74).
- 3 — Statut občine Lendava (Uradne objave 8/74).
- 4 — Statut občine M. Sobota (Uradne objave 5/74).
- 5 — Zakonik o kazenskem postopku (Uradni list SFRJ 54/70).
- 6 — Zakon o sodiščih (Uradni list SRS 20/65 čl. 6).
- 7 — Zakon o šolah z italijanskim oziroma madžarskim učnim jezikom in dvojezičnih šolah v SRS (Uradni list SRS 7/65, 31/72).
- 8 — Samoupravni sporazum o ustanovitvi samoupravnih interesnih skupnosti za prosveto in kulturo občanov madžarske narodnosti v občinah Lendava in Murska Sobota.
- 9 — Podatki popisa prebivalstva SR Slovenije v letih 1961 in 1971; Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana.
- 10 — Vrišek Igor: Mesta in urbano omrežje v SR Sloveniji. Značilnost njegovega razvoja in družbeno gospodarskega pomena s posebnim ozirom na mala mesta (z 20 kartami in grafikoni v tekstu, s 3 barvnimi kartami v prilogi, s 47 tabelami v glavnem tekstu in 12 tabelami v angleškem povzetku). Geografski zbornik, Acta Geographica XIV/1974, str. 179—335.
- 11 — Ilešič Svetozar: Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev (Z lit.). Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor, 1967, str. 9—24.
- 12 — Klemenčič Vladimir s sodelovanjem Mirka Paka: Demografska struktura narodnostno mešanega ozemlja v Prekmurju; Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, Ljubljana 1970, 78 str.
- 13 — Malačič Janez: Lendava kot centralni kraj narodnostno mešanega ozemlja (z 1 tabelo in 1 sliko v tekstu ter 50 tabelami, 4 slikami in 6 kartami v prilogi). Diplomsko delo (pri prof. dr. Sv. Ilešiču in prof. dr. Vladimirju Klemenčiču). Knjižnica Oddelek za geografijo FF v Ljubljani, Ljubljana 1972, 54 str.
- 14 — Kržan Boris: Geografska transformacija narodnostno mešanega podeželja v Prekmurju (z 1 tabelo med tekstom in 30 tabelami v prilogi). Diplomsko delo (pri prof. dr. Vladimirju Klemenčiču). Knjižnica Oddelek za geografijo FF v Ljubljani, Ljubljana 1975, 40 str.
- 15 — Klemenčič dr. Vladimir, Pak dr. Mirko, Malačič Janez: Demografska struktura narodnostno mešanega ozemlja v Prekmurju. Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, Ljubljana 1973, 173 str. + 3 tabel.
- 16 — Mednarodni mladinski geografski raziskovalni tabor — Pomurje IV, 7. do 17. VII. 1975 v Lendavi. Socialnogeografsko proučevanje narodnostno mešanega ozemlja na primeru mesta Lendava (Redakcija: Darka Uranjek). Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, Ljubljana 1975, tipk. slov., 41 str.

MILAN MEDEN

Politika trajnosti

K uresničevanju nove jugoslovanske in slovenske ustave sodi tudi urejanje odnosov med samoupravno družbo ter verskimi skupnostmi oziroma med državo in cerkvijo. To razmerje, tako je poudarjeno tudi v vseh naših političnih dokumentih o praktičnem delovanju ter ustavnih določbah, se vselej razvija tako, da lahko napreduje socialistično samoupravljanje in utrjevanje samoupravnih pravic ter dolžnosti slehernega človeka in občana. Zato bo v kratkem sprejet tudi republiški zakon o pravnem položaju verskih skupnosti v SRS. Sprejem tega zakona je v bistvu logična posledica usklajevanja vse naše zakonodaje z novo ustavo. Vendar ostaja v temeljnih postavkah enak prejšnjemu, zdaj veljavnemu, kar ne nazadnje izraža tudi dosledno politiko socialističnih sil do verskih skupnosti. Zakon bo — tako kaže — dopolnjen le v nekaterih določnih postavkah, predvsem tistih, ki so bile doslej kdaj pa kdaj predmet nesporazumov — prav zaradi premajhne določnosti in jasnosti, vendar le toliko, da bo lahko z njegovo pomočjo še dosledneje urejati odnose med verskimi skupnostmi in državo.

Poudariti velja, da temeljna stališča socialističnih sil ter samoupravne družbe do cerkve in religije niso določene le za sedanje razmere, marveč nadaljujejo politiko, ki sta jo uresničevali KPS in OF že v boju za nacionalno ter socialno osvoboditev slovenskega ljudstva, tedaj torej, ko sta si uspešno prizadevali premagovati svetovnonazorske ovire pri uresničevanju enotnosti slovenskega naroda v tem boju.

V skladu z načelom o ločitvi cerkve od države, o svobodi vesti in prepričanja zagotavljajo ta stališča v socialističnem samoupravljanju svobodo človeka pri urejanju njegovih in družbenih zadev, svobodo vernikov pri opravljanju njihovih religioznih potreb ter cerkve v religioznih stvareh. Tako povzeta stališča so zapisana tudi v novi ustavi, hkrati pa opredeljujejo načelno politiko razvijanja odnosov ter urejevanja morebitnih spornih vprašanj med samoupravno organizirano družbo in verskimi skupnostmi na Slovenskem.

Načelno vztrajanje pri tako oblikovani ter v praksi uresničevani politiki je že doslej prineslo celo vrsto pozitivnih rezultatov. Na tem mestu pa kaže spomniti tudi na pojave sektaštva, ki ne izražajo tako začrtane

politike; so odstopanja, s katerim se, ker so nesprejemljiva, nenehno spopadajo organizirane socialistične sile, predvsem ZK; hkrati pa je sektaštvo toliko izjemno, da ne more ogroziti temeljnih in ustavnih vodil za urejanje odnosov med samoupravno družbo ter verskimi skupnostmi.

Izvirno oblikovana samoupravna ter delegatska pota socialističnega razvoja Jugoslavije in Slovenije v njej, ter nuja po ohranjanju naše samobitnosti pa nas silijo, da neprestano ocenjujemo tudi položaj Jugoslavije v svetu. Nesporno je, da se graditev socialističnega samoupravljanja in jugoslovanske neuvrščene zunanje politike ujema s časom temeljnih družbenoekonomskih in političnih polarizacij v svetu. Tako zasledimo na eni strani močno zgostitev napredne svetovne javnosti okoli politike neuvrščenosti in miroljubnega sodelovanja na enakopravni podlagi; na drugi strani pa se srečujemo z vrsto ekonomskih kriz, ki so pravzaprav posledica krize zahodnega sveta. Hkrati s tem je v svetu navzoč še močan dejavnik ter vpliv državnega socializma. Znano je, da se v tako zapletenih mednarodnih razmerah Jugoslavija dosledno bojuje na strani naprednih sil, z vedno bolj uveljavljeno politiko neuvrščenosti, hkrati pa je z njo — ter svojim notranjim razvojem — objektivna alternativa človeku odtujenim političnim sistemom ter preživelim sistemom družbenoekonomskih odnosov v svetu. Zaradi te svoje dejavne vloge ter alternativnosti je ves čas tarča napadov od zunaj; zaveznitvo zoper jugoslovansko usmeritev pa iščejo te sile tudi v vrstah tistih, ki so doživeli svoj družbenopolitični poraz z 21. sejo CK ZKJ ter v širšem smislu s sprejeto ustavno platformo razvoja SFRJ.

Zato je samo po sebi umevno, da se je objektivno vzeto tudi slovenska rimskokatoliška verska skupnost — govorimo o tej, ker je v Sloveniji številčno najmočnejša in najvplivnejša — znašla v okoliščinah, ko mora neprestano računati z občutljivim položajem Jugoslavije ter z občutljivostjo vseh dejavnikov socialističnega samoupravljanja, ko gre za poskuse rušenja ali nasprotovanja našemu skupnemu, ustavno opredeljenemu razvoju. Vsako ravnanje slovenske rimskokatoliške cerkve, ki ne bi spoštovalo načelne politike razvoja odnosov med samoupravno organizirano družbo ter verskimi skupnostmi, mora prav zato doživljati družbeno sankcijo; hkrati pa iz tako opredeljene politike izvira tudi obveza vodstva slovenske cerkve, da deluje tako, da v končni posledici nikakor ne more biti objektivno možno oporišče družbeno nazadnjaškim silam.

Gotovo je, da sodi sem še vedno tudi to, da se sedanje cerkveno vodstvo ni opredelilo do vloge slovenske cerkve v NOB; s 30-letnim uradnim molkom se slovenska cerkev sama izpostavlja špekulacijam emigrantskih in drugih nazadnjaških krogov v tujini, ki jo zato v svojem protijugoslovanskem delovanju še vedno štejejo za svoje možno oporišče.

Iz specifičnosti notranjega razvoja Slovenije in Jugoslavije ter iz potrebne in afirmativnega položaja Jugoslavije v svetu izvira tudi posebno dograjevanje odnosov med samoupravno organizirano družbo in verskimi skupnostmi na Slovenskem. Ponovno naj poudarimo, da te politike ne

narekujejo trenutni politični interesi; dolgoročna je ter v skladu z dosledno ustavno politiko odprtega delovanja ter enakopravnih možnosti, pravic in dolžnosti vseh delovnih ljudi in občanov za graditev socialističnega samoupravljanja.

Danes bo že treba razumeti, da uresničevanja takšne politike ne zagotavlja le država, ampak jo vse bolj uresničuje ustavno preoblikovana socialistična zveza. Ta politika izhaja že iz samih začetkov Osvobodilne fronte in jo je vsa naša povojna zgodovina ponovno potrdila kot edino možno smer, ki je v skupno korist vseh delovnih ljudi, ne glede na njihove nazorske, verske in druge razlike. Verujoči imajo, tako kot vsi drugi ljudje v prizadevanjih za graditev socialističnega samoupravljanja tudi v okviru ustavnih načel vse možnosti za delovanje v socialistični zvezi; skupna, obvezna podlaga so temeljna načela samoupravne socialistične družbe.

Odpori zoper kršitve teh načel so v interesu nadaljnjega razvoja humanistične socialistične demokracije ter v interesu slehernega človeka ne glede na njegovo versko opredeljenost ter druge razlike. Zato postaja socialistična zveza tudi vedno bolj dejavno sredstvo ljudi, da sproti preprečujejo kakršnokoli izkoriščanje in zlorabljanja verskih čustev. V ta namen se oblikujejo pri organizacijah SZDL v Sloveniji tudi posebni koordinacijski odbori, ki so demokratično sredstvo za urejanje odprtih vprašanj skupnega življenja verujočih ter neverujočih članov naše družbe. O¹ to tudi ugotovitev, da gre pripisati posledice nekaterih neurejenosti pri teh odnosih na terenu tudi vodstvu slovenske cerkve, ker na nekaterih območjih Slovenije duhovniki odklanjajo — kaže, da celo po navodilih nekaterih vidnejših cerkvenih hierarhov — sodelovanje v teh odborih, čeprav vanje nikakor niso vabljeni kot hierarhični predstavniki cerkve, marveč kot občani, ki imajo razumljivo velik vpliv na urejanje teh občutljivih odnosov, seveda z vsemi pravicami in dolžnostmi, ki izvirajo le iz temeljnih ustavnih opredelitev.

RUDI LEŠNIK

Srednješolci in prosti čas

Vzgoja mora prosti čas nujno enakovredno upoštevati skupaj z drugimi življenjskimi okoliščinami, če hoče uresničevati vzgojni smoter o vsestranskem, celostnem razvoju človeka. Nedvomno ni dovolj, če zgolj ugotavljamo, ali mladi doživljajo dovolj prostega časa, ali jim ni dolgčas, temveč je dosti pomembneje zvedeti, ali je prosti čas takšen, da omogoča

ustrezno razvijanje različnih dejavnosti prostega časa. Nedvomno ni vseeno, ali žive mladi v okoliščinah, ki omogočajo izbiro dejavnosti po njihovih interesih in volji, ali ne, ali imajo dovolj ustreznega prostora, kakršnega potrebujejo za razmah takih dejavnosti. Blücher je že pred leti opozoril, da je nekoč pri uveljavljanju prostega časa odločalo vprašanje denarja, saj je lahko bilo pomanjkanje denarja velika ovira pri preživljanju prostega časa, kajti žepnina je pri mladih »danes socialnopsihološki problem«, medtem ko je nekoč bila pretežno socialnopolitični problem.¹

Denar ima še vedno pomembno vlogo, vendar ne več tolikšno kot nekoč, saj se z razpadanjem razredne družbe enačijo socialne razmere mladih, kadar gre za možnosti zaslužka, delitev dela, manj pa se enakomerno in ustrezno množično razvijajo druge okoliščine, ki omogočajo enakovredno izkoriščanje prostega časa za razmah mlade osebnosti. Razredna družbena nasprotja onemogočajo pravo pojmovanje prostega časa in se ponekod še pogosto prepletajo z meščanskim idealističnim dojemanjem prostega časa in s prepričanjem o popolni posameznikovi svobodi, namesto da bi prosti čas dojeli kot del ustvarjalnega življenjskega spreminjanja ob zavestnem delovanju družbe in posameznika v danih okoliščinah, ki jih spreminjamo tudi za preživljanje prostega časa. Kecmanović je že pred osmimi leti smiselno opozoril na »tisto«, kar negotovo iščejo drugi člani industrijske družbe v prostem času, najde samoupravljalec v svojem vsakdanjem delu. Tukaj tisto pristno človeško — iz nekoč mogočega — prehaja v prostem času v dejansko pristno pri delu. Toda za uresničevanje popolne družbene človečnosti je nujno, da se prisotnost tega pristno humanega tudi zagotovi, da se zanesljivo uresniči tako v prostem času kakor v delovnem času.² Prosti čas je nedvomno podobno kakor delovni čas dejavnik razvoja osebnosti, kar pedagoge še posebej zanima, saj morajo zato prosti čas upoštevati v celovitem procesu vzgoje in izobraževanja. Torej gre za ustrezno pojmovanje prostega časa, za zavesten odnos družbe in posameznika do območja prostega časa in za smotrno pomoč človeku, da bo čimbolj sposoben zadovoljno in srečno doživljati prosti čas, v katerem posameznik zadovoljuje svoje potrebe; vendar ne kot izločen posameznik, temveč kot v skupnost ustvarjalno vgrajen subjekt. Ze s tega vidika ne more biti niti posamezniku niti družbi vseeno, kako je s prostim časom, ki ga ima na voljo mladina; kako je z možnostmi, kjer ljudje preživljajo prosti čas, saj lahko prosti čas namesto vsestranskih možnosti daje le enostranske dejavnosti ali celo praznino, dolgočasje, ki lahko vodi k človeku škodljivim mašilom, ki naj napolnijo to praznino.

Prosti čas je pogosto področje spopadov med starši in otroci, med učitelji in učenci, posebej še v času mladostništva, ko marsikateri oče ali mati pozabljata, da njun otrok ni več nemočno dete, da je mladostnik sam

¹ Blücher, Graf Viggo: Freizeit in der industriellen Gesellschaft. Stuttgart 1956.

² Kecmanović, Nenad: Svobodno vrijeme u samoupravnom društvu. Odjek (Sarajevo) 1968, št. 11, str. 4.

sebi všeč, ko domneva, da že jasno ve, kaj hoče, da se mu zelo hitro zazdi, da ogrožajo njegovo svobodo in samostojnost, in da nikakor ne dovoli, da »bi mu kratili pravico do samostojnega odločanja«.³

Toda zdaj ni vseeno, o čem in v kakšnih razmerah odloča in deluje. Nedvomno ne more koristno odločati, če ni niti osnovnih pogojev, da bi lahko tako ali drugače izbiral, če ni primerne materialne osnove za samoupravno doživljanje v prostem času, če ni dovolj širokih možnosti za različne dejavnosti, ki bi jih posameznik sam ali v skupini po svojih zmogljivostih in ustvarjalnih hotenjih lahko izvrševal. V veliki meri si lahko mladi tudi sami urejajo pogoje za preživljanje prostega časa, vendar ne v toliki meri, da bi starše in širšo družbo lahko enostavno rešili skrbi za naložbe v ustrezne priprave za prosti čas, pa najsi gre za ureditev najenostavnejših igrišč, za organizacijo celodnevne bivanja otrok v vzgojno primernem okolju ali za izobraževanje o prostem času, ki je potrebno odraslim, da bi se dovolj zavedali vzgojne odgovornosti za območje prostega časa.

Dobra petina staršev se nikoli ni pozanimala, kaj so počeli njihovi otroci v prostem času, je pokazala raziskava o prostem času učencev višjih razredov osnovnih šol pred petimi leti v mariborski občini,⁴ kaj šele da bi poskrbeli za boljše možnosti v prostem času. Na vsak način je prosti čas odvisen od razvitosti družbeno-ekonomskih razmer; opazimo lahko; da se razvitost družbe in razvitost skrbi za prosti čas razvijata vzporedno, kar se očitno kaže na Švedskem, kjer je »prosti čas prav zdaj središčna točka družbenopolitičnega življenja«.⁵ Pri nas v Sloveniji se krepi pozornost za prosti čas zlasti še prek šole, ko gre za snovanje t. im. celodnevne šole, kjer je očitno, da je »prosti čas druga pomembna sestavina življenja in dela učencev v šoli z razširjenim vzgojnoizobraževalnim programom« in ima »sprostitveno in oblikovalno«⁶ vlogo, vendar je še vedno odprto vprašanje, če nam je uspelo, da smo se dovolj odločno poslovlili od sedanje predstave o šoli in dojeli, da »nova celodnevna šola pomeni dejansko celodnevno bivanje učencev v organiziranem vzgojnem okolju, ob čemer pa se takoj lahko vprašamo, ali gre zdaj za čas in bivanje le v šoli, ki jo sicer vse preveč poznamo predvsem po obliki stavbe, kjer je običajno njen sedež.«⁷ Nedvomno moramo to pojmovati drugače glede na *prostor* in *čas* doživljanja ter delovanja, glede na *vlogo* in *mesto* učenca v procesu vzgojno-izobraževalne dejavnosti, pa naj gre za osnovne šole ali za različne oblike ustanov usmerjenega izobraževanja.

³ Ginott, G. Haim: Starši in mladostniki, Ljubljana 1971, str. 92.

⁴ Lešnik Rudi: Prosti čas šolarjev višjih razredov osnovnih šol v mariborski občini, FF Ljubljana, 1972 (magistrsko delo).

⁵ Nahrstedt, Wolfgang: Freizeit in Schweden. Düsseldorf 1975, str. 7.

⁶ Novak, Helena in dr.: Samostojno delo učencev v celodnevni šoli, Ljubljana, oktober 1975, str. 31.

⁷ Lešnik, Rudi: Aktivnost okolja — pogoj razvoja celodnevne šole. Referat na zboru Zveze pedagoških društev Slovenije v Ljubljani, 19. december 1975. (Razmnož.).

Preobrazbo vzgoje in izobraževanja je treba speljati tudi z drugačnim in ustreznim upoštevanjem prostega časa. To pa je mogoče le tedaj, če področje prostega časa dobro poznamo. Mladina ima svoj prosti čas, toda kako ga lahko preživi, je odvisno tudi od razmer, pogojev, okoliščin, v katerih živi. Pri opazovanju srednješolske mladine od Lendave do Celja, torej v severnovzhodni Sloveniji smo skušali ugotoviti, kaj mladi lahko pogrešajo v svojem prostem času, iz česar sledi, kaj dejansko ovira njihov razmah v prostem času. V vprašalniku je 1946 učencev različnih srednjih šol podčrtalo enega izmed tehle možnih odgovorov: ustrezen prostor, primerno družbo, več svobode pri izbiri dejavnosti v prostem času, denar, organizirano družbeno pomoč, podporo staršev pri izpolnjevanju prostega časa, pripomočke, naprave in druga primerna sredstva za prosti čas, nekaj drugega.

Skoraj četrtina srednješolcev (431 ali 22,14 %) je izjavila, da najbolj pogrešajo primerno družbo. Razumljivo, da je zbiranje v skupine značilno za mlade ljudi, obenem pa v mladostniški dobi doživljajo zlasti odnosi med spoloma močne spremembe, ko se odbojnost med njima sprevrže v medsebojno privlačnost. Seveda, kakšno družbo si želijo, to je drugo vprašanje. Dekleta primerne fante, dečki dekleta, pa je vprašanje, če se zmeraj najdejo, kakor bi želeli. Pa ne gre samo za to: prosti čas daje še vse druge možnosti za sodelovanje, za katere pa v sedanji šoli najpogosteje ni prostora. Zlasti še v srednjih šolah, kjer je veliko učencev, ki se vozijo ali hitijo drugače domov, tako da se siceršnja družba prav za prosti čas razbije; vprašanje je, če lahko tam, kjer bivajo, najdejo ustrezno tovarišijo, ki bi jih zadovoljevala v prostem času. Posebej bi bilo potrebno ugotoviti, čemu pogrešajo najbolj ravno primerno družbo v prostem času. Nedvomno je to tudi povezano z možnostjo srečevanja, ki bi jo sicer imeli, če bi se lahko našli v nekih določenih prostorih, na igriščih, ob drugih ustreznih razmerah za preživljanje prostega časa.

Dalje so ugotovili, da jih ovira v prostem času pomanjkanje svobode pri izbiri dejavnosti, kar je čutilo 354 ali 18,29 % učencev iz srednjih šol. Dejavnosti si ne morejo izbirati, če jim tega ne dovolijo starši ali učitelji ali nimajo drugih pogojev v okolju. V prvem primeru se bolj ali manj lahko dosega sporazumi, ustrezna stopnja svobode, ki jo delno dosežemo lahko s pomočjo pedagoškega delovanja s starši in mladino; v drugem primeru pa gre največkrat za materialne osnove in organizacijsko pomoč. Če v kraju ni knjižnice, ki bi pripravljala pravljicne ure za najmlajše, kakor to počne npr. mariborska pionirska knjižnica, si otrok ne more izbrati poslušanja pravljic kot dejavnosti prostega časa v soboto, ki je pouka prosti dan. Če ni kluba modelarjev nikjer v dosegljivem okolju, potem se bo težko razvijal mladi modelar, ki bi si sicer morda takšno dejavnost rad izbral. Prav to pa bo verjetno najvažnejše, kadar govorimo o razvoju celodnevne bivanja mladih v vzgojnem okolju, da bodo na voljo najrazličnejše možnosti v krogu gibanja mladega človeka, katerega središče je preobrazena osnovna šola. Podobno seveda velja tudi

za mladino po osnovni šoli, za katero je pogosto še manj skrbi za urejanje razmer, da bi se lahko ustvarjalno vključevala v različne dejavnosti prostega časa, kajti preveč preprosto se misli, da so že tako veliki, da si lahko sami vse uredijo. Res lahko veliko sami opravijo, potrebujejo pa pogosto še kakšno močno pomoč, da zmorejo, kar bi sicer lahko samoupravno ustvarjalno storili.

RAZPREDELNICA: 1

Nimamo	Spol					
	Fantje		Dekleta		Vsi	
	N = 853		N = 1093		N = 1946	
	f	%	f	%	f	%
Primerne družbe	143	16,76	288	26,34	431	22,15
Svobodne izbire	106	12,42	250	22,87	356	18,29
Ustrezni prostorov	158	18,52	192	17,56	350	18,00
Naprav, sredstev	196	22,97	103	9,42	299	15,36
Denarja	140	16,41	94	8,60	234	12,02
Pomoči staršev	28	3,28	67	6,12	95	4,89
Pomoči družbe	37	4,33	41	3,75	78	4,00
Kaj drugega:	15	1,75	24	2,19	39	2,00
Vsi	823	42,29	1059	54,41	1882	96,71

Ustrezno socialno sožitje in svobodno izbiranje dejavnosti so bolj pogrešala dekleta kakor fantje, kar lahko v veliki meri pripišemo še tradicionalno različnemu vzgojnemu odnosu staršev do deklet, ki jih bolj nadzorujejo, ki imajo manjšo svobodo gibanja, jih bolj zadržujejo doma kakor fante, medtem ko so fantje najbolj pogrešali ustrezen prostor za dejavnosti prostega časa, ker se zunaj doma niso imeli kam dati. Potrebovali bi igrišča, klube, kopališča in še marsikaj, da bi lahko zadovoljevali svoje interese.

Prav tako je fante dosti bolj oviralo pomanjkanje naprav in drugih sredstev za izvrševanje dejavnosti prostega časa kakor dekleta, ker za svoje razgibano življenje zunaj doma potrebujejo morda več različnih tehničnih možnosti, da bi zadovoljivo izpolnili prosti čas, čeprav s tem ne kaže zanemarjati deklet, ki bi se pogosto v ustreznih okoliščinah prav tako vključevale v dejavnosti, o katerih marsikdaj menijo, da so predvsem le fantovske. Obdobje znanstveno-tehnične revolucije in procesi hitrejša emancipacije spolov so nedvomno že marsikdaj ovrgli dvojnost dejavnosti prostega časa med dekleti in fanti, čeprav ne gre zanikati psihosocialnih posebnosti, ki izrazito kažejo svojevrstne dejavnosti, značilne za določen spol in določeno starostno stopnjo. Nedvomno bo šivanje oblekic za punčke zmeraj izrazitejša dejavnost deklic kakor dečkov, kakor bo tudi nogomet izrazitejša igra dečkov kakor deklet, čeprav bo

verjetno tudi vedno več deklet, ki bodo sproščeno zaigrale nogomet. Verjetno pa bi se tudi v prostem času tehničnih dejavnosti, konstrukcijskih iger udeleževalo še kaj več kakor 38 ali 1,95 % srednješolcev, kolikor se jih je teh dejavnosti udeleževalo v času zbiranja podatkov, če bi za take dejavnosti bilo več organiziranih možnosti.

Pomanjkanje denarja je fante oviralo nekoliko bolj kakor dekleta pri preživljanju prostega časa, čeprav nasploh pomanjkanje denarja ne bi mogli šteti za eno izrazito pomembnih zavor pri doživljanju ustreznega prostega časa. Fantje potrebujejo več denarja že zaradi vloge, ki jo pogosto imajo, ko bi radi povabili koga v kino, na ples, ko bi se radi postavili v družbi, pa je denar sredstvo za to, ali pa bi si radi kupili material, ki ga potrebuje npr. pri modeliranju. Zanimivo, da se niso množičneje pritoževali nad pomanjkanjem pomoči, ki jo dajejo starši in družba pri preživljanju prostega časa. Pojav si lahko razlagamo z načinom odgovarjanja, saj so imeli le eno možnost, da so podčrtali tisto, kar jih je najbolj žulilo. Odgovori imajo zato še večjo težo, ker so izbrani pretehtano, zato lahko sklepamo, da resnično najbolj pogrešajo primerno družbo, svobodo izbiranja dejavnosti, ustrezne prostore, naprave in sredstva za izvrševanje dejavnosti prostega časa. Razumljivo, da bi morali biti pri tem pomoč družbe in staršev večja kakor zdaj, čeprav je to izrazito čutilo le 4 do 5 % vprašanih.

Družbena pomoč bi bila potrebna predvsem pri urejanju in zidavi primernih prostorov, igrišč, pri zagotavljanju naprav, pripomočkov in prav tako pri organiziranju možnosti za izvrševanje najrazličnejših dejavnosti prostega časa. Pri tem bi se morala močnejše vključevati pedagogika prostega časa s svetovanjem in usposabljanjem za odbiranje ustreznih dejavnosti prostega časa, da bi zlasti še srednješolska mladina že čimbolj samostojno, samoupravno iskala, mogla najti in izvrševati dejavnosti prostega časa, da ne bi bila omejena na preozko enostranost ali enoličnost na škodo siceršnjih razvojnih zmogljivosti.

Med poglavitnimi smotri pedagogike je tudi, da pomaga človeku, da uresničujejo svoje interese skladno s skupnostjo, v kateri živi. Zato je prav tako nujno, da v času, ko postaja prosti čas vedno močnejša enakovredna dnevna sestavina, enako kakor za delovne in druge oblike preživljanja dneva dobiva ustrezno vzgojno pomoč. V tem je tudi pedagoško bistvo vprašanja, ki zahteva raziskovanje prostega časa, da bi lahko postal sredstvo, sestavina in cilj vzgoje, kakršno potrebuje današnji človek v razvoju samoupravnih odnosov.

Dosti je ovir, ki danes onemogočajo, da bi se dejavnosti prostega časa razvijale tako, kakor bi si človek želel, da bi se skozi njega sprostil, osvežil in razmahnil svoje ustvarjalne razsežnosti, na kar nas opozarjajo že prej omenjeni podatki, ki smo jih dobili od srednješolske mladine. V nekatereh razvitih deželah razvijajo že celo mrežo pedagoških dejavnosti, usmerjenih v reševanje odprtih vprašanj, ki jih prinaša razvoj prostega časa v obdobju znanstvenotehnične in socialne revolucije, ko mnogi že

govore o značilni družbi prostega časa. Nahrstedt npr. govori o primarni pedagogiki, ki zajema družinsko vzgojo; sekundarni pedagogiki, ki obsega predšolsko, šolsko, poklicno in drugo sistemsko nadaljnjo vzgojo in izobraževanje; in o tercialni pedagogiki, zlasti pedagogiki prostega časa, ki zajema svetovanje za prosti čas, zunajšolsko vzgojo mladine, oskrbovanje igrišč in tudi vzgojo odraslih.⁸ Na Švedskem, v deželi, ki jo štejemo med najrazvitejše, dajajo prek milijardo švedskih kron za urejanje prostega časa in hkrati razvijajo tudi ustrezne kadre, ki so na voljo za področje prostega časa, kakor npr. pedagogi za prosti čas, referenti za prosti čas, vodje igrišč, svetovalci za prosti čas itn; obenem pa družba med svojimi osrednjimi nalogami razvija politiko prostega časa, načrtovanje prostega časa, pedagogiko prostega časa in raziskovanje prostega časa.⁹ To ne pomeni, da bi v našem svojevrstnem razvoju morali posnemati druge, vendar nas vse to opozarja, da smo sredi svojega lastnega hitrega družbenega razvoja tudi sredi vprašanj, ki jih daje prosti čas, zato jih moramo po lastni meri, potrebi in močeh reševati.

Podatki o tem, kaj pogrešajo mladi v svojem prostem času, kaj jih ovira, da ne morejo prostega časa doživljati, kakor bi bilo potrebno v skladu z razvojnimi interesi mladih, pa trkajo na našo pedagoško zavest in družbeno odgovornost, da se z vsemi silami lotevamo odgovornega, dolgoročnega urejanja razmer na področju prostega časa, ki ga je potrebno brez slepomišljenja upoštevati kot enega pomembnih, enakovrednih dejavnikov pri uresničevanju naših vzgojnih smotrov.

Pogled v prosti čas pri srednješolski mladini severovzhodne Slovenije kaže tudi, da so ovire za preživljanje prostega časa različne v različnem bivalnem okolju mladih: v mestu so najbolj pogrešali prostost pri izbiri dejavnosti in prostora za prosti čas, torej niso imeli dovolj možnosti, da bi ustrezno delovali v prostem času; medtem ko so na vasi najbolj pogrešali družbo in prostore. To je razumljivo, toda gre za to, da bi natančneje proučili in načrtovali, kako in kje je potrebno različno pomagati in delovati, da bi se možnosti za preživljanje prostega časa enakovredneje in enakomerneje razvijale. Treba se bo ravnati po samoupravnih spodbudah: te pa bodo razumljivo tudi posledica vzgoje in izobraževanja za prosti čas, posledica potreb, ki se bodo v tej smeri gotovo razvijale in stopnjevale, zato jih je treba pravočasno ugotavljati, spoznavati in tudi spodbujati. Ni treba posebej navajati, da se je pogosto cerkev prej znašla in vzela spodbude v svoje roke kakor druge vzgojne organizacije, o čemer smo dokaj razpravljali tudi na posvetovanjih o prostem času mladih.

Zanimivi bi bili še drugi podatki, toda na tem mestu jih ne bi objavljali, kakor npr. to, da so gimnazijci sorazmerno najbolj pogrešali pripomočke, sredstva in prostore za prosti čas, medtem ko učenci srednjih strokovnih šol pogrešajo svobodo pri izbiri dejavnosti prostega časa, a učenci

⁸ Nahrstedt, Wolfgang: Freizeitberatung — Animation zur Emanzipation? Göttingen 1975, str. 23.

⁹ cit. s. 7.

Nimamo	Okolje					
	Mesto		Mešano		Vas	
	N = 484		N = 503		N = 959	
	f	%	f	%	f	%
Primerne družbe	79	16,32	114	22,66	238	24,82
Naprav, pripomočkov	66	13,64	91	18,09	142	14,81
Prostora	89	18,39	84	16,70	177	18,46
Svobode izbire	102	21,07	98	19,48	156	16,27
Denarja	68	14,05	57	11,33	109	11,37
Pomoči družbe	27	5,58	11	2,19	40	4,17
Pomoči staršev	21	4,34	21	4,17	53	5,53
Kaj drugega	10	2,07	12	2,38	17	1,77
Vsi	462	23,74	488	25,08	932	47,89

šol v gospodarstvu denar, ki bi ga potrebovali še zlasti za kino, obisk gostišč itn.

Nedvomno ob različnih okoliščinah, ob različnih možnostih nastajajo različne ovire za preživljanje prostega časa, pri čemer sta ravno svoboda izbire dejavnosti in ustrezna družba zadevi, ki ju ni tako enostavno odpravljati. To je predvsem odvisno od urejenosti odnosov v vsakodnevem življenju posameznika, družine in družbe, medtem ko je druge potrebščine lažje doseči že s tem, da zboljšamo življenjsko raven. Samoupravni odnosi v šoli, v življenju celodnevnega bivanja mladih v organiziranem vzgojnem okolju, ob močnejši udeležbi srednješolcev v družbenem življenju, zlasti še ob urejanju okoliščin v svojem lastnem vzgojno-izobraževalnem procesu in seveda za prosti čas — vse to lahko v veliki meri premosti celo vrsto ovir in težav, vendar brez močnejše družbene zavednosti o vprašanih prostega časa in potrebah, ki nastajajo, take rešitve ne bodo dovolj učinkovite. V praksi je potrebno usmerjati procese izobraževanja in vzgoje o prostem času, da bi prosti čas v naši stvarnosti spoznali v vseh njegovih za človeka ugodnih in manj ugodnih možnostih in da bi pomagali razvijati zavest o preživljanju prostega časa, ki lahko osrečuje; da bi vzgojili vrsto ljudi za ustvarjalce pedagogike prostega časa v najširšem pomenu; teoretike in praktike, da bi zavestno, samoupravno, smotno ob zidavi najrazličnejših stanovanjskih in drugih stavb sproti zagotavljali tudi vse, kar je ob šoli in v krajevni skupnosti potrebno za učinkovito preživljanje prostega časa. Svoboda izbire dejavnosti prostega časa in stiki z ustrezno družbo, česar mladim po njihovih navedbah primanjkuje, tako da so ovirani pri izvrševanju dejavnosti prostega časa, sta dejstvi, ki sta v veliki meri prepleteni z drugim dejstvom, da mladi nimajo ustreznih prostorov, igrišč, naprav in pripomočkov, kjer bi lahko razvijali dejavnosti prostega časa, ki bi prispevale k sprostitvi, osvežitvi in ustvarjalnosti. Med

naloge centra za pedagogiko prostega časa, ki ga skušamo razvijati v Mariboru, bo nedvomno sodilo tudi svetovanje, spodbujanje in vzgoja kadrov, ki bodo pionirsko delovali v tej smeri, kakor nedvomno nakazuje tudi letošnji kolokvij o prostem času mladih, saj se organizator dobro zaveda, da brez ustrezne idejne in materialne podlage ni mogoče uspešno reševati vprašanj prostega časa.

NADA MIKIČ-BULČ

O razlikah v osebnih dohodkih

(Uresničevanje stališč III. konference ZKS glede politike osebnih dohodkov)

Tretja seja konference ZKS o socialnem razlikovanju, ki je bila novembra leta 1971 je med drugim obravnavala tudi razpone v osebnih dohodkih. Za tedanje dohodkovne razlike v dveh temeljnih razsežnostih, tj., razpon med poprečnimi osebnimi dohodki delavcev posameznih kvalifikacijskih kategorij (kvalifikacijske razpone) in razpon med najnižjimi in najvišjimi osebnimi dohodki znotraj delovnih organizacij (interne razpone) je konferenca ocenila, da so ustrezne. Obenem pa je zavzela kritično stališče do prevelikih razlik v osebnih dohodkih delavcev istih poklicev oziroma kvalifikacij med organizacijami, panogami in dejavnostmi in do premajhnih razlik v okviru posameznih kvalifikacijskih kategorij ali poklicev znotraj delovnih organizacij.

Med stališči, ki jih je sprejela in ki so v marsičem predstavljala akcijski program na področju socialne politike, sta bili o tem zapisani tudi dve, ki zadevata politiko razponov v osebnih dohodkih. Prvo takšno stališče je, da bi morali zmanjšati razlike med osebnimi dohodki delavcev istih poklicev oziroma kvalifikacij, ki so zaposleni v različnih organizacijah, panogah in dejavnostih, razlike, ki ne izvirajo iz delitve po delu oziroma različne produktivnosti dela, temveč iz različnih ekonomskih in družbenih pogojev za pridobivanje dohodka. Drugo se nanaša na uravnilovko v okviru posameznih kvalifikacijskih kategorij znotraj delovnih organizacij. To bi morali v skladu s sprejetimi stališči odpraviti in uveljaviti večje razlike v osebnih dohodkih med delavci istih poklicev, ki jih ob čedalje bolj razčlenjeni delitvi dela zahtevajo dejanske razlike v produktivnosti dela, in spodbudneje nagrajevati posebno ustvarjalne posameznike, kot so izumitelji, novatorji, posebno uspešni organizatorji dela itn.¹

¹ Stališča III. seje konference ZKS o socialnem razlikovanju, III., str. 228 in 229, Komunist, Ljubljana, 1972.

Razmišljanje o tem, ali se (in kako se) sprejeta stališča v zvezi z razlikami v osebnih dohodkih v praksi uresničujejo, se ujemajo z obdobjem stabilizacije in prizadevanj po polnem aktiviranju danih proizvodnih dejavnikov. Ponujajo se spričo spoznanja, da so osebni dohodki in razponi, ki se oblikujejo pri njihovi delitvi na doseženi stopnji družbenoekonomskega razvoja, kljub priznavanju tudi drugih motivacijskih dejavnikov najbrž še vedno tisti temeljni motivacijski element za delo, od katerega so v znatni meri odvisni racionalen odnos do proizvodnih dejavnikov oziroma zainteresiranost in aktiviranje iniciative delavcev, da v procesu dela in upravljanja z družbenimi sredstvi izpolnjujejo samoupravno dogovorjene obveznosti, povečujejo storilnost in razvijajo svojo odgovornost.

Dejavnost delavca mora biti potemtakem v obeh njegovih funkcijah ustrezno motivirana, stimulirana, pa najbrž tudi sankcionirana, da bi dajala optimalne rezultate. Če zanemarimo druge motivacijske elemente, ki so brez dvoma navzoči, bo ustrezen osebni dohodek in razmerje, ki se vzpostavi ob njegovi delitvi nasproti osebnemu dohodku sodelavca ali delavca, ki opravlja enako ali podobno delo, najbrž tisti temeljni motivacijski element, zaradi katerega bo delavec bolj ali manj aktiviral svojo delovno silo, usposobljenost in znanje. Ustrezno vrednotenje dela je toliko pomembnejše v družbi, kjer so delo in rezultati dela lahko edina podlaga za udeležbo v tem, kar ta družba ustvari s tem, ko proizvaja. Uravnilovka znotraj kvalifikacijskih kategorij v temeljnih organizacijah združenega dela, ki nastopa kot posledica najrazličnejših dejavnikov, med katerimi ne gre prezreti neizdelanosti sistema meril ali meril za vrednotenje dela, ki ga opravi posameznik, je še vedno navzoča, medtem ko so se razlike med področji, dejavnostmi ali organizacijami v okviru istih kvalifikacijskih kategorij zmanjšale.

Kaj je pokazala analiza o razponih v osebnih dohodkih

Po ugotovitvah analize, ki jo je na podlagi obstoječih statističnih podatkov izdelal Raziskovalni center za samoupravljanje pri republiškem svetu zveze sindikatov², so se razlike v osebnih dohodkih delavcev istih kvalifikacij po letu 1971 zmanjšale zlasti med gospodarskimi področji, medtem ko je bil ta proces na področju negospodarstva manj izrazit. Variabilnost med področji gospodarstva, izražena v odstotku standardnega odstopanja od poprečnih osebnih dohodkov v posamezni kvalifikacijski kategoriji se je od l. 1970—1974 gibala takole:

Razlike med področji, ki so se v letu 1970 gibale med 16,9 % v kategoriji visokokvalificiranih delavcev do 9,1 % v kategoriji kvalificiranih delavcev, so se zmanjšale že v l. 1971, zlasti pa še v naslednjih dveh letih. Znatno večja izenačenost kot v letu 1970 je rezultat samoupravnega spo-

² Zbirka Javno mnenje, št. 55: Osebni dohodki v SRS z vidika razponov v obdobju 1964—1974, julij 1975.

(v %)

kvalifikac. kategorije ^a	visoka	višja	srednja	nižja	VKV	KV	PK	NK
1970	12,1	12,2	13,1	10,7	16,9	9,1	12,4	17,1
1971	12,1	12,3	10,9	10,0	12,2	7,2	8,9	15,3
1972	10,1	8,1	12,0	9,2	8,8	3,9	4,4	9,9
1973	5,3	12,5	8,8	7,9	6,0	3,8	5,3	9,6

razumevanja v okviru posameznih grupacij. Najbolj izenačeni so bili v letu 1973 poprečni osebni dohodki kvalificiranih delavcev, ki zastopajo le nekaj manj kot tretjino delavcev slovenskega gospodarstva. Izjema je kategorija z višjo izobrazbo, kjer je ostala variabilnost poprečnih osebnih dohodkov na ravni iz leta 1970. Izjeme z razpoložljivimi podatki ni bilo mogoče pojasniti; vendar velja biti ob dograjevanju sporazumov na njo pozoren. Zmanjšanje razlik med področji gospodarstva je eden pozitivnih učinkov samoupravnega sporazumevanja.

Razlike v osebnih dohodkih med negospodarskimi dejavnostmi so bile v letu 1970 precej večje kot v gospodarstvu. V naslednjih treh letih so se v večini kategorij sicer zmanjšale, vendar mnogo manj kot v gospodarstvu. V kategoriji z najvišjo izobrazbo in v kategoriji z visoko kvalifikacijo so se celo povečale. Pri tem so bile razlike v negospodarstvu v letu 1973 znatno večje kot v gospodarstvu v vseh kategorijah, ki zastopajo neposredno proizvodnjo (VKV, KV, PK in NK delavci), medtem ko je med drugimi kategorijami večja izenačenost; izjema je kategorija z visoko izobrazbo. Glede na to, da so se negospodarske dejavnosti v obravnavanem obdobju financirale pretežno še po proračunskem sistemu, je razlike mogoče pojasniti predvsem z neenotnimi pogoji ter različnimi načini financiranja kulturno-socialnih dejavnosti.

Variabilnost osebnih dohodkov med negospodarskimi dejavnostmi:

Kvalifikacijske kategorije	visoka	višja	srednja	nižja	VKV	KV	PK	NK
1970	20,2	15,9	10,3	16,7	20,4	9,0	22,2	18,5
1971	19,1	17,5	10,0	16,4	21,1	12,0	17,9	15,8
1972	26,6	12,9	8,2	9,6	21,1	17,5	16,4	20,9
1973	22,6	12,3	8,1	10,4	21,0	10,2	15,4	14,9

Če primerjamo gospodarstvo in negospodarstvo med seboj, vidimo, da gospodarstvo prednjači v osebnih dohodkih predvsem pri kategorijah z

^a Kvalifikacijske kategorije so opredeljene z dejansko šolsko izobrazbo, ki jo imajo pripadniki posamezne kategorije.

89

Teorija in praksa, let. 13, št. 1—2, Ljubljana 1976

najvišjo strokovno izobrazbo oziroma strokovno usposobljenostjo, medtem ko v nagrajevanju proizvodnega dela skorajda ni razlik. Tako, denimo, dobi v gospodarstvu zaposleni z visoko izobrazbo v povprečju 390.— din več kot v negospodarstvu, zaposleni z višjo izobrazbo 550.— din več; zaposleni s srednjo šolo 490.— več, medtem ko dobi kvalificirani delavec le 59.— dinarjev, polkvalificiran pa komaj 21.— dinarjev več kot v negospodarstvu. Upravičeno bi lahko pričakovali in zagovarjali prav obraten pojav. Zelo težavnih delovnih razmer ob tekočem traku, ob ostri normi ipd., ki so značilni za gospodarsko sfero, namreč v negospodarskih dejavnostih praviloma ni. Res je sicer, da strokovnjaki v gospodarstvu pogosto prevzemajo večjo odgovornost kot v negospodarski dejavnosti in imajo lahko zato tudi višje osebne dohodke. Res je tudi, da jih je v gospodarstvu manj in da jih je zato lažje bolje nagraditi. Obenem pa najbrž ne gre zanikati, da je delo zdravnika, raziskovalca, predavatelja ali, denimo, igralca tudi odgovorno in družbeno potrebno, kar bo v procesu dograjevanja samoupravnih sporazumov na področju negospodarstva treba upoštevati.

Podcenjevanje negospodarstva v kategorijah z najvišjo izobrazbo se kaže v pomanjkanju in fluktuaciji pedagoškega kadra, v pomanjkanju nekaterih profilov strokovnjakov, v migracijskih gibanjih posameznih kvalifikacijskih kategorij na relaciji Slovenija-zahodne industrijske države ipd. V specifični obliki se to kaže, denimo, tudi v kulturni dejavnosti, kjer si umetniki iščejo najrazličnejše dodatne zaposlitve. Dramski umetniki opozarjajo na nestrinjanje s svojimi osebnimi dohodki tako, da zavračajo moralna priznanja za svoje delo. To pomeni, da umsko delo pogosto ni ustrezno družbeno vrednoteno, kar bi morali preseči z uresničitvijo načela o svobodni menjavi dela.

Razlike med gospodarstvom in negospodarstvom po kvalifikacijskih kategorijah v letu 1974:

Ø OD v din

Izobrazba	visoka	višja	srednja	nižja	VKV	KV	PK	NK
gospodarstvo	5569	4528	3815	2721	3817	2937	2399	2239
negospodarstvo	5180	3977	3327	2847	3453	2878	2378	2136

Razlike, ki bazirajo na poprečjih, zamegljujejo obe skrajnosti: najnižje in najvišje osebne dohodke. Že med stališči, ki jih je sprejela konferenca ZK Slovenije v letu 1971, je bilo zato rečeno, da je načelo poprečja manj pomembno. Visoke poprečne razlike pomenijo namreč še večje razlike med osebnimi dohodki posameznih delavcev. Zato zasluži pozornost predvsem mejni razponi, tj., razlike med osebnimi dohodki

delavcev, ki delajo v enakem poklicu. Razponi glede na poklic so namreč bolj izdiferencirani kot razlike med posameznimi kvalifikacijskimi kategorijami in zato tudi boljši pokazatelj dejanskih razmer. Iz poročila o razlikah v osebnih dohodkih za 200 tipičnih poklicev, ki ga je za leto 1973 objavil Zavod za statistiko SR Slovenije, je razvidno, da je kljub zmanjšanju razlik v poprečnih osebnih dohodkih v nagrajevanju enakih poklicev med posameznimi organizacijami še vedno velika neizenačenost. Tudi v tej zvezi velja ugotovitev, da načelo poprečja za ugotavljanje razlik ni najustreznejše, vendar statistično poročilo ne omogoča primerjave osebnih dohodkov po posameznih nosilcih-delavcih.

Primerljivost med organizacijami je zagotovljena med poprečnimi osebnimi dohodki za posamezne poklice s tem, da so v poročilo zajeti le osebni dohodki za delavce, ki so v letu 1973 delali celo leto poln delovni čas in ki so imeli za opravljanje določenega poklica v obrazcu predpisano stopnjo strokovne izobrazbe ter enake delovne izkušnje. Za večino poklicev je to 5—10 let, le za nekaj 3—5 let ali pa nad 10 let delovne dobe.

Po tej metodi zajemanja so bile ugotovljene v letu 1973 v nagrajevanju enakih poklicev med organizacijami pomembne razlike, ki jih nikakor ni mogoče pripisati le različnim delovnim prispevkom. Iz distribucije po velikosti razpona med organizacijo z najnižjim in organizacijo z najvišjim osebnim dohodkom za vsak posamezen poklic je razvidno, da se mejni razpon za 43 % poklicev giblje med 1 : 2—3. Samo za 12 od skupno 200 tipičnih poklicev, ki jih je zajelo poročilo, se mejne razlike gibljejo v nekje sprejemljivem razponu, t. j. med 1 : 1,5; za del — resda manjši — pa je razpon večji od 1 : 4, pri čemer seže v desetih primerih (tj., poklicih) celo čez 1 : 5.

Ekstremnih razponov med organizacijami ni mogoče posploševati. Vendar pa po drugi strani prav ta odstopanja opozarjajo na nujnost izdelave meril za vrednotenje dela in delitve po delu. Neupravičene razlike v osebnih dohodkih enakih poklicev med organizacijami na eni strani in uravnilovka v osebnih dohodkih znotraj organizacij so namreč posledice različnih pogojev za pridobivanje dohodka in neizdelanih oziroma neenotnih meril za merjenje rezultatov dela in delitve po delu, zlasti še pri nagrajevanju umskega dela. Po mnenju tov. Kardelja⁴ dosedanja delitev na podlagi družbenega reguliranja in usmerjanja delitve dohodka in osebnih dohodkov s samoupravnimi sporazumi kaže, da je ta problem še vedno odprt. »Zato bi morali hkrati z zakonom o združenem delu pristopiti k izdelavi zakona o temeljih za določanje meril za delo in delitev po delu. Sistem meril bi moral zagotoviti, da bi se osebni dohodek delavca zares oblikoval na podlagi njegovega tekočega in njegovega mi-

⁴ E. Kardelj: Uresničevanje ustavnih načel v združenem delu, CZP Komunist, Ljubljana 1974, str. 19

nulega dela, kakor tudi na podlagi rezultatov njegovega gospodarjenja s celotnim družbenim minulim delom. Četudi govorimo o ‚delitvi po rezultatih dela‘, je to v resnici še delitev po doseženem dohodku.«⁵

Uresničevanje ustavnih načel na področju delitve dohodka in osebnih dohodkov

Z ustavno opredelitvijo bruto osebnega dohodka je presežena dilema, kaj predstavlja osebni dohodek. Osebni dohodek potemtakem ni niti nadomestilo za predpostavljeno delo (delo, ki je določeno za posamezno delovno mesto z aktom o sistematizaciji oz. ovrednoteno z analitično oceno delovnega mesta), kar se v praksi pogosto dogaja, pa tudi ne nagrada za opravljeno tekoče delo, ampak nadomestilo za tekoče in minulo delo delavca in za rezultate njegovega gospodarjenja s celotnim družbenim minulim delom.

Po ustavi »gre vsakemu delavcu iz dohodka TOZD v skladu z načelom delitve po delu in v skladu z rastjo produktivnosti njegovega in celotnega družbenega dela ter v skladu z načelom solidarnosti delavcev v združenem delu osebni dohodek za zadovoljevanje njegovih osebnih in splošnih družbenih potreb, ustrezen rezultat njegovega dela in osebnemu prispevku, ki ga je s svojim živim in minulim delom dal k povečanju dohodka TOZD.« Medtem ko je bil neto osebni dohodek doslej v nekem smislu ocena nadomestila za opravljeno delo (zaradi nagrajevanja po delovnih mestih pa tudi nagrada za predpostavljeno delo, zlasti še izven neposredne proizvodnje) ter predvsem ekvivalent za zadovoljevanje osebnih potreb delavca, smo z novo vsebinsko opredelitvijo sprejeli načelo bruto osebnega dohodka. Pri tem naj bi se osebni dohodek ne oblikoval le v odvisnosti od opravljenega dela, marveč tudi od njegovih rezultatov. To pomeni, da mora biti delo, ki ga posameznik opravi, tudi družbeno potrebno, če naj bi bilo družbeno verificirano. Pomembna je tudi zahteva, s katero je poudarjena odvisnost osebnega dohodka od naraščanja individualne in splošne družbene produktivnosti dela. Posameznik lahko dobi v skladu z načelom solidarnosti nadomestilo, ki mu na podlagi tekočega dela sicer ne bi šlo, pač pa mu gre na račun njegovega minulega dela oziroma racionalnega odnosa pri uporabi družbenih sredstev oziroma odrekanja pri osebni porabi v preteklih obdobjih zaradi vlaganj v širjenje materialne podlage za delo. Individualni delež se lahko poveča tudi z združevanjem dela in sredstev, pri čemer ne gre za povečanje individualne produktivnosti, pač pa za udeležbo pri povečanju družbene produktivnosti. Tekoče in minulo delo sta s tako opredelitvijo organsko povezana z rastjo dohodka temeljne organizacije in z rastjo osebnega dohodka, ki naj rabi za zadovoljevanje osebnih potreb

⁵ IBIDEM.

delavca, in za zadovoljevanje splošnih družbenih potreb, ki se financirajo iz bruto osebnega dohodka.

Organsko sta tako povezani tudi osebna in splošna družbena produktivnost, kakor tudi osebna in skupna poraba, kar je po svoji vsebini zelo blizu vsebinski opredelitvi delitve prihodnje socialistične družbe, ki jo je razvil Marx v Kritiki gotskega programa.

Četudi sistemu samoupravnega sporazumevanja ni mogoče odrekati pomembne samoupravne regulativne vloge pri obvladovanju velikih in neopravičenih razlik v osebnih dohodkih med področji, dejavnostmi in posameznimi organizacijami, so za vzpostavitev ustreznih razmerij — ko gre za delitev na posameznike — potrebna tudi merila za merjenje dela različnih izobrazbenih kategorij in poklicev oziroma za delitev po delu, ki bi bilo s temi merili ovrednoteno. Ta bi morala čim bolj ustrezati družbeno sprejetim normam delitve, upoštevajoč objektivizirane posebnosti poslovanja vsake posamezne temeljne organizacije. To pomeni, da ne bo vselej možno, da bi bila merila za vse temeljne organizacije v okviru delovne organizacije docela enaka. Vendar bi interna delitev ne smela bistveno odstopati od dogovorjenih norm, s katerimi smo se sporazumeli za družbeno dogovorjene razlike v nagrajevanju. Bila naj bi le tisti vzvod v delitvenem mehanizmu, ki bo zagotavljal realizacijo družbeno dogovorjenih razlik v osebnih dohodkih v fazi neposredne delitve. Glede na to, da je za določitev enotnih meril treba razčistiti tudi vprašanje, kaj je rezultat tekočega dela delavcev vsake posamezne TOZD in kaj rezultat gospodarjenja z njihovim ter kaj rezultat gospodarjenja s celotnim družbenim minulim delom, izdelava meril, ki bodo zagotavljala odvisnost osebnega dohodka od vseh treh temeljnih elementov za njegovo oblikovanje, ni preprosto opravilo. Za njeno uresničitev bo treba zlasti podrobneje opredeliti oziroma dograjevati posamezne kategorije, ki nastopajo v sistemu samoupravnega sporazumevanja, kot so: minulo delo, pogojno nekvalificirano delo, normalni poslovni uspeh, tipični poklic ipd.

Razen teh in nekaterih drugih kategorij, ki bodo uzakonjene že z zakonom o združenem delu, bi veljalo čim prej izdelati tudi nomenklaturu tipičnih poklicev, skupin poklicev oziroma tipičnih delovnih mest in jih ovrednotiti z enotnimi merili. Obenem z osnovami za določanje meril za delo in delitev po delu bi morali zagotoviti tudi spodbudnejše in enotnejše nagrajevanje posebno ustvarjalnih posameznikov, kot so: izumitelji, novatorji, racionalizatorji ter posebno uspešni organizatorji dela.

To in še marsikatero vprašanje bo treba razrešiti, preden bomo uresnili načelo nagrajevanja po delu, kot je definirano v ustavi. To ni niti preprosta niti kratkoročna naloga, vendar pa je nujna, če hočemo uresničiti pravičnejše razlike v nagrajevanju in samo načelo »delitve po delu«.

Od akcije za »dobro gospodarjenje« k stabilizaciji

(Nekateri aktualni vidiki stabilizacijske dejavnosti v celjskem gospodarstvu)

Splošna družbena akcija za stabilizacijo našega gospodarstva, ki smo jo začeli v lanskem juliju, je v uresničevanju resolucije o družbeno gospodarskem razvoju SR Slovenije v letu 1975 in v gospodarjenje samo prinesla posebno kvaliteto, ki ni mogla ostati brez pozitivnih učinkov. Širina pristopa, ki sta jo opredeljevala po eni strani obseg in moč negativnih gibanj v gospodarstvu, ki so kazala na dokajšna odstopanja od resolucijskih ciljev in hotenj, ter pripravljenost delovnih ljudi, da premagajo te slabosti na drugi, je omogočila mobilizacijo vseh samoupravnih, družbenopolitičnih in strokovnih dejavnikov za pospešeno urejevanje nastalih razmer v našem gospodarstvu. Akcija je med delovnimi ljudmi naletela na velik odziv, kar je med drugim pomagalo ustvariti prepotrebne izhodiščne pogoje, da z njeno pomočjo obvladamo slabosti in težave, ki so ovirale nemoten gospodarski razvoj in preprečevale doseganje začrtanih ciljev.

Čisto razumljivo je, da tudi s tako celostno zastavljeno družbeno intervencijo spričo moči vpliva naraščajoče recesije v svetovnem gospodarstvu, pa tudi drugih domačih razlogov ni bilo mogoče pričakovati, da bomo v celoti odstranili negativne vplive in posledice posameznih trendov. Vendar pa smo uspeli s stabilizacijsko akcijo v dokajšni meri zmanjšati in omiliti posledice teh trendov in na koncu dosegli uspehe, ki v mnogočem presegajo pričakovanja (ponekod pa za njimi tudi zaostajajo), saj so doseženi gospodarski rezultati ob koncu leta vendarle drugačni od tistih, kakršni bi po vsej verjetnosti bili, če bi se negativni trendi in odstopanja od resolucije z nezmanjšano intenziteto nadaljevali tudi v drugem polletju.

Kot na vseh področjih našega družbenopolitičnega življenja, tudi akcije za stabilizacijo gospodarstva ne kaže obravnavati izolirano in ločeno od celotnega spleta družbenogospodarskih odnosov časa, v katerem poteka. Prav zato njenega pomena, uspešnosti in učinkovitosti ne velja meriti ter ocenjevati zgolj in samo s tem, kakšni so neposredni gospodarski učinki, čeprav njen primaren namen nikakor ni bil samo v tem. Sam pristop in njeno izvajanje sta izoblikovala prenekatero izkušnjo, ki bogati našo samoupravno prakso. Akcija za stabilizacijo gospodarstva je zaradi svoje kompleksne usmerjenosti v dokajšni meri aktivirala vse družbene sredine ter vnesla nekaj dinamičnosti tudi v pri-

zadevanja za pospešeno preoblikovanje družbenogospodarskih odnosov, kot jih opredeljuje naša nova ustavna ureditev. Poleg tega da je omogočala razkriti, kje so vzroki slabosti v gospodarjenju, ter nakazovala možnosti in načine za njihovo premagovanje, je hkrati razgrnila tudi prenekatero pomanjkljivost in nedoslednost pri uresničevanju samoupravnih odnosov, pri naporih za dosledno realizacijo ustavnega položaja delavcev v združenem delu in v delovanju družbenopolitičnih organizacij. Izkušnje so potrdile, da pri tem ne gre za enkraten, časovno opredeljen poseg v urejanje teh vprašanj, temveč za trajnejšo akcijo, ki bo z dodatnim motiviranim angažiranjem omogočila, zagotovila in pospešila potrebno preosnovo ekonomskih, oziroma samoupravnih odnosov na kakovostno novi, višji ravni.

Mobilizacijo za stabilizacijo gospodarstva v celjski občini sta opredeljevala dva pomembna dejavnika: po eni strani je vsebinsko usmeritev angažiranja opredeljevala specifična struktura celjskega gospodarstva, v katerem je predelovalna industrija dokaj občutljiv, hkrati zanesljiv in stalen kazalec celotnih razmer v našem gospodarstvu, po drugi strani pa to, da je v Celju že bila ob tem času tako imenovana akcija za »dobro gospodarjenje«, ki so jo odgovorni družbenopolitični dejavniki v občini začeli, ko so se pokazala prva znamenja zaostajanja in odstopanja od dogovorjenih ciljev gospodarskega razvoja v lanskem letu. V vseh delovnih kolektivih s področja gospodarstva so že bili oblikovani in so delovali posebni odbori za dobro gospodarjenje, ki so ob pomoči strokovnih služb in s pomočjo angažiranja družbenopolitičnih organizacij že pričeli uresničevati posamezne konkretne naloge za premagovanje slabosti. V takih razmerah ni bilo težko že utečene aktivnosti ustrezno preoblikovati, ji dati dodatna vsebinska izhodišča ter razširiti njeno družbenopolitično ter zlasti samoupravno podlago; vse s ciljem, da se z aktivnim sodelovanjem vseh delovnih ljudi ter družbenopolitičnih in samoupravnih dejavnikov sprosti aktivnost takšnih kvalitativ in razsežnosti, ki bo omogočila doseči postopno prestrukturiranje in kakovostno preobrazbo gospodarjenja v občini.

I

Podlaga sleherne načrtne aktivnosti, ki naj bi pripeljala do nekih rezultatov, je program. Že koordinacijski odbor za stabilizacijo pri občinski konferenci SZDL je v svojih operativnih napotkih opozoril na vse najbistvenejše elemente načrtovanja stabilizacijske aktivnosti. Z ene strani je šlo za potrebno dopolnjevanje že obstoječih akcijskih programov, oziroma za sestavljanje popolnoma novih, zlasti tam, kjer akcija za dobro gospodarjenje še ni v celoti stekla ali pa so bila njena izhodišča, naloge in cilji prešibko opredeljeni. Dejstvo, da je bilo že v juliju(!) pripravljeno in na zborih delavcev sprejeto kar 66 % stabilizacijskih programov, je še toliko bolj pomembno, če pri tem upoštevamo, da je bilo zastavljeno načrtovanje in izvajanje akcije ne samo na ravni delovnih organizacij,

temveč v vseh temeljnih organizacijah združenega dela. Skupno je stekla akcija v 291 delovnih sredinah s področja gospodarstva in družbenih dejavnosti. Ker je bil 15. september zadnji rok za sprejem stabilizacijskih programov na zborih delavcev in ker so v avgustu in v prvih dneh septembra sprejeli programe v še 31,5 % delovnih kolektivov, lahko ugotovimo, da so do postavljenega roka svoje programe pripravili in sprejeli kar v 97,5 % vseh delovnih kolektivov. Če upoštevamo počitniško obdobje, je to nedvomno pomemben uspeh, ki je pokazal na močno angažiranje subjektivnih sil, še zlasti organizacij zveze komunistov in sindikatov. Začetki aktivnosti so bili spodbudni in pristop k načrtovanju samem dokaj obetaven. Seveda pa je eno, če aktivnost ocenjujemo po dokaj formalnem merilu številčnosti pripravljenih programov, čisto nekaj drugega pa je njihova kakovost. Tu pa se je marsikje precej zataknilo.

Podrobna vsebinska analiza stabilizacijskih programov je pokazala, da so bili ti, zlasti v prvi fazi, kljub konkretnim napotkom, še močno pomanjkljivi, saj so zvečine vsebovali le dokaj splošne opredelitve, »trajne naloge«, skratka bili so načelni, premalo konkretni in kot taki šibko obvezujoči za doseganje postavljenih ciljev. Res je, da so kasneje v večini primerov veliko slabost odpravili, res pa je tudi, da so mnogi še vedno ohranjali svojo vsebinsko šibkost in nedorečenost.

Opredelitve nalog v stabilizacijskih programih v posameznih delovnih sredinah kažejo na dokajšno pestrost. Kolikor je ta odsev specifičnih razmer in problematike v temeljnih organizacijah združenega dela in rezultat naporov za opredelitev selekcioniranih prioriternih nalog, izhajajočih iz njihovega gospodarskega položaja, dosežene stopnje razvoja ter ocene možnosti, potem je treba to opredeliti kot pozitiven element. Vendar velja to le za manjše število delovnih kolektivov, vse preveč je, namreč tistih, kjer je bilo načrtovanje še dokaj nesistematično, pomanjkljivo in površno.

Iz podrobne analize izhajajo tele pomembnejše ugotovitve:¹ le dobra polovica programov vsebuje poleg opredeljenih nalog tudi načine njihove realizacije in konkretno opredeljene nosilce posameznih obvez (55,35 %), dobršen del opredeljuje nosilce le delno in kar četrtina (23,21 %) analiziranih stabilizacijskih programov ne vsebuje teh za uspešnost akcije nedvomno zelo pomembnih določil. Podobno je stanje na področju opredeljevanja odgovornosti. Kljub čvrstim dogovorom, da morajo biti programi za izvajanje stabilizacijske aktivnosti pripravljeni tako, da bo iz njih dosleno razvidno, kdo so nosilci odgovornosti za izvedbo posameznih nalog in obvez, ugotovljeno stanje tega ne potrjuje v celoti. Konkretni nosilci odgovornosti so bili natančno opredeljeni v 64,28 % vseh programih, medtem ko slaba petina (16,07) ni vsebovala nikakršnih določil

* V raziskavo je bilo zajetih 56 delovnih kolektivov vseh panog gospodarstva, kar predstavlja okoli 75 % vseh delovnih organizacij oziroma temeljnih organizacij združenega dela.

o nosilcih odgovornosti. V drugih programih je ostala opredelitev odgovornosti nedorečena, nepopolna, skratka takšna, da jih ni mogoče uvrstiti niti med tiste, ki so zahtevi zadostili, niti med tiste, ki ji niso.

Pomemben element, ki opredeljuje kakovost pripravljenih programov, so roki za izvedbo posameznih nalog. Šibkost načrtovanja se je pokazala tudi pri tem. Le v polovici programov so ob nalogah, nosilcih in opredeljeni odgovornosti zapisali tudi še to, do kdaj je treba to ali ono obveznost uresničiti. Če tako stanje vendarle do neke meje še zadovoljuje, pa na kakovost načrtovanja močno vpliva dejstvo, da kar četrtnina pripravljenih programov (23,25 %) ni vsebovala nikakršnih opredelitev za uresničevanje nalog. Drugi programi so le delno zadovoljili.

Nedvomno najšibkejša plat stabilizacijskih programov se kaže v skoraj popolni odsotnosti kvantifikacij pri posameznih nalogah. Zahteva družbenopolitičnih organizacij, da je treba jasno določiti oziroma izračunati finančne učinke ali prihranke, ki jih bodo dali posamezni ukrepi, ni bila realizirana v zadovoljivem obsegu. Ta zahteva seveda ni bila formalna, temeljila je na tem, da je mogoče delavce v neposredni proizvodnji aktivno mobilizirati le na podlagi konkretnih dogovorov, ki morajo na koncu koncev pokazati tudi skoz posamezne kvantifikacije, kaj je mogoče in potrebno doseči. Ugotovili smo, da je tej zahtevi zadovoljila le slaba petina programov (17,86 %), medtem ko domala 60 % ni vsebovalo nikakršnih številčnih pokazateljev načrtovanih stabilizacijskih prizadevanj.

Programe so kasneje, v drugi fazi, v mnogih primerih še dodatno dopolnili in popravili, kar pa bistveno ne vpliva na ugotovljeno stanje relativne šibkosti programiranja aktivnosti. Področje analiz razmer, strokovne statistike in informatike v najširšem pomenu je ena izmed tistih šibkejših točk v delovnih kolektivih, katerih negativni vplivi se kažejo v vseh relacijah vsakodnevne uresničevanja gospodarskih nalog.

Ker se v analizi programov ugotovljene slabosti glede popolne odsotnosti ali prešibke opredelitve posameznih elementov praviloma nanašajo na isti krog manjših delovnih kolektivov in ker so bili boljši in kvalitetnejši programi pripravljeni v kolektivih, ki so temeljni nosilci sedanje gospodarske aktivnosti in perspektivnega razvoja še posebej, vpliv ugotovljenih slabosti na pristop k uresničevanju stabilizacije na ravni celotne občine ni bil tolikšen, kot bi kazalo sklepati iz posameznih ugotovitev. Kljub temu pa je še zmerom neizpodbitno, da je programiranje oziroma načrtovanje aktivnosti in usmerjenega razvoja v naših TOZD ena izmed tistih slabosti, ki ovira uresničevanje globalno postavljenih nalog na ravni družbenopolitičnih skupnosti, in zaradi tega zahteva ustrezno pozornost in ukrepe, ki bodo zagotovili v prihodnje kakovostne spremembe tudi na tem pomembnem področju.

II

Pol leta izvajanja ukrepov in uresničevanja nalog za stabilizacijo gospodarstva je gotovo zadostno časovno obdobje, ko je moči podati

dokaj zanesljive ugotovitve o rezultatih teh prizadevanj. Pri tem je mogoče oceniti le učinke ukrepov kratkoročnega pomena, v manjši meri ali pa sploh še ne pa tistih, ki so vendarle dolgoročne narave in pomena. Tudi takšnih nalog je spričo zapletenosti odnosov v celjskem gospodarstvu in stalno navzočih težnjah za njegovo prestrukturiranje ter kakovostno preobrazbo pravzaprav veliko.

V čem so bili torej doseženi konkretni rezultati?

Ker je bilo v programih področje stroškov eno tistih, ki so bila najkvalitetneje obdelana in dorečena, tudi rezultati niso izostali. Na območju celotne občine je tekla (ustrezno vključena v stabilizacijska prizadevanja) posebna akcija za znižanje udeležbe materialnih stroškov v celotnem dohodku za najmanj en odstotek. Napor delovnih kolektivov, da dosežejo ta cilj, realizirani s pomočjo številnih notranjih ukrepov, ki so jih izvajali, so znatno omilili negativne vplive zunanjih dejavnikov, zlasti nestabilnosti cen surovin in reprodukcijskega materiala. Prav po tej zaslugi so končni rezultati, čeprav še vedno nezadovoljivi, vendarle boljši, kot bi sicer bili. So primeri posameznih TOZD, kjer so uspeli materialne stroške znižati tudi do 5 %, nedvomno največ pa so pri tem dosegli štorski železarji, ki so z doslednim uresničevanjem postavljenega programa prihranili čez 7 milijonov dinarjev!

Napori za povečano produktivnost dela, za izboljšano rentabilnost in večjo akumulativnost proizvodnje, so bili navzoči tako rekoč v vseh delovnih sredinah. Analiza je pokazala, da so v domala dveh tretjinah vseh proizvodnih TOZD pri tem dosegli dokajšne rezultate. Ocena dosežkov po nominalni vrednosti je dokaj zadovoljiva, realna vrednost pokazateljev pa je ob še vedno navzočih inflatornih gibanjih razumljivo manjša.

Stopnjevana nelikvidnost gospodarstva je ob stalni rasti terjatev in vezavi znatnih obratnih sredstev v kopičenju zalog zahtevala učinkovito reševanje te problematike. Zboljšana terjava, uspehi pri zmanjševanju vseh vrst zalog (od reprodukcijskega materiala, prek nedovršene proizvodnje do gotovih izdelkov) in zaostritev selektivnega nastopanja do kupcev so omogočili, da se je likvidnost postopoma izboljševala. Število blokad žiro računov je padlo, in kar je še pomembnejše, čas trajanja blokad se je bistveno zmanjšal. Pritisk na zmanjševanje zalog je bil določen tudi z obvezami gospodarstva, da postopoma oblikujejo kakovostno pokritje trajnih obratnih sredstev v višini poprečne letne vrednosti zalog.

Ena izmed značilnosti celjskega gospodarstva je tudi v tem, da je navkljub dolgoletnim prizadevanjem ekstenzivno zaposlovanje njegova konstantna negativna prvina. Večanje obsega proizvodnje je bilo vse preveč rezultat dodatnega zaposlovanja, v premajhni meri pa povečane storilnosti dela ki izhaja iz posodabljanja organizacije, modernejše tehnologije in uvajanja avtomatizacije. Stopnja rasti zaposlovanja, določena z resolucijo, je bila za več kot enkrat presežena že ob polletju, zato je

razumljivo, da so si prizadevali, da bi negativni trend čim prej zaustavili. Rezultat tega je bil, da so številni kolektivi z zaposlovanjem praktično čisto prenehali, kar je sicer dalo kratkoročne učinke, perspektivno pa problema tako ni mogoče reševati. Premalo si še vedno prizadevajo za izboljšanje kvalifikacijske strukture, za ustvarjanje možnosti, da bi se delavci izobraževali ob delu in za zagotovitev prepotrebne prestrukturiranja znotraj delovnih kolektivov samih.

Tako kot za celotno slovensko industrijo, velja za celjsko še posebej, da bo možno zagotoviti njeno dinamično rast tudi v prihodnje samo, če se bo trdno in trajno usmerila (ob ustrezni delitvi dela seveda) na tuje trge. To tem bolj, ker njena predelovalna narava v precejšnji meri določa uvoz surovin in repromateriala. Visoka stopnja povečanja izvoza v lanskem letu (16 %) je bila ob dejstvu, da je bil izvoz v prejšnjem letu rekorden (domala 40 milijonov dolarjev ali 6 % celotnega slovenskega izvoza), preoptimistično postavljena, zato dosežki v primerjavi z njo niso bili kaj prida spodbudni. Dosežen je bil večji prodor na trge SEV, kjer so bili ustvarjeni prvi začetni rezultati, ki pa odpirajo dokaj obetavne možnosti. V okviru stabilizacijskih prizadevanj so bile močno pospešene priprave za ustanovitev samoupravne poslovne interesne skupnosti za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z deželami v razvoju. Skupnost, ki združuje vse zainteresirane kolektive tako s področja proizvodnje kot trgovine, je bila oblikovana na koncu letošnjega januarja ter je prva in doslej edina takšna asociacija združenega dela, ki bo v prihodnje načrtno razvijala vse oblike tesnejšega sodelovanja z deželami v razvoju — vse do najelementarnejših (nakup in prodaja) do najvišjih (poslovno sodelovanje, kooperacija in skupne naložbe). Skupnost je odprte narave in lahko s pogoji, kot jih določa sporazum, k njej pristopijo tudi OZD ali TOZD izven celjske občine.

Med uspehe, dosežene v relativno kratkem časovnem obdobju, štejemo tudi prve dosežke na področju organiziranega oživljanja množične inventivne dejavnosti. Začeli smo posebno akcijo z geslom: v vsaki TOZD vsaj ena inovacija. Čeprav še vedno ugotavljamo, da je to področje v kolektivih normativno najslabše urejeno (posledica večletnega podcenjevalnega odnosa), pa se že kažejo prvi pozitivni premiki in spremembe v prenekateri delovni organizaciji. Cilj akcije, da bi v vsaki TOZD dosegli vsaj eno inovacijo, sicer ni bil dosežen, zato pa je bil premagan nesprejemljiv odnos do inventivnega dela in dosežene so bile spremembe v opredeljevanju adekvatnega položaja tega področja. Poleg tega so bili registrirani tudi prvi rezultati, še zlasti v Cinkarni, Libeli in Železarni Štore, kjer je bilo skupno prijavljenih prek 60 inovacij, od tega dva izuma, za katera že teče ustrezen postopek pri Patentnem uradu.

Razumljivo je, da so bili doseženi pomembni rezultati tudi na drugih področjih (prekoračitev in nepokritih naložb, na primer, tako rekoč ni!), vendar ni mogoče podrobneje opredeljevati prav vseh.

III

Verjetno ne kaže posebej poudarjati vzročno posledične zveze med prizadevanji za trajno stabilizacijo gospodarstva na eni strani ter poglobljanjem samoupravnih odnosov na drugi. Povsod tam — to nesporno kažejo ugotovitve iz raziskave — kjer so boj za stabilizacijske cilje povezali s prizadevanji za ustrezno samoupravno preosnovo, kjer so obe področji aktivnosti strnili v enotno platformo, tod so bili gospodarski rezultati in dosežki pri razvijanju in utrjevanju samoupravne organiziranosti največji. Praviloma je bilo povsod tako v večjih in številčnejših kolektivih, zlasti v delovnih organizacijah z več TOZD, skratka tam, kjer se je zavest o nujnosti doslednega uresničevanja ustavnega položaja delavcev v združenem delu že oblikovala na ravni, ko je bilo treba preseči dosežene odnose. Podrobno proučena samoupravna organiziranost delavcev, jasno opredeljeni odnosi med TOZD in znotraj TOZD, do delovnih skupnih služb in razčiščene dohodkovne relacije so prvi pogoj uspešnega gospodarjenja. Podatek, da je le dobra tretjina (37,50 %) kolektivov povezala stabilizacijska prizadevanja z razvijanjem in poglobljanjem samoupravnih odnosov, da so pri tem delno uspeli v dobri polovici (53,57 %), povsod drugod pa sploh ne, kaže na to, da je stabilizacijska akcija v prenekaterem delovnem kolektivu vse preveč podjetniško obarvana, zastavljena tehnokratsko in brez ustrezne družbenopolitične in samoupravne razsežnosti.

To potrjuje tudi ugotovitev, da je aktivnost v celoti zajela raven TOZD, ne pa tudi samoupravnih delovnih skupin, na ravni katerih bi bilo mogoče doseči tako pogrešano konkretnost, obligatornost in uspešnost. Le ena četrtnina delovnih kolektivov (26,79 %) je stabilizacijska prizadevanja prenesla tudi na to raven in s tem dosegla angažiranost z odličnimi rezultati (Opekarne Ljubčna). Proces oblikovanja samoupravnih delovnih skupin v mnogih OZD in TOZD še močno kasni, zamujena pa je bila tudi priložnost, da se vzporedno z načrtovanjem stabilizacijskih izhodišč uresničijo tudi te ravni samoupravnega povezovanja delavcev. So primeri, ko se samoupravne delovne skupine poenostavljeno enačijo z delovnimi skupinami, kot jih je oblikovala tehnologija dela, funkcijo njihovega vodenja pa prevzemajo oddelkovodje ali delovodje, ki jih v posameznih primerih zadolžujejo tudi kot nosilce uresničevanja samoupravnega delovnega reda, ki naj bi bil nekaj, kar je izven delavcev, nekaj, kar mora »nekdo« zagotoviti, da se bo izvajalo.

V ta kompleks ocenjevanja stabilizacijskih prizadevanj sodi tudi ocena obveščanja o poteku in izvajanju stabilizacijskih programov. Raven kakovostnega obveščanja je še vedno relativno nizka. Dokaj zadovoljno je obveščanje organizirano in izpeljano v polovici delovnih organizacij (48,21 %), v več kot dobri tretjini je le delno zadovoljivo (39,29 %), povsod drugod pa ostajajo tam, kjer ždiyo že vrsto let, pa tudi tokrat se niso uspeli premakniti naprej. Ni sporno, da so bili v zadnjih letih doseženi premiki v obsegu informiranja (le redki kolektivi še nimajo

svojega glasila, informatorja, ipd.), premalo pa so storili za dvig kakovosti tega obveščanja. Dejstvo, da so v večino OZD in TOZD (82,14 %) obravnavali oceno stabilizacijske akcije na zborih delavcev, bistveno ne vpliva na osnovno oceno o relativno slabem obveščanju delavcev ne samo o teh, temveč tudi o vseh drugih aktualnih in za delavce pomembnih vprašanjih. Obveščanje kot konstitutivni element samoupravnih odnosov še vedno ne dobiva niti pravšnje razsežnosti, niti kvalitet, ki bi omogočale afirmacijo odločanja na vseh ravneh samoupravnega urejevanja skupnih zadev.

Prav posebno mesto znotraj teh prizadevanj pripada tudi družbenopolitičnim organizacijam, še zlasti zvezi komunistov in sindikatom. Obe organizaciji sta bili in sta še aktivno vključeni v prizadevanja za stabilizacijo in sta temeljni nosilki mnogih pobud, konkretnih akcij in nalog. Še zlasti velja to za zvezo komunistov, ki je po ugotovitvah raziskave v ospredju teh prizadevanj v domala treh četrtinah vseh kolektivov (69,65 %), drugod pa je nekoliko aktivnejša sindikalna organizacija. Takšno stanje bi morda zadovoljevalo v dokajšnji meri, če bi ne imeli pri roki tudi podatka, da je doslej le dobra polovica osnovnih organizacij ZK (55,35 %) vsaj enkrat mesečno pregledala in ocenila potek stabilizacijske aktivnosti.

Ne da bi poskušali zmanjševati pomen celotnih prizadevanj, nasprotno, poudariti velja njihovo daljnosežnost in permanentnost vpliva, pa vendar je treba zapisati, da je začetna zagnanost marsikje postopoma usahnila, da bi že po nekaj mesecih zdrsnila na raven, ki jo je komaj še mogoče opredeljevati kot posebno aktivnost. Tudi intenziteta poročanja koordinacijskemu odboru pri SZDL je po posameznih mesecih vidno padla. V juliju je o akciji poročalo 51 % vseh kolektivov, v avgustu nekoliko več in sicer 63 %, da bi v septembru že zdrsnilo na 26 %, v oktobru na 25 %, v novembru 20 % in da je v decembru pristalo le še pri 15 % tistih, ki so se čutili odgovorne, da poročajo o svojih dosežkih, uspehih in tudi neuspehih.

Pa vendar tudi take ugotovitve ne zmanjšujejo vrednost novih spoznanj, izkušenj in doseženih rezultatov pri stabilizacijskih prizadevanjih. Številne izkušnje bo treba oceniti, ovrednotiti njihov pomen in jih vgraditi kot stalnice naših prizadevanj; bitka za stabilizacijo namreč še ni dobljena, dobiva le nove razsežnosti in značilnosti.

Podružbljanje političnih funkcij

(kot oblika in izraz delegatskega sistema)

V vsakem demokratičnem političnem sistemu bi moral praviloma vsak posameznik sodelovati v političnem odločanju, da bi lahko tako postal resnični subjekt političnega sistema. Če takega aktivnega in odgovornega sodelovanja posameznika ni, mora ostati demokracija nujno bolj formalna, ukrepanje odgovornih funkcionarjev pa kljub njihovim najbolj demokratičnim težnjam v bistvu le avtokratsko. Za formalno stran sodobne meščanske demokracije je značilna splošna in enaka volilna pravica državljanov (občanov), s katero določajo osebno sestavo najvišjih organov oblasti in njihovih nosilcev (funkcionarjev). Opravljanje političnih funkcij je danes v vseh demokratičnih političnih sistemih pretežno poklicno in je tako osnovni vir birokratizacije družbenih odnosov.

V Jugoslaviji smo si tako v teoriji kot v praksi zelo prizadevali, da bi premagali takšno profesionalizacijo in birokratizacijo političnih funkcij. V tem sestavu si bomo ogledali nastanek in razvoj političnih funkcij, oblike institucionalnega poročstva zoper perpetualizacijo oblasti v istih rokah in možnosti za postopno odpravo oziroma podružbljanje političnih funkcij v Jugoslaviji s pomočjo delegatskega sistema.

Nastanek in razvoj političnih funkcij

Izvrševanje političnih funkcij postaja v sodobnih političnih sistemih vedno bolj poklic. Poklicno opravljanje političnih funkcij vsebuje veliko nevarnosti, da se politični sistem birokratizira — in lahko pripelje celo do negacije ustavnosti ter zakonitosti. Politične funkcije so tesno povezane z nastankom razredne družbe in države. Marx je ločil vodilne (družbene) funkcije od političnih funkcij. Vodilne funkcije so obstajale že v brezrazredni družbi. Te funkcije so bile družbene¹ (tehnične) narave. Funkcije so se v tej obliki uveljavljale že v prvih organiziranih družbah, ki so temeljile na krvnem sorodstvu in ne na teritorialnem načelu. Teritorialno načelo organizacije se je razvilo šele z nastankom države. Na čelo skupin, organiziranih na krvnem sorodstvu, so spontano prihajali najsposobnejši posamezniki (organska selekcija). Tako je npr. postal med vojno najboljši vojak tudi vojni starešina. V takšni skupnosti so vsi odrasli člani sodelovali pri odločanju. Ta proces odločanja odraslih na zborih je nazorno opisal Engels v delu *Izvor družine, privatne lastnine in države*. Pri tem se je naslanjal na izsledke etnologije.²

¹ Henry Lefebvre: Marksizem, Beograd 1958, str. 65.

² F. Engels: *Izvor družine, privatne lastnine in države*, CZ, Ljubljana 1947.

Z nastankom privatne lastnine in države so te funkcije postopoma preraščale v politične funkcije. Politične funkcije so postajale izraz in potreba vladajočega družbenega razreda in so se dvignile nad interese družbe. Ta proces preraščanja družbenih funkcij v politične funkcije se zlasti uveljavi v antični Grčiji. Čeprav tedaj še niso poznali razlike med državo in družbo, so pri uveljavljanju države sodelovali samo državljani. Politična svoboda je torej veljala samo zanje, ne pa za tujce in sužnje. Svobodni državljani so na javnih zborovanjih v mestnih državicah, imenovanih *polis*, odločali o vseh skupnih (družbenih) zadevah in z žrebom volili svoje voditelje.

Na neki določeni stopnji zgodovinskega razvoja je opravljanje političnih funkcij postalo poklic. Politične funkcije so začele postajati sredstvo za bogatenje in vir družbene moči. Organsko selekcijo je zamenjala razredna selekcija. Ta proces je z razvojem proizvodjalnih sil in odnosov dobil najbolj izrazite oblike v moderni meščanski državi, v kateri nastanejo politične stranke. V moderni meščanski državi so politične stranke postale dejanski nosilec političnih funkcij. Politične stranke imajo danes monopolni položaj v političnih procesih, razpolagajo z velikanskimi finančnimi sredstvi in imajo sodobno organizacijo. Ko Marx³ govori o monopolu funkcij, ki je v rokah politične birokracije⁴ v moderni državi, misli predvsem na privatno lastnino in delitev dela, ki sta značilni za meščansko družbo in se izražata tudi na političnem področju. Oblast birokracije v predstavniki demokraciji in državi torej ni nič drugega kakor oblika privatne lastnine javnih funkcij.

Marx je v analizi Pariške komune⁵ med drugim zapisal, da splošna in enaka volilna pravica v meščanski demokraciji sploh ne rabi ljudstvu, ampak samo omogoča, da ljudstvo izbira med tistimi, ki ga bodo teptali v nekem določenem mandatnem obdobju. Zato politične funkcije v meščanski državi samo na videz izražajo potrebe celotne družbe. Dejansko so te funkcije rezultat razcepitve družbe na dva osnovna antagonistična razreda. Zato skušajo nekateri meščanski teoretiki oblast v meščanski državi opravičiti z nacionalno oz. z ljudsko suverenostjo. Toda že sam boj delavskega razreda za popolno uveljavitev splošne in enake volilne pravice (zahteva po odpravi cenзов) nam pove, v čigavih rokah je oblast. Sami meščanski teoretiki⁶ spoznavajo, da je načelo nacionalne suverenosti v mejah meščanske demokracije postalo zgolj fikcija. Tako postaja meščanska demokracija zavoljo svojih kapitalističnih socialno-ekonomskih pregraj za navadnega državljana vse bolj formalna in zanj pomembna, le tedaj, če in kolikor dopušča in olajšuje, da se množično organizira v boju za odpravo kapitalizma in uvajanje socializma.

³ Karl Marx: Kritika Heglove filozofije državnega prava, Sarajevo 1962, str. 65.

⁴ Za Marxa sta za birokracijo značilna pohlep in lov na višje položaje in kariero.

⁵ Karl Marx: Državlјanska vojna v Franciji, Ljubljana 1950, str. 50.

⁶ Leon Duguit: Preobražaji javnog prava, Beograd 1929, str. 11.

⁷ G. Kušej: Mehanizem sodobne demokracije, Naši razgledi, 24. 2. 1962, str. 65.

Ljudje se danes zamenjujejo na političnih funkcijah v glavnem na dva načina:⁸ z igro političnega boja in z raznimi neustavnimi sredstvi. Prvi sistem je tesno povezan z večpartijskim sistemom in splošno ter enako volilno pravico. V okoliščinah meščanske demokracije omogoča ta sistem relativno hitro zamenjavo vodilnih političnih funkcij na položajih. Ta način zamenjave funkcionarjev je zlasti značilen za sisteme zahodne demokracije. Drugi sistem se uresničuje z raznimi neustavnimi sredstvi, kot so državni udari in podobno.

V meščanskih demokratičnih političnih sistemih ima načelo zamenjave političnih funkcionarjev v glavnem dve obliki:

— obnavljanje predstavniških teles v določenem obdobju brez formalnega omejevanja ponovne izvolitve;

— omejevanje ponovne izvolitve istega človeka na določeno funkcijo.

Prvo načelo se je najprej uveljavilo v ZDA. Tvorci ameriške ustave so se trudili, da bi našli tak mehanizem oblasti, da bi moč predstavniškega telesa, senata in predstavnika ne bila prevelika. Zato so se odločili za razmeroma kratka obdobja, za katere se volijo funkcionarji. To je izraz ideologije meščanskega liberalizma. Tak sistem obnavljanja predstavniških teles v določenem obdobju so z različnimi variantami sprejeli tudi v drugih meščanskih demokratičnih političnih sistemih.

Drugo načelo se praviloma nanaša samo na najvišje politične položaje. Tako so npr. z ustavnim amandmajem v ZDA 1. 1951 določili, da se lahko predstavnik voli zaporedoma samo dvakrat. Tudi druge meščanske ustave poznajo podobne omejitve za izvolitve šefov držav (npr. Italija) in še nekaterih najvišjih funkcionarjev (npr. sodnikov ustavnega sodišča v ZRN). Takšna zamenjava ljudi na položajih naj bi omogočila demokratsko zamenjavo strank in preprečila monopol ene osebnosti in stranke na oblasti.

*Institucionalno poroštvo zoper birokratizacijo političnih funkcij
v socialistični demokraciji*

Problem obnavljanja nosilcev političnih funkcij je v socialističnih demokracijah zelo pereč. Iz dosedanjih izkušenj vemo, da so se v nekaterih socialističnih državah v preteklosti ljudje na vodilnih družbenih in političnih položajih zamenjavali iz različnih razlogov. Obnavljanje političnih funkcij je večkrat potekalo v ozkih in zaprtih krogih mimo ustavno določenih postopkov. Ustave socialističnih držav razen Jugoslavije so formalno prevzele mehanizem obnavljanja političnih funkcij po meščanskih

⁸ J. Djordjevič: Novi ustavni sistem, Beograd 1964, str. 201.

ustavah. Tako so vsi politični vodilni funkcionarji izvoljeni na splošnih in enakih volitvah za določeno časovno obdobje.

Jugoslavija je prva socialistična država, ki je že z ustavo iz leta 1963 institucionalno določila poročstva za zamenjevanje ljudi na vodilnih političnih in družbenih položajih. V drugih socialističnih državah ni podobnih določb, ki bi jamčile in omogočale normalno kroženje ljudi na položajih. V zgodovini so najprej razglasili načelo zamenljivosti za vodilne politične funkcionarje za časa francoske revolucije v jakobinski ustavi. Šele v pariški komuni so poskusili to načelo prvič uveljaviti v praksi.

Marx⁹ je v analizi pariške komune podčrtal ne samo volilnost političnih funkcionarjev, marveč tudi njihovo odstavljivost z besedami: »Poslanci bi se morali ravnati strogo po navodilih svojih volilcev in bi jih bilo vsak čas odstaviti«. To bi bilo po njegovem mnenju najmočnejše sredstvo za podružabljanje političnih funkcij. Idejo odpoklica voljenih predstavnikov je sprejel tudi Lenin v ustavi RSFR iz l. 1918 (tako imenovana leninska ustava). Jugoslavija je z ustavo iz l. 1963 razglasila načelo rotacije in določene prepovedi ponovno izvolitve za nekatere vodilne položaje na področju družbenega in političnega življenja. Te ustavne prepovedi so v tistem času izražale boj proti monopolizaciji političnih funkcij. Prof. Pečuljič¹⁰ je dejal, da je tak monopol v rokah nekaterih oseb gigantski. Praksa v drugih socialističnih državah kaže, da je monopolno razpolaganje s politično organizacijo in političnimi funkcijami največji vir birokratizacije družbenih odnosov.

Podružabljanje političnih funkcij

Seveda političnih funkcij ni mogoče odpraviti kar čez noč. Zato je v razmerah socialistične demokracije nujno, da birokratizem stalno premagujemo. Socialistična demokracija mora omogočiti kontinuiran proces postopnega angažiranja vse večjega števila članov družbe pri izvrševanju skupnih zadev. Politične funkcije na ta način zgubljajo etatično naravo in se postopoma spreminjajo v družbene funkcije, skladno s procesom odmiranja države. Takšno prizadevanje izraža tudi nova ustavna ureditev¹¹, ko uvaja delegatski sistem za podlago skupščinskega sistema. Z delegatskim sistemom skušamo prevladati klasično predstavniško pojmovanje funkcije in pa spodrezati korenine nastajanju posebnih centrov oblasti in boja za politične položaje. Tovariš Kardelj¹² je dejal, da je preraščanje političnih funkcij v družbene funkcije oblika prenašanja pristojnosti z dr-

⁹ Karl Marx: Državlanska vojna v Franciji, Ljubljana 1950, str. 9.

¹⁰ M. Pečuljič: V. plenum, izd. »Komunist« Ljubljana 1966.

¹¹ Podrobneje je o tem pisal tov. Bibič v članku: Neposredno izražanje interesov v samoupravnem sistemu jugoslovanske družbe, Teorija in praksa št. 10/75, str. 974—991.

¹² E. Kardelj: SIS so oblika podružabljanja nekaterih državnih funkcij, Delo 5. okt. 1974, str. 3.

žave na družbo. Ena od teh oblik prenašanja državnih funkcij na družbo so interesne skupnosti.

V zvezi s tem tov. Kardelj pravi, da se s prenašanjem funkcij z države na samoupravne interesne skupnosti družbeni pomen funkcij ne spremi-
nja. To pomeni, da moramo samoupravne skupnosti usposobiti, da bodo
z enako odgovornostjo kot državni organi izpolnjevale svoje družbene
obveznosti. Prenašanje državnih funkcij na družbo je šele v povojih, zlasti
na področju izvršilno-političnih funkcij, da stalno premagujemo birokrat-
tizem. Tovariš Kardelj pravi med drugim,¹³ da lahko državni organi
funkcije opravljajo še tako uspešno in kvalificirano, pa se vendar s tem
še ne spremeni njihova birokratska (etatistična) narava.

Proces preobrazbe javnih (političnih) funkcionarjev v družbene funk-
cionarje, kot si ga je zamislil Marx v analizi pariške komune, je brez dvoja
dolgotrajen in boleč. To nam kaže tudi praksa v Jugoslaviji, ko za-
menjevanje ljudi na družbenih in političnih položajih večkrat velja za
degradacijo. Jugoslovanska teorija in praksa zavestno podpirata proces
odmiranja države in preraščanja političnih funkcij v družbene funkcije.

Koncentracija oblasti v razmerah krepitve države v sistemu državne
lastnine omogoča resnično aktivnost le birokratskemu aparatu. Participa-
cija človeka pri oblikovanju oblasti prek volitev postaja tako zgolj for-
malna in manifestativna. Zato teorija o krepitvi države v socializmu v
prehodnem obdobju izraža v bistvu ideološko opravičevanje birokracije
in njenega političnega monopola nad državnim in političnim aparatom.

V drugih socialističnih državah se ne srečujemo s podobnimi procesi
kot v Jugoslaviji, saj bi v sistemu državne lastnine ogrožali položaj biro-
kracije. Zato spontani poskusi demokratizacije od spodaj navzgor v si-
stemu državne lastnine izpodkopavajo pozicije politične in ekonomske bi-
rokracije. Zato lahko rečemo, da se je Jugoslavija izmed socialističnih dr-
žav najodločneje lotila premagovanja etatizma in klasične predstavniške
demokracije, ko je uvedla delegatski sistem. Ta proces pa je seveda tesno
povezan tudi z nekaterimi objektivnimi pogoji, ki tako ali drugače dikti-
rajo proces spreminjanja vladavine nad ljudmi v vladavino nad stvarmi.

Veliko vlogo v uresničevanju delegatskega sistema (podružbljanju po-
litičnih funkcij) imajo subjektivne politične sile (socialistična zveza in sin-
dikati). Gre za zgodovinsko nalogo, kako odpraviti razliko (nasprotje) med
vladanimi in vladajočimi, kar pomeni, da naj bi vsi postali delegati. Na
tem področju ima Jugoslavija danes na svetu pionirsko vlogo, kajti takš-
nega političnega sistema ne pozna še nobena družba na svetu. V Jugosla-
viji je bila izvedena prva tovrstna raziskava, ki je skušala ugotoviti, kako
daleč je uresničen delegatski sistem oz. podružabljanje političnih funkcij
pri nas.¹⁴

¹³ E. Kardelj: Beležke o naši družbeni kritiki, Ljubljana 1966, str. 11.

¹⁴ S. Tomić: »Revolucija, politična participacija in samoupravljanje«, Inštitut za družbene
raziskave, Fakulteta za politične vede, Sarajevo 1975.

O delavski kontroli

Samoupravna delavska kontrola je še vedno potisnjena na stranski tir

Samoupravna delavska kontrola se, ne glede na to, da je njen problem aktualen že več kot dve leti, ni uveljavila v takšni meri, kot bi želeli, in ni našla svojega mesta, ki ji gre v organizaciji združenega dela. Čeprav je popolnoma avtonomen organ, je še vedno potisnjena na stranski tir in je glede na druge samoupravne organe v podrejenem položaju.

Ta ugotovitev je rezultat raziskave, ki je bila narejena v občini Ravne na Koroškem in je zajemala vprašanja uveljavljanja ter delovanja samoupravne delavske kontrole v tridesetih organizacijah združenega dela. Vzrokov za to, da se samoupravna delavska kontrola ni uveljavila in da ni učinkovita, je več, v tem članku bi navedli predvsem najpomembnejše in najpogostejše.

Prvi vzrok je pomanjkljiva opredelitev samoupravne delavske kontrole v statutih in drugih samoupravnih aktih organizacij združenega dela. Raziskava je pokazala, da je ta v večini primerov sicer opredeljena, da pa je ta opredelitev pomanjkljiva in premalo precizirana, da niso določene vse njene funkcije in naloge, ki jih ima na področju samoupravljanja. Bil je tudi primer, ko samoupravna delavska kontrola sploh ni našla svojega mesta v statutu delovne organizacije, ali pa je bila opredeljena samo na ravni združenega podjetja, ne pa na ravni posameznih temeljnih organizacij združenega dela.

Drugi vzrok za neučinkovito delo samoupravne delavske kontrole je neustrezna sestava njenih organov, ki največkrat niso prilagojeni vrsti in velikosti posamezne delovne organizacije. V njih niso upoštevani vsi deli proizvodnega procesa, prav tako pa tudi ne vse socialne strukture, kar čisto jasno kaže na to, da so odbori s tremi ali štirimi člani, kolikor jih delavske kontrole v večini primerov štejejo, premaloštevilni. Za neustrezno pa lahko štejemo tudi strokovno usposobljenost njenih članov, ki največkrat niso kos nalogam, ki stojijo pred odbori samoupravne delavske kontrole, iz česar izhaja, da je vse premalo seminarjev in tečajev, kjer bi se lahko ti kadri usposabljali za svojo delo.

To, da ni programov dela, s katerimi bi bila opredeljena dejavnost samoupravne delavske kontrole v nekem časovnem obdobju, je nadaljnji pomemben zaviralni dejavnik v njenem delovanju. S tem da polovica samoupravnih delavskih kontrol, zajetih v raziskavi, nima nobenega programa dela ali pa so ti programi pomanjkljivi, je njihovo normalno delo močno prizadeto in nemalokdaj prepuščeno zgolj improvizaciji. To tudi nedvomno vpliva na rednost njenega delovanja, saj so se odbori samoup-

ravne delavske kontrole v vsem tem času sestali v povprečju le štiri do petkrat, je pa tudi nekaj primerov, ko se odbor še sploh ni sestel ali pa se je sestel enkrat ali dvakrat v dobrih dveh letih. Zaradi tega so nujni delovni programi z konkretnimi nalogami in funkcijami, ker bo le tako mogoče koordinirati delo samoupravne delavske kontrole z drugimi samoupravnimi organi v organizaciji združenega dela.

Nadaljnji vzrok, zaradi katerega samoupravna delavska kontrola ne opravlja svoje funkcije v takšni meri, kot bi želeli, je v tem, da pobuda za njeno delo ne prihaja od delavcev, ampak predvsem od vodilnih oseb in organov v organizaciji združenega dela. Kakor je pokazala raziskava, je seje odbora samoupravne delavske kontrole največkrat sklical predsednik tega organa in druge vodilne osebe (v dveh tretjinah primerov), zelo malo-krat pa delavci in družbenopolitične organizacije (samo v eni tretjini primerov). To jasno kaže na dejstvo, da širša delovna skupnost ni dovolj seznanjena s pomenom, ki ga ima samoupravna delavska kontrola v organizaciji združenega dela, prav tako pa tudi ne z vlogo, ki jo ima pri tem delovna skupnost sama, to je, da opozarja njene organe na probleme, ki nastajajo, in jih skupaj z njihovo pomočjo rešuje.

Delo samoupravne delavske kontrole je nadalje odvisno od njenega sodelovanja z drugimi samoupravnimi organi in službami v organizaciji združenega dela, predvsem z delavskim svetom ter drugimi kolektivnimi in individualnimi poslovodnimi organi. To sodelovanje je večinoma nezadovoljivo ali pa ga sploh ni. Poseben primer manipuliranja s samoupravnno delavsko kontrolo je zavlačevanje, ko skušajo različni organi ter službe znotraj podjetja vplivati na njeno delo tako, da ji pravočasno ne dostavljajo podatkov in informacij, ki so ji potrebne. Prav tako je nezadovoljivo tudi sodelovanje s službami zunaj podjetja, predvsem s službo družbenega knjigovodstva. Z njeno pomočjo bi samoupravna delavska kontrola lahko učinkovitejše nadzorovala poslovni uspeh organizacije združenega dela in obravnavala morebitne prekrške.

Nezadovoljivo pa je tudi sodelovanje med samoupravnno delavsko kontrolo in družbenopolitičnimi organizacijami, saj sta osnovna organizacija ZK in sindikalna organizacija tisti, ki lahko največ vplivata na delo samoupravne delavske kontrole v organizaciji združenega dela. Raziskava je pokazala, da je ta podpora velikokrat premajhna ali pa je sploh ni. Krivec za to pa je pogosto tudi delavska kontrola sama, ker se ne povezuje z organizacijo ZK in sindikalno organizacijo, čeprav so se vse, ki smo jih zajeli v raziskavo, izrekle za to, da bi si želele več sodelovanja z družbenopolitičnimi organizacijami.

Na koncu naj še kot zanimivost navedemo problematiko, s katero so se največkrat ukvarjali organi samoupravne delavske kontrole. Na prvem mestu je področje delitve osebnih dohodkov. Druga stvar, ki je najbolj pritegnila pozornost delavske kontrole, je vprašanje poslovne uspešnosti organizacije združenega dela, na tretjem mestu pa je vprašanje delovne

discipline in storilnosti. Najmanj so obravnavali problematiko uresničevanja samoupravnih aktov in sporazumov, zelo poredko pa tudi takšna vprašanja, kot je vprašanje investicijskih programov ali pa uporaba in kontrola družbenih sredstev.

CIRIL RIBIČIČ

Ali novosprejeti statuti visokošolskih organizacij veljajo?

Po Zakonu o visokem šolstvu¹ daje skupščina SR Slovenije soglasje k določilom statotov visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij, ki so posebnega družbenega pomena.² K določilom teh statotov ne dajejo soglasja skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, ker zakon to njihovo pravico omejuje na »raziskovalne organizacije, marksistične centre in druge vzgojnoizobraževalne organizacije, knjižnice, študentske domove in druge delovne organizacije«, ki jih ustanavljajo visokošolske temeljne in delovne organizacije v soglasju z ustrezno interesno skupnostjo.³

Soglasje, ki ga daje skupščina SR Slovenije k nekaterim določilom statotov visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij, je samo ena izmed oblik zagotavljanja posebnega družbenega interesa glede tistih dejavnosti oziroma posameznih zadev organizacij združenega dela, ki so posebnega družbenega pomena.⁴ Pri tem je nesporno, da je takšno soglasje konstitutivne narave, kar pomeni, da akt oziroma posamezna določila tega akta nimajo pravne veljave, dokler pristojni organ ne da soglasja.⁵ In kljub temu se v primeru novosprejetih statotov visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij zavzemam za nasprotno stališče. Zakaj?

Visokošolske temeljne in delovne organizacije so po predpisanem postopku in s predpisano večino delavcev in študentov sprejele nove statute. K tem statutom doslej skupščina SR Slovenije še ni dala soglasja. Kljub temu pa se novosprejeti statuti že od sprejema v novembru lanskega leta dalje uporabljajo. Na temelju njihovih določil so že bile izvedene

¹ Uradni list SR Slovenije št 13/1975.

² Po 1. odst. 15. člena zakona o visokem šolstvu daje skupščina SR Slovenije soglasje »k tistim določilom statotov visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij in statotov skupnosti in univerz, ki se nanašajo na uresničevanje z ustavo in s tem zakonom določenega posebnega družbenega interesa«.

³ 2. odst. 15. člena zakona o visokem šolstvu.

⁴ Prim. 4. odst. 51. člena ustave SR Slovenije.

⁵ Prim. Gorazd Kušej, Uvod v pravoznanstvo, Ljubljana 1970, str. 180.

volitve v nove samoupravne organe. Ti organi že dalj časa delujejo na nekaterih visokošolskih organizacijah, kolikor so sestavljeni samo iz delegatov delavcev in študentov (npr. odbori za medsebojna razmerja v združenem delu, odbori za samoupravno delavsko kontrolo). Najpomembnejši samoupravni organi, sestavljeni iz delegatov delavcev, študentov in uporabnikov se na prvih sejah konstituirajo v teh dneh, predvsem zaradi tega, ker se je organiziranje uporabnikov časovno precej zavleklo.

Zakon o visokem šolstvu je določil rok, do katerega morajo visokošolske temeljne in delovne organizacije uskladiti svoje statute z določili tega zakona. Ta rok je bil 21. november 1975.⁶ Napačno bi bilo, če bi menili, da je ta rok rok za formalno uskladitev samoupravnih aktov z novim zakonom, saj govori zakon o uskladitvi »organizacije in dejavnosti« visokošolskih organizacij. Gre torej za začetni datum vsebinskega uresničevanja novega zakona. Takšna uskladitev dejavnosti visokošolskih organizacij pa seveda ni mogoča na podlagi starih statutow.

Če bi se torej postavili na stališče, da statuti visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij ne veljajo in se ne morejo uporabljati vse dotlej, dokler skupščina SR Slovenije ne bo dala k nekaterim njihovim določilom svojega soglasja, bi s tem za ta čas onemogočali nadaljnjo preobrazbo visokega šolstva, kot jo zahtujeta ustava in zakon o visokem šolstvu. Uveljavitev novih statutow je namreč šele podlaga in prvi pogoj, pa čeprav zelo pomemben prvi pogoj, za takšno preobrazbo visokega šolstva. Pri tem je očitno, da ta časovni zastoj nikakor ne bi mogel biti kratek, saj je akt soglasja samo končni akt cele vrste prejšnjih delovnih faz pri proučevanju ustreznosti določil velikega števila zelo obsežnih statutow.

Nekateri menijo, da bi mogli uveljaviti samo tista določila statutow visokošolskih organizacij, h katerim skupščina SR Slovenije ne daje soglasja. Tega predloga, ki je na prvi pogled in s formalnopravnega stališča gotovo najbolj čista rešitev, pa v praksi ni mogoče uresničiti. Predvsem še ni popolnoma jasno, katera so tista določila statutow, ki so posebnega družbenega pomena, čeprav so bili v tej smeri že storjeni prvi poskusi. Očitno pa je, da gre za zelo velik del na novo sprejetih statutow. To pa pomeni, da tudi v primeru, če bi natančno določili, h katerim delom statutow je treba dati soglasje in h katerim ne, ne bi mogli drugih delov statutow uporabljati, saj so tesno vsebinsko povezani s prvimi.

Zelo pomemben argument proti stališču, da na novo sprejeti statuti visokošolskih organizacij ne veljajo, je tudi to, da bi v tem primeru morali ostati v veljavi stari statuti, ker si je nemogoče zamisliti, da bi dejavnost visokošolskih organizacij uspešno potekala kar ob neposredni upo-

⁶ 98. člen zakona o visokem šolstvu določa, da morajo visokošolske temeljne in delovne organizacije, skupnosti in univerze »uskladiti svojo organizacijo in dejavnost ter sprejeti oziroma uskladiti samoupravne sporazume o združitvi in statute z določbami tega zakona v šestih mesecih od njegove uveljavitve«. Zakon o visokem šolstvu je bil objavljen v Uradnem listu SR Slovenije 13. maja 1975, veljati pa je začel osem dni pozneje, tj., 21. maja 1975.

rabi zakona o visokem šolstvu. Stari statuti, sprejeti večinoma v letu 1969, pa vse do danes še niso bili potrjeni!

Naj torej namesto na novo sprejetih statuten uporabljamo stare, s formalnopravnega stališča prav tako neveljavne, kljub temu da bi zaradi tega kršili zakonski rok za novo samoupravno organizacijo visokega šolstva? Ali naj spodbijamo veljavnost volitev in s tem podaljšujemo mandat članov starih organov samoupravljanja?

Ne glede na to, da je mogoče v novo sprejetih statutih visokošolskih organizacij najti precejšnje število manjših nedosledosti in tudi posamezna določila, ki niso v skladu z ustavo in zakonom ipd., zaslužijo vsekakor pozitivno oceno. Tudi družbenopolitične organizacije na univerzi in zunaj nje ocenjujejo, da so pravočasno sprejeti novi statuti bistven napredek v primerjavi s starimi in da so solidna podlaga za nadaljnje prilagajanje odnosov v visokem šolstvu ustavi in zakonu o visokem šolstvu.⁸ To je rezultat ustvarjalne vključitve naprednih socialističnih sil v visokem šolstvu, predvsem pa rezultat aktivnosti Univerzitetne konference ZKS in njenih organov.

Vse navedeno je bilo bolj ali manj znano že pred meseci, ko so se oblikovali novi statuti visokošolskih organizacij: da zakon veže veljavnost določil statuten na soglasje skupščine SR Slovenije, da terja zakon, da se organizacija in dejavnost visokošolskih organizacij prilagodi do 21. novembra 1975, da stari statuti, ki niso bili potrjeni, ne morejo biti podlaga te prilagoditve, da ni mogoče pričakovati soglasja skupščine SR Slovenije kar čez noč, neposredno po sprejemu statuten. V takšnem položaju sestavljalcev statuten ni bila na voljo nobena čista pravna rešitev, zato so se razprave vodile v glavnem okrog vprašanja, kaj je manj nepravniško: zapisati v statut, da velja brez ustreznega soglasja skupščine SR Slovenije, ali pa zapisati v statut, da ne velja, dokler soglasja ni, pa ga v praksi uporabljati takoj po sprejemu (oziroma osem dni po objavi).⁹

Mislim, da bi morala ustrezna komisija skupščine SR Slovenije zavzeti jasno stališče, da naj se na novo sprejeti statuti visokošolskih organizacij polnoveljavno uporabljajo, pri čemer je seveda nesporno, da bo treba ustrezno spremeniti ali dopolniti tista njihova določila, za katera bo tako menila skupščina SR Slovenije v postopku dajanja soglasja. V tem

⁸ 102. člen zakona o visokem šolstvu namreč določa, da šole »z izvolitvijo organov upravljanja in poslovnih organov po tem zakonu prenehajo funkcije organov upravljanja in poslovnih organov visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij, združenj in univerz«.

⁹ Prim. sklepe seje komiteja Univerzitetne konference ZKS-Ljubljana z dne 14. 1. 1976.

⁹ Posamezni statuti visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij so zapisali prvo ali drugo izmed obeh možnosti:

— statut ekonomske fakultete, npr., določa v 395. členu: »Ta statut začne veljati osmi dan po objavi v 'Informatorju' fakultete.« Podobno določajo tudi statuti pravne fakultete, višje šole za zdravstvene delavce in višje agronomske šole.

— statut filozofske fakultete pa določa v 358. členu: »Statut začne veljati osmi dan po objavi, potem ko skupščina SR Slovenije in skupščine ustreznih samoupravnih interesnih skupnosti poprej izrazijo soglasje.« Na soglasje večje uveljavitev svojih statuten tudi statut višje pomorske šole in statut višje upravne šole.

primeru bi imela skupščina SR Slovenije s svojimi organi tudi nekaj več časa za temeljito analizo vsebine statutow visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij. To naj bi bila torej rešitev vprašanja veljavnosti na novo sprejetih statutow visokošolskih organizacij. Tudi sicer pa bi si morali prizadevati, da se odpravi in po možnosti nikoli več ne ponovi že več let trajajoče stanje, v katerem delavci in študentje v visokem šolstvu nimajo zagotovljene temeljne pravne varnosti.¹⁰

Ljubljana, 20. januarja 1976

¹⁰ V preteklem obdobju se je večkrat zgodilo, da je posameznik spodbijal veljavnost nepotrebnega statuta, kadar je to ustrezalo njegovim interesom. Glede na to, da je bila sodna praksa glede vprašanja, kateri akt je pristojen glede študijskih obveznosti, sestave organov, postopka izvolitve učiteljev itn., dokaj različna, lahko samo ugibamo, kako bi sodišče razsodilo, če bi do takšnega spora prišlo danes.

IVO LAVRAČ

Pot k formaliziranemu okviru za medrepubliško planiranje

Uvod

Posebnost jugoslovanskega plana je, da zaradi federativne in samoupravne narave naše družbe predstavlja medrepubliški dogovor. Iz tega izhaja nujnost, da se upoštevajo republiške razsežnosti v vseh analizah in projekcijah, ki se uporabljajo pri raziskovanju osnovnih narodnogospodarskih okvirov našega razvoja kot enem izmed nujno potrebnih členov celotnega procesa planiranja. To dejstvo pri nas sicer upoštevamo pri dejanski izdelavi plana, je pa še skoraj popolnoma odsotno pri raziskavah, katerih namen je vključevanje sodobnih formaliziranih metod v dosedanje delovno metodologijo. Ni dvoma, da je poleg sistemskih pomanjkljivosti in poleg nepovezanosti planskih ciljev z odločitvami v ekonomski bazi eden osnovnih vzrokov dosedanje neučinkovitosti našega planiranja bilo tudi nepoznavanje vse prepletenosti jugoslovanskega reprodukcijskega mehanizma. Prav to je področje, kjer lahko vpeljava formaliziranih metod ekonomskega modeliranja prispeva k napredku. V tem okviru je treba tudi gledati smisel razpravljanja o republiški razsežnosti teh modelov.

Seveda ima formalizirana ekonomska analiza s pomočjo modela vrsto velikih slabosti. Upošteva le tiste ekonomske kategorije, ki jih je mogoče kvantificirati, ne raziskuje njihovega bistva, ampak le zveze med njimi, njih pa ponazarja veliko preveč poenostavljeno, tako da je pri razlagi rezultatov modelov treba biti zelo previden. Taka analiza dopolnjuje druge načine ekonomske analize, ker ima pa spet pred njimi čisto določene prednosti. Te so predvsem v možnosti, da upoštevamo veliko večje število spremenljivk in da raziskujemo tudi njihove posredne medsebojne povezanosti. Druge važne prednosti so v tem, da izrecno razvidne definicije in predpostavke omogočajo večjo usklajenost posameznih parcialnih analiz in večje možnosti za postopno dograjevanje in izboljšave analize.

Posledice tega, da nimamo formaliziranega modelskega okvira, ki bi upošteval republiško razsežnost jugoslovanskega gospodarstva, se kažejo

v značilnostih dosedanjih razprav o tej problematiki. Te se večkrat omejujejo le na problem zagotavljanja hitrejšega razvoja manj razvitih in še tu večinoma le na obseg sredstev sklada za razvoj nerazvitih in na podlago za njihovo dodeljevanje. Sicer je že v precejšnji meri razvidno, da izolirano obravnavanje teh problemov postaja brezplodno, vendar je njihovo raziskovanje v širšem okviru zelo težko prav zaradi tega, ker manjka primerni model, ki bi omogočil pogled v zveze s številnimi drugimi osnovnimi narodnogospodarskimi spremenljivkami. Še toliko težje je zato tudi spoznavanje celotnosti zvez, ki republiška gospodarstva povezujejo v jugoslovansko. Posledice se kažejo v tem, da ni zagotovljena medsebojna usklajenost republiških planov in ukrepov, da sta rast in stopnja integriranosti jugoslovanskega gospodarstva manjši, kot bi lahko bili, če bi prek republiških meja lahko videli, v čem so skupni interesi, in da zamegljeni medsebojni računi krepijo težnjo po centralnem administrativnem ukrepanju.

Vidna je torej potreba po modelu jugoslovanskega gospodarstva, ki bi imel republiško razsežnost in bi moral opravljati nekaj osnovnih nalog, ki jih agregatni modeli Jugoslavije, kakor tudi modeli posameznih republik, ne morejo opraviti. Moral bi olajšati integracijo republiških in jugoslovanskega plana. Iz njega bi moralo biti razvidno, kako alternativne variante republiških razvojnih strategij kakor tudi medrepubliških odnosov vplivajo na razvoj Jugoslavije kot celote. Dejstvo je, da že samo drugačna medrepubliška razporeditev po obsegu enakih ekonomskih veličin, npr. investicij, vpliva na jugoslovanski razvoj, česar pa agregatni model Jugoslavije ne more upoštevati. Obratno bi model moral biti sposoben pokazati kakšne posledice ima neka določena izbrana jugoslovanska razvojna usmeritev na rast posameznih republik. Glede tega ima tak model tudi za posamezno republiko večjo vrednost kot pa enorepubliški model te republike, ker pojasnjuje tudi mnoge izvenrepubliške gospodarske spremenljivke, ki vplivajo na razvoj tiste republike. Kot zadnje bi pa lastnost modela, da prikazuje odvisnosti med gospodarstvi posameznih republik, bila koristna za dogovarjanje delovnih ljudi teh republik v njihovem skupnem interesu.

Po kratkem opisu značilnosti gospodarskega mehanizma, katerega sliko naj bi tak model podajal, bom prikazal prve skromne napore na poti oblikovanja zametka takšnega analitičnega orodja.

Značilnosti medrepubliškega gospodarskega mehanizma

Gospodarski procesi, ki so najpomembnejši za obravnavane probleme, so srednjeročni procesi in zato je treba tukaj gospodarski mehanizem opazovati s tega časovnega vidika. V kratkem roku enega leta teh problemov ni mogoče reševati, v dolgem, več kot desetletnem obdobju pa jih zaradi spreminjanja samega mehanizma le težko obravnavamo v zadosti konkretnem in operativnem detajlu. Srednji rok je tisti, v katerem se

konkretizirajo strukturne spremembe, ki odločilno vplivajo na doseženo relativno razvojno raven republiških gospodarstev. Srednji rok ni primeren samo za realne tokove, ampak tudi za ugotavljanje finančnih tokov — spomnimo se le, da je, na primer, v občasno se ponavljajoči debati o medrepubliških kompenzacijah prodrlo mnenje, da gre za srednjeročni instrument. V nasprotju z dolgim rokom se v srednjem roku naša razvojna usmeritev konkretno kvantificira in zato predstavlja centralni planski horizont.

Druga značilnost proučevanega mehanizma je, da ga je vsekakor treba gledati v njegovem sektorskem aspektu. Znano je, da na relativni položaj posamezne republike v jugoslovanskem gospodarstvu in na stopnjo njene razvitosti odločilno vpliva sektorska struktura njenega gospodarstva. Prav tako je prehod na višjo raven razvitosti tudi nujno povezan s spremembo sektorske strukture. Poleg tega se ne da zanikati, da je medrepubliško dogovarjanje na zvezni ravni o ekonomskem sistemu in ukrepih ekonomske politike, ki bistveno vplivajo na relativni položaj in razvoj posameznih sektorjev in s tem sploh na naš celotni gospodarski razvoj, obremenjeno z dejstvom, da stališče predstavnikov delovnih ljudi vsake republike odseva sektorsko strukturo njihove republike. Dodatni razlog, ki govori za to, da je treba proučevati sektorski mehanizem, daje teorija regionalnega razvoja, ki se lahko delno uporablja tudi pri proučevanju naših medrepubliških odnosov. V tej teoriji igra odločilno vlogo koncept ekonomske baze regije. Gre za pojmovanje, da so za regijo ključni tisti sektorji, ki s svojo aktivnostjo presegajo regionalne meje, tisti, katerih proizvodi se prodajajo v glavnem izven regije, tisti, katerih razvoj avtomatično potegne za seboj razvoj ostalega regionalnega gospodarstva.

Tretja značilnost gospodarskega mehanizma, ki ga je v našem primeru treba zajeti v proučevanje, je v tem, da vsebuje razen realnih tudi vrednostne ekonomske kategorije. Le tako lahko nekatere pojave, kot so razne oblike direktne finančne pomoči nerazvitim, ne obravnavamo izolirano, ampak v povezavi z osnovnimi gospodarskimi kategorijami in tako tem pojavom lažje določimo njihovo relativno pomembnost. Drugi razlog izhaja iz zgoraj omenjene potrebe po poznavanju položaja posameznih sektorjev, kar ni izvedljivo brez poznavanja nekaterih vrednostnih kategorij. Ker prehod iz realnih v vrednostne kategorije poteka prek cen, so tudi te sestavni del proučevanega mehanizma.

Nazadnje je treba upoštevati še to, da so merljivi izraz medrepubliške gospodarske povezanosti tako tokovi blaga kot ljudi in finančnih sredstev med republikami. Prek teh tokov se prenašajo gospodarski impulzi z mesta njihovega nastanka na celo državo ali na vse njene gospodarske pojavne oblike in to po neposredni in posredni poti. Zato je razumljivo, da so ti tokovi prav tako sestavni del proučevanega mehanizma.

Spoznanje obsega problematike, ki jo je treba upoštevati, je eno, medtem ko je možnost izdelave ustreznega analitičnega orodja za njeno proučevanje nekaj drugega; in tu je takoj treba postati zelo skromen. Oglejmo si dosedanje izkušnje na tem področju. Za Jugoslavijo sta, kolikor mi je znano, bila opravljena le dva poskusa dejansko kvantificirati odnose znotraj Jugoslavije s pomočjo modela. Oba sta bila le šolske ilustrativne narave in sta se omejila na proučevanje odnosa med razvitim in nerazvitim delom Jugoslavije. Prvega je že pred daljšim časom izdelal Horvat in ilustrira uporabo medsektorske tehnike, medtem ko so drugega izdelali študentje holandske podiplomske planerske šole in temelji na uporabi regresijske tehnike. Deliti Jugoslavijo samo na dva dela je večkrat lahko analitično koristno, ne zadošča pa za izpolnitev prej definiranih nalog. Ne gre samo za to, da ima vsaka republika oziroma avtonomna pokrajina svoje spicifične lastnosti, ker je v zadnjem času zlasti postalo razvidno na primeru Kosova, katerega razvojni problemi so očitno težji od problemov v drugih nerazvitih področjih. Bistveno je nekaj drugega; namreč, republiška raven je tista, kjer se dejansko sprejemajo odločitve, kjer se formirajo plani, ki izražajo skupne interese delovnih ljudi teh področij, tako da brez upoštevanja te ravni ni mogoče začeti snovati orodja, katerega končni namen je uporabnost v stvarnem vsakdanjem planskem delu. Iz pričujočega prispevka je verjetno že razvidno, da gre za iskanje poti k široko in dejansko uporabni operativni metodologiji, ne pa za poskus formiranja modela, ki bi imel eno samo točno določeno analitično nalogo, po opravljeni nalogi pa bi bilo njegove funkcije konec. Zato je v tem primeru tudi neuporaben pristop Adelmanove, ki je po naročilu Mednarodne banke izdelala za Jugoslavijo medrepubliški model, katerega namen je proučevanje dejavnikov, ki vplivajo na razdelitev dohodka v Jugoslaviji. Zlasti se mi za potrebe operativnega planiranja zdi neprimeren uporabljen optimizacijski pristop. Načelno teoretsko je sicer optimizacijski pristop k planiranju celo nujen in delati na njem ni greh, vendar se lahko vsakdo sam prepriča, kako so še vsi dosedanje optimizacijski modeli za makroekonomsko analizo oddaljeni od stvarnosti. Večdimenzionalnost in nasprotujoča si narava ciljev se še zlasti kaže pri prostorsko diferenciranih modelih in v sistemu srečujočega se planiranja in onemogočata definiranje realističnih kriterialnih funkcij. To je sicer le mnenje, ki mu je mogoče ugovarjati. Vprašanje bi zahtevalo izčrpno razpravo, za katero tu ni prostora.

Nekatere raziskave Ekonomskega inštituta iz Zagreba v okviru projekta »Gospodarski sistem SFRJ«, ki se nanašajo na federativno ureditev države, kakor tudi nekatere druge naše novejšje raziskave, imajo določene elemente formaliziranega pristopa k obravnavani problematiki, vendar se ali zadržujejo na čisto abstraktni ravni ali pa so preveč parcialne, da bi bile tukaj neposredno uporabne.

Več navodil za izdelavo potrebne metodologije nam dajo medregionalni modeli, razviti v tujini, kjer so nekateri dosegli že visoko stopnjo uporabnosti za potrebe srednjeročnega planiranja. Še največ slabosti za naše potrebe kažejo sovjetski (zaradi optimizacijskega pristopa le eksperimentalno uporabni) in ameriški modeli s tega področja, katerim se le preveč pozna velikanskost opazovanega gospodarstva, relativna stabilnost tamkajšnjih gospodarskih tokov, kratkoročni horizont in pomanjkanje celostnega sistema planiranja. Pregled svetovnih naporov na tem področju nam vseeno odkrije nekaj operativnih medregionalnih oziroma nacionalno-regionalnih modelov, dobro integriranih v dejanski proces srednjeročnega razvojnega planiranja. To so predvsem kanadski model CANDIDE-R, francoski model Regina, belgijska modela *Rena* in *Iris* in model nizozemskega planskega zavoda. Ti modeli imajo tudi skupne značilnosti, da so vsi najnovejši, fleksibilni in zelo obsežni. Izpolnjujejo večino prej zastavljenih pogojev, tako da nam njihovo proučevanje dá nekatere uporabne metodološke napotke. Vendar nam vsak izmed njih lahko da samo delne indikacije, saj so ti modeli zgrajeni za popolnoma drugačne razmere od naših.

Značilnosti predlaganega modela

Dosedanje ugotovitve omogočajo definiranje osnovnih lastnosti analitičnega orodja, ki bi ga v naši sedanjí fazi bilo možno ustvariti.

Glede na način uporabe gre za simulacijski model, katerega rezultat bi bile pogojne projekcije, torej take, ki bi bile odvisne od predpostavk posamezne simulirane variante. O projekcijah bi bilo tu mogoče koristno nekaj opomniti. Treba se je strinjati z mnenjem, da ni rečeno, da je predvidevanje vrednosti posameznih ekonomskih spremenljivk z modelom bolj zanesljivo, kot bi bila enostavna trendna črta, saj je odvisno od preveč poenostavljenih odnosov, ki sestavljajo model. Prednost formaliziranega pristopa ni treba videti v večji natančnosti predvidevanj, ampak v poznavanju strukture odvisnosti, ki vodijo do neke projekcije, kar omogoča napredek v razumevanju in kontroli opazovanih pojavov. Pri predvidevanju s pomočjo modela se direktna projekcija spremenljivk, narejena samo na podlagi njihovega prejšnjega gibanja, kot denimo pri navadni ekstrapolaciji, ali gibanja neposredno pojasnjevalnih spremenljivk — kot pri regresijski enačbi — nadomesti s predvidevanjem na podlagi predvidenega gibanja spremenljivk, ki v splošnem le posredno vplivajo na vrednosti spremenljivk, ki nas zanimajo. Vsaka posamezna izmed teh tako imenovanih endogenih spremenljivk, katerih vrednosti dobimo z modelom, je v tem primeru odvisna od vseh eksogenih, izven modela danih spremenljivk. Te odsevajo v splošnem vplive okolja, v katerem deluje gospodarski mehanizem, torej predvsem neekonomske vplive, vpliv ekonomske politike in vplive drugih gospodarstev. Sem lahko štejemo tudi parametre modela, koeficiente, ki izražajo odnose med spre-

menljivkami, ki so veliko bolj stabilni kot same spremenljivke. V kratkoročnih modelih so ti parametri statistično iz preteklih gibanj ocenjene konstante, medtem ko se v srednjeročnih modelih samo toliko razlikujejo od drugih spremenljivk, kolikor so relativno bolj stabilne in zato primerne za projiciranje.

Glede na časovno razsežnost gre za statični model s srednjeročnim horizontom. To ne izključuje možnosti, da imajo posamezne spremenljivke različne vsakoletne vrednosti, vendar v tem primeru ne odsevajo dejanske, ampak le fiktivno interpolirano dinamiko med baznim letom in letom projekcije. Seveda je dinamični model bolj zaželen, vendar se pri modelu, ki je zaradi republiške in sektorske dimenzije nujno obsežen, postavlja odločna zahteva, da se poenostavi vse, kar ni v fokusu opazovanja. Razen tega ni treba enačiti obstoječih kratkoročnih dinamičnih modelov z dinamičnim srednjeročnim modelom, ki bi moral v sebi upoštevati tako kratkoročne konjunkturalne kot srednjeročne strukturne zveze in bi moral omogočiti prehod med njimi. To so zelo zahtevne naloge, ki jih v svetu začenjajo uspešno reševati šele pri agregativnih modelih, tako da je pri medrepubliškem modelu dinamičen aspekt neizogibna žrtev.

Neupoštevanje konjunkturalnega aspekta v predlaganem modelu ima za posledico, da je na modelsko projekcijo treba gledati kot na trendno projekcijo, ki torej ne upošteva dejanskega cikličnega odklona. Ona lahko pokaže skladno sliko gospodarstva v letu projekcije, pri čemer predpostavlja povprečno konjunkturo, kar je zadosti dobro za raziskovanje strukturnih problemov. Vendar to povzroča nekatere težave pri testiranju modela za preteklo obdobje. To testiranje je drugače lahko koristno v prvi fazi oblikovanja modela, saj se med drugim s tem, da ni treba projicirati eksogenih spremenljivk, precej zmanjša začetni obseg dela.

Naslednja značilnost modela je seveda njegova republiška razsežnost. Konkretno je treba za potrebe naše analize jugoslovansko gospodarstvo gledati kot celoto osmih gospodarstev, ker moramo avtonomne pokrajine zaradi njihovih razvojnih značilnosti in možnosti odločanja prav tako samostojno obravnavati. Republiška razsežnost modela ne izključuje možnosti, da nekatere ekonomske kategorije zaradi same njihove narave, zaradi podatkov ali česa drugega obravnavamo samo na ravni Jugoslavije kot celote, vendar ostaja dejstvo, da se večina enačb modela mora nanašati na republike. V prvi fazi raziskav je zaradi enostavnosti in še premajhnega poznavanja republiških specifičnosti primerna enotna oblika enačb za vse republike, ki bi se tako razlikovale le po v enačbe vstavljenih vrednostih. Vendar je ena od osnovnih prednosti obravnavanega pristopa prav možnost, da se kasneje po potrebi enačbe za posamezne republike lahko razlikujejo in tako lahko vključijo poleg drugih republiških specifičnosti tudi morebitne vplive sosednjih republik kot pojasnjevalne dejavnike. Vendar je to za zdaj pri nas še neraziskano področje.

Republiško dizagregacijo bi v modelu bilo možno doseči na več načinov. Najboljši način, kjer je le možen, je nadomeščanje jugoslo-

vanske enačbe z osmimi ustreznimi enačbami. Dobljeni rezultati se potem agregirajo z definicijsko enačbo in tako dobimo spet rezultat, ki velja za Jugoslavijo kot celoto. Pri tem pristopu je mogoče popolno upoštevati povratno vplivanje republike na državo kot celoto in obratno. Kjer to ni mogoče, je pač treba jugoslovanske ekonomske spremenljivke razbiti na republiške velikosti s pomočjo eksogenega ključa koeficientov, katerih vsota je 1. V tem primeru povratna zveza ni zajeta. Možen pa je tudi vmesni pristop, ko velikosti teh koeficientov razdelitve pojasnimo s pomočjo ustreznih enačb. Tako absolutna raven spremenljivke ostaja pojasnjena na jugoslovanski ravni, medtem ko republiške razlike od jugoslovanske ravni pojasnujemo s to posebno serijo enačb.

Naslednja značilnost modela je njegova sektorska dizagregacija. Zato se takoj pokaže potreba po uporabi tehnike medsektorske analize. Prevladovanje medsektorske tehnike nad regresijsko pri konstrukciji modela pomeni, da bi morali dati večjo težo bilančnim in tehničnim enačbam kot pa enačbam obnašanja. Razlog za to odločitev je v večji enostavnosti takega pristopa, kar je nujno upoštevati zaradi velikosti modela, kot tudi v tem, da je pri srednjeročnem modelu bolj pomembna notranja usklajenost kot pa statistično ocenjevanje odnosov na podlagi preteklosti, ki mu v tem primeru ni treba dajati prevelikega pomena. Težnja k čim večji enostavnosti v prvi fazi pri modelu, katerega izhodiščni obseg je tako velik, vodi k temu, da je treba razmisliti o minimalnem številu sektorjev, ki se v svojem obnašanju glede na fokus modela bistveno razlikujejo, in na začetku samo do te mere dizagregirati model. Vendar bi uporaba medsektorskega pristopa že na samem začetku omogočila relativno lahko nadaljnjo sektorsko dizagregacijo po potrebi. Vsaj minimalno je treba ločiti primarni, sekundarni in terciarni proizvodni sektor. Primarni (kmetijstvo) zaradi njegove posebne pomembnosti v jugoslovanskem merilu, zaradi njegovih specifičnosti in lastnosti, da je merilo (ne)razvitosti, kakor tudi njegovega težavnega pojasnjevanja s pomočjo modela, kar zahteva pretežno eksogeno obravnavanje. Sekundarni (industrija) ima zaradi svoje motorne vloge v gospodarstvu poseben pomen in mu bo treba posvetiti največjo pozornost. Terciarni (storitvene dejavnosti) ima s stališča medrepubliškega modela to značilnost, da je njegov razvoj odvisen predvsem od povpraševanja znotraj republike in da v glavnem sledi razvoju industrije. Nadaljnji premislek pokaže tudi na nujnost, da ločeno obravnavamo bazno in predelovalno industrijo. Razlogov za to je več: prvič, razmerje med tema dvema sektorjema je naš osnovni strukturni problem tako zaradi domačih potreb kot zaradi zunanje trgovinske bilance, kar je že tudi razvidno iz naših planskih prioritet. Drugič, različni položaj teh sektorjev je bil doslej ena osnovnih tem razprave v naših medrepubliških odnosih. Znano je, da je pri kratkoročnem pristopu težišče pojasnjevanja proizvodnje na povpraševanju, medtem ko je pri dolgoročnem pristopu tržišče na dejavnikih, ki določajo ponudbo. Pri srednjeročnem pristopu je treba posvetiti pozornost na oboje. Sektorski

model daje možnost, da se proizvodnja sektorjev različno določa glede na naravo pretežnega pojasnjevalnega dejavnika. Tako je pri predelovalni industriji treba posvetiti večjo pozornost povpraševanju, medtem ko razvoj bazne industrije determinirajo predvsem pogoji oblikovanja ponudbe.

V kasnejših fazah razvoja modela bi bila koristna nadaljnja dizagregacija sektorjev, in sicer tako, da bi imeli naravo reprodukcijskih kompleksov z notranje tesno dohodkovno in tehnično povezanostjo, ki bi se lahko z medsektorsko tehniko uspešno analizirala. To bi imelo smisel v primeru, če bodo do takrat ti kompleksi dosegli tolikšno stopnjo samoorganiziranosti, da bodo sposobni na tej ravni formirati plane, ki bodo odsev dejanske volje združenega dela. Potem bi tudi za sektorsko raven veljalo to, kar zdaj velja v tem konceptu modela za republiško raven — da se je namreč pri modelu, ki ima za cilj narodnogospodarsko usklajevanje planov, treba koncentrirati na raven, kjer dejansko poteka proces planiranja.

Na koncu je treba ugotoviti še značilnosti predlaganega modela glede na način njegovega reševanja. Nelinearna narava modela, ki izhaja predvsem iz prej razložene potrebe, da vključujemo tudi vrednostne spremenljivke kot produkt cen in količin, kaže, da je najbolj primeren interaktivni način reševanja. To velja tako za zvezo med posameznimi bloki modela kot po potrebi tudi za reševanje znotraj samih blokov, ki jih je koristno oblikovati zaradi večje fleksibilnosti in preglednosti modela.

Način uporabe modela

Ne smemo si delati nobenih iluzij glede našega poznavanja prihodnjega razvoja eksogenih spremenljivk, glede zanesljivosti podatkov in stabilnosti iz njih izračunanih koeficientov, kakor tudi glede nespremenljivosti naših ciljev, takoj ko so ti zadosti konkretni. Zato se mi za operativno plansko uporabo zdi primeren simulacijski pristop.

Najprej je treba narediti osnovno projekcijo, ki lahko temelji na relativno hitro in površno zbranih vhodnih podatkih. To pomeni, da imajo strukturni koeficienti vrednosti kot v preteklosti, medtem ko spremenljivkam, ki izražajo vplive okolja, v katerem deluje naš gospodarski sistem, določimo približne najbolj verjetne vrednosti. Osnovna projekcija bo dala relativno nesprejemljivo sliko našega gospodarstva v letu projekcije, predstavlja le izhodišče za simuliranje raznih variant. Variantne projekcije bi dobili tehnično tako, da bi spremenili eno, več ali vse kartice vhodnih podatkov in tako spremenjene vrednosti znova spustili skozi računalnik. Tako dobimo drugačno sliko vrednosti osnovnih gospodarskih kategorij za vse republike in Jugoslavijo v letu projekcije.

Kakšne variante pridejo v poštev? Spremenimo lahko tako koeficiente kot eksogene variable, glede tega ni med njimi bistvene razlike. Variante, ki pokažejo občutljivost rezultatov modela na spremembo

posameznih koeficientov, omogočajo ugotoviti tiste koeficiente, ki imajo bistven vpliv na rezultate modela in nam tako dajo vedeti, da je za njihovo natančno določitev potrebna preciznejša analiza. Variante, ki nam pokažejo efekte sprememb celih skupin koeficientov, lahko pokažejo npr. posledice raznih alternativnih predvidevanj tehničnega razvoja. Takoj ko posamezna parcialna analiza privede do nove najboljše ocene velikosti kakšne spremenljivke v prihodnosti, se ta lahko brez nadaljnega vključi v model. Tako lahko sproti se spreminjajoča predvidevanja okolja, v katerem bo delovalo gospodarstvo, neposredno vključimo v analizo, prav tako pa tudi pripravimo alternativne razvojne strategije glede na možne spremembe tega okolja. Tehnično je varianta tudi uresničevanje kontinuiranega planiranja, s tem da občasno spremenimo večino vhodnih podatkov in tako drseče premikamo naprej obdobje projekcije.

Večina do zdaj predlaganih variant izhaja iz dejstva, da so marsikateri pojavi v prihodnosti izven naše kontrole in jih ni mogoče vnaprej določiti; zato je koristno vnaprej poznati njihove možne posledice in se nanje pripraviti. Druge možne variante bi bile tiste, ki bi nam pokazale posledice naših gospodarskih ukrepov, torej spremenjenih vrednosti ekso-genih spremenljivk, ki imajo naravo instrumentov. Razumljivo je, da je predlagani model še vseeno preveč agregiran, da bi v model lahko neposredno vključili posamezne instrumente naše ekonomske politike, vendar bi lahko marsikatero spremenljivko izražale skupni efekt naše družbene akcije. Tako bi z modelom izračunane posledice bile lahko indikacija za pravilno globalno usmeritev tako akcije, ki je nujno sestavljena iz mnogih podrobnih ukrepov. Treba se je zavedati, da imajo ukrepi, sprejeti na zvezni ravni, kot tudi ukrepi, omejeni na eno samo republiko, posledice tako za razvoj cele Jugoslavije kot vseh republik in odnosov med republikami. Mnogi izmed teh efektov imajo odločilen vpliv na izpolnjevanje ciljev, ki smo si jih zastavili, kakor imajo lahko tudi nesprejemljive posledice za posamezne republike, kljub temu da to ni bilo mogoče nikoli vnaprej eksplicitno formulirano. Ker ima večina možnih družbenih akcij tudi nekatere negativne posledice, bi bilo smiselno hkrati proučevati posledice celih kompleksov teh akcij, torej možnih alternativnih razvojnih strategij in tako prispevati h končnemu formiranju slike prihodnjega razvoja, ki bi bila sprejemljiva za vse in bi vsebovala tudi strategijo za njeno realizacijo. To je po mojem pristopu, ki je bolj realističen in podoben dejanski, do zdaj neformalizirani planski praksi postopnega usklajevanja; bolj ustreza kot pa optimizacijski pristop, ki bi zahteval vnaprejšnje eksplicitno preciziranje preferenc in omejitev. Gre torej za iterativen pristop, simulacijo posledic bi pod raznimi predpostavkami ponavljali toliko časa dokler ne bi prišlo do zadovoljivega rezultata. Tega ne smemo zamenjati z iterativnim pristopom pri reševanju modela, ki je potreben pri vsaki posamezni simulaciji.

Čeprav ni namen tega prispevka iti v konkretne podrobnosti predlaganega modela, bi bilo mogoče koristno navesti kot ilustracijo nekaj

možnih primerov njegove vsestranske uporabe. Najbolj zanimivo bi bilo ugotoviti, kakšne posledice ima lahko neka republiška in sektorska razporeditev investicijskih sredstev na proizvodnjo posameznih republik in Jugoslavije, medrepubliške migracije in drugo. Potem, kakšne posledice ima položaj posameznih sektorjev na razvoj posameznih republik, in to primerjati z razvojnimi efekti neposredne medrepubliške finančne pomoči. Zadnji primer naj bo predvidevanje razvoja medrepubliških trgovinskih odnosov — »terms of trade« — in njihov vpliv na republiški razvoj.

Nekateri koristni načini uporabe modela bi bili možni že v prvi fazi, ko bi se model oblikoval in testiral na preteklem obdobju. Gre zlasti za razne vrste strukturne analize, torej proučevanja jakosti in narave medsebojne odvisnosti posameznih elementov naše gospodarske strukture. S tem bi lahko poglobili razumevanje naših medrepubliških odnosov.

Sklepne opombe

Treba se je zavedati, da se pri nobenem modelu ne da izogniti že kar karikaturnim poenostavitvam v formulaciji posameznih odnosov. To velja še zlasti za model v prvi razvojni fazi in za model, ki ima velik že začetni obseg. Zato niti realnost takih zvez niti zanesljivost predvidevanj s pomočjo takega modela ne more biti odločilno merilo pri oceni vrednosti oziroma koristi takega poskusa. Naloga modela je predvsem pokazati povezanost med velikim številom spremenljivk, ker te povezanosti na neformalizirani način ni mogoče hkrati zajeti. Tak model ima zlasti to funkcijo, da ima vlogo komunikacijskega sredstva ali jezika, ali še drugače rečeno, lepila ali mreže, ki povezuje posamezne parcialne analize, ki lahko veliko bolj natančno obdelajo posamezna problemska področja. Zato sem v naslovu rajši uporabil besedo okvir, lahko bi uporabili tudi besedo ogrodje. Beseda model bi lahko preveč dajala vtis operativnosti in je zato bila v tekstu uporabljena le zaradi boljše razumljivosti. Operativno orodje za dejansko tekočo uporabo v procesu narodnogospodarskega planiranja bi to ogrodje postalo šele, ko bi njegovi elementi bili identični z najboljšimi raziskavami na ustreznih področjih. Potem bi lahko šli tudi na širjenje obsega proučevanja in bi vključevali še socialne indikatorje in podobno. Pri izboljševanju modela gre tudi za iterativen pristop — sama njegova uporaba daje indikacije o tem, v katero smer je treba model popravljati in razvijati, in ta krog se ponavlja.

Mislim, da intencije ustavnih določil niso samo v tem, da pride do povezave dela in sredstev na temelju spoznane medsebojne dohodkovne in proizvodne odvisnosti le na mikroekonomski ravni. Tudi na celotno jugoslovansko gospodarstvo je treba gledati kot na reprodukcijski kompleks, katerega medsebojne odvisnosti je treba spoznati, preden se utrdi zavest o nujnosti medsebojnega sodelovanja zaradi skupnega razvojnega interesa. Pričujoči prispevek je mišljen kot majhen korak h konkretizaciji tega načela na področju naših medrepubliških odnosov.

IGOR PAVLIN

Kako je slovensko visoko šolstvo dostopno različnim slojem naše družbe

Izobraževanje, proizvodnja in družbeno razslojevanje

Izobraževanje je v SFRJ še posebej po sprejetju nove ustave in v času X. kongresa ZKJ postalo predmet številnih razprav. Prišlo je do spreminjanja celotnega šolstva od osnovne šole do univerze na novih temeljih, ki so sledili iz dokumentov, sprejetih v tem obdobju. Pričujoči članek je le drobec, ki naj bi pripomogel k popolnosti tega spreminjanja, predvsem pa k razmišljanju o tem, kaj je in kaj bo še nekaj časa določalo družbene zakonitosti znotraj izobraževanja in zakonitosti v razmerju med izobraževanjem, proizvodnjo in družbenim razslojevanjem.

Razmerje med produkcijsko in izobraževalno sfero je eno izmed najbolj občutljivih področij, ki se ga lahko loti znanost o družbi. Kaj lahko pričakujemo od izobraževalnega sistema pri spreminjanju družbenih razredov (ali celo pri odpravi), njihove vloge v produkcijski sferi?

V liberalističnih ideologijah modernih kapitalističnih držav je moč izobraževalnega sistema pri vzpostavljanju enakih možnosti za doseg najvišjih družbenih položajev dobila izredno pomembno mesto. Odtujenost izobraževalnega sistema od produkcijske sfere zagotavlja, da v teh deželah lahko spodbujajo vero v vedno večjo družbeno pravičnost pri razdeljevanju spričeval različnih stopenj. Po tem pojmovanju učenci, dijaki, študenti pač dobijo ocene in spričevalo tiste stopnje, ki najbolj ustreza njihovim sposobnostim.

Stik izobraževalne sfere z drugo produkcijsko sfero se kaže v njuni zunanji usklajenosti. Hierarhiji spričeval ustreza hierarhija delovnih mest. Hierarhiji delovnih mest, ki je posledica delitve dela, je vzpostavljena paralela v izobraževalnem sistemu. Ali poteka prelivanje kadrov iz izobraževalne sfere v proizvodnjo usklajeno s temi stopnjami, je pomembno, vendar manj pomembno vprašanje kot že sam njun kontinuiran in hkraten obstoj.

V socialističnih deželah na današnji stopnji razvoja proizvodjalnih sil še niso odpravili omenjene hierarhije. V teh deželah so formalno odpravljene družbeni privilegiji, ki izhajajo iz privatne lastnine nad proizvodjalnimi sredstvi. Še vedno pa obstaja možnost, da del reprodukcije socialnih slojev poteka prav skozi izobraževalne mehanizme, ki naj bi sloje pravzaprav odpravljali. Ta možnost je toliko večja, kolikor bolj postaja znatnost pomembna za razvoj proizvodjalnih sil in kolikor je možnost za odpravo družbenih privilegijev zgolj in samo možnost.

Na tem mestu ne bomo mogli podrobneje razglabljati o razmerju med izobraževanjem in produkcijo, čeprav se avtor članka zaveda celotnosti teh procesov. Za začetek razmišljanja bi nam lahko rabili podatki, ki nakazujejo zakonitosti reproduciranja socialne strukture skozi visoko šolstvo v SR Sloveniji. Zavod za statistiko SR Slovenije in Center za razvoj univerze v Ljubljani razpolagata za tri leta nazaj z grobimi podatki o socialni strukturi študentov po izobrazbeni in kvalifikacijski ravni staršev in študentov.

V tem času še ne moremo opraviti nikakršnih primerjav z drugimi izobrazbenimi ravnimi, ker še ni vzpostavljen enoten sistem zbiranja podatkov za celotno šolstvo v SR Sloveniji. Seveda pa podatki, ki jih bomo uporabili, ne govorijo le o nekem segmentu izobraževanja in družbe, ampak spodbujajo razmišljanje tudi o procesih na nižjih ravneh izobraževanja in o mobilnosti v celotni slovenski družbi.

»Eksplodira visokega izobraževanja« ni nujno tudi začela odpravljati družbenega razslojevanja, lahko ga je celo izostrila in specificirala. Samo s prikazovanjem števil o povečanem številu študentov v času tako imenovane znanstveno-tehnološke revolucije smo povedali zelo malo, če nismo opravili vsaj nekega približnega empiričnega preskusa posameznih vrst in ravni izobraževanja in teoretično pojasnili njihovo vlogo v procesu razvrščanja družbenih slojev. To pomeni, da pozornosti pri opazovanju procesov družbenega razslojevanja ne bomo mogli osredotočiti le na obseg študirajočih v visokem šolstvu, temveč predvsem na družbene sloje in njihovo zastopanost v posameznih delih visokega šolstva. To, da se neka visoka šola imenuje višja šola, visoka šola ali pa umetniška akademija, fakulteta, je videti tudi iz podatkov o socialni strukturi študentov posamezne šole. Prav tako je opaziti razlike v socialni strukturi med študenti ob delu in rednimi študenti.

Socialno poreklo študentov slovenskih visokošolskih zavodov

Proučevanje socialnega porekla študentov glede na izobrazbo staršev je bilo v preteklem obdobju ena izmed dejavnosti centra za razvoj univerze v Ljubljani. To delo je potekalo v sodelovanju z Zavodom za statistiko SR Slovenije. Tudi v prihodnje si bo treba še dosti prizadevati v zvezi z zboljšavo zbiranja, zanesljivosti, obdelave in interpretacije teh podatkov. Nekaj podatkov in interpretacij bo bralec lahko našel v tem

članku. Interpretacije se opirajo na podatke o izobrazbeni strukturi populacije staršev študentov, ki so videti veliko bolj zgovorni kot podatki o panogah zaposlitve staršev ali o njihovi kvalifikacijski strukturi. Kategorije so veliko bolj izostrene: udeležbo v izobrazbenem procesu na visoki stopnji primerjamo z doseženo izobrazbo staršev udeležencev. Iz številčnih podatkov je razvidna zastopanost kategorij študentov, opredeljenih po izobrazbi staršev znotraj celotne študentske populacije, in primerjava teh kategorij z ustreznimi izobrazbenimi kategorijami prebivalstva ob popisu prebivalstva 1971. leta.

Omejitve pri uporabi teh podatkov ne morejo izničiti njihovega pomena. Samo dejstvo, da ne razpolagamo s podatki o izobrazbeni strukturi prebivalstva leta 1975 in tudi ne s podatki o starosti staršev študentov, nas omejuje na eni strani na logično sklepanje o starostnih mejah enotne populacije staršev in pa na uporabo podatkov zadnjega statističnega popisa prebivalstva.

Uporabljamo podatke Zavoda za statistiko SR Slovenije za študijski leti 1973/1974 in 1974/1975. (Socialno strukturo študentov so v študijskem letu 1973/1974 ugotavljali z obrazcem ŠV-20, vprašanje 22 d):

Dosežena šolska izobrazba staršev oziroma vzdrževalcev:
(obkroži številko za ustrezen odgovor)

7 razredov osnovne šole ali manj	1
dokončana osnovna šola	2
dokončana poklicna šola	3
dokončana srednja strokovna šola	4
dokončana gimnazija	5
dokončana višja šola	6
dokončana visoka šola, fakulteta, umetniška akademija	7

V študijskem letu 1974/1975 pa so socialno strukturo študentov ugotavljali z istim obrazcem, le da je bilo vprašanje (z isto podlago kot v prejšnjem študijskem letu) postavljeno ločeno za očeta in za mater. To se je pokazalo tudi na kasneje dodani kategoriji »brez odgovora« pri podatku o izobrazbi očeta za zadnje leto. V tem primeru je bila ta kategorija nekoliko večja tudi zato, ker navajanja izobrazbe očeta ni bilo mogoče nadomestiti z navajanjem izobrazbe matere.

Pred nadaljnjim prikazom socialnega izvora študentov glede na izobrazbo staršev naj bi bralec spoznal nekaj podmen in omejitev, ki so vplivale na naše posplošitve in bodo najbrž tudi v prihodnje določale podobna raziskovanja.

Opredelitev izobrazbenega sloja se opira na klasifikacijo izobrazbenih stopenj in področij (glej lestvico prej citiranega obrazca ŠV-20 Zavoda za statistiko SR Slovenije).

Vloga posameznih stopenj in vrst izobraževanja je bila v različnih obdobjih različna. Vsaka naslednja doba je na novo prevrednotila te

stopnje; lahko pričakujemo, da posamezne vrste in stopnje iz preteklih obdobj še nekaj časa zadržijo nekaj svojega tradicionalnega pomena.

Raven, na kateri so prikazani podatki — na primer za vse visoko šolstvo skupaj — nujno tudi ne pojasnjuje teh podatkov. Iz podatkov za leto 1973/1974 vemo, da obstajajo v zvezi s tako pojmovanim socialnim izvorom velike razlike po spolu, poprejšnji šolski izobrazbi, letniku, po vrsti študija in šoli, številu otrok v družini, načinu začasnega (stalnega) prebivanja.

Nismo upoštevali različne rodnosti prebivalstva različnih izobrazbenih kategorij. Razlike v smeri podzastopanosti »nižjih« in nadzastopanosti »višjih« izobrazbenih-socialnih kategorij bi bile gotovo še bolj ostre.

Za primerjavo s študentsko socialno strukturo po izobrazbi staršev smo vzeli podatke za izobrazbeno strukturo (moškega) prebivalstva nad 35 let starosti ob popisu, ki je bil v SR Sloveniji leta 1971. V zvezi s podatki o izrednem izobraževanju študentov iz starostnih kategorij nad 30 let menimo, da se izobrazbena struktura (deleži) slovenskega prebivalstva ni bistveno spremenila, smrtnost in priseljevanje pa tudi nista bistveno popačila te slike. Gotovo bi bil pri teh primerjavah dobrodošel podatek o starostni strukturi staršev, še posebno pri interpretaciji podatkov o izrednih študentih.

Lahko tudi domnevamo, da bi glede na nekoliko mlajšo starostno strukturo staršev rednih študentov in nekoliko starejšo izrednih študentov nastale ob vpeljavi nadzora teh razsežnosti manjše razlike, ki bi pokazale še večjo podreprezentiranost »nižjih socialnih kategorij« izrednih in nekoliko manjšo podreprezentiranost teh kategorij rednih študentov.

Med vsemi študenti je okrog 8 % neslovenskih študentov, katerih socialna struktura po izobrazbi staršev ni nujno podobna (distribuciji) slovenskih študentov. Podatkov še ne poznamo.

Zaradi teh omejitev sklepamo, da so podatki, ki jih navajamo, grobi, vendar ne neuporabni, še posebno v primerjavi s podatki, ki jih pri obravnavi socialne diferenciacije uporabljajo drugi jugoslovanski avtorji.

Razpredelnica 1 prikazuje kategorije študentov slovenskih visokošolskih zavodov v šolskem letu 1973/1974 in 1974/1975 glede na doseženo izobrazbo staršev (očeta) študentov — indikator socialne strukture študentov. V tej razpredelnici ne ločujemo študentov po letnikih. Najprej je sumarno prikazano visoko šolstvo, potem pa višje, visoke šole, fakultete, umetniške akademije.

Na koncu navajamo izobrazbeno strukturo prebivalstva — najprej skupaj moškega in ženskega, potem posebej moški del — leta 1971 starega nad 35 let. Povsod so najprej navedene absolutne številke, zatem deleži.

Opis kategorij

Visoko šolstvo zajema višje in visoke šole, fakultete in umetniške akademije:

Višje šole: Pedagoški akademiji v Ljubljani in v Mariboru, Višja upravna šola, Višja tehniška varnostna šola, Višja šola za zdravstvene delavce, Višja šola za socialne delavce, vse v Ljubljani, Višja pravna šola, Višja agronomska šola, obe v Mariboru, višja pomorska šola v Portorožu.

Visoke šole: Visoka šola za telesno kulturo v Ljubljani, Visoka ekonomsko-komercialna šola in Visoka tehniška šola v Mariboru, Visoka šola za organizacijo dela v Kranju.

Fakultete: Filozofska fakulteta, Ekonomska fakulteta, Fakulteta za strojništvo, Fakulteta za elektrotehniko, Biotehniška fakulteta, Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo, Pravna fakulteta, Medicinska fakulteta, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, vse v Ljubljani.

Iz podatkov je nekoliko nejasno razviden prehod višjih šol v visoke šole, npr., Visoka ekonomska komercialna, Visoka tehniška, Visoka šola za organizacijo dela. Zadnji dve sta visoki šoli programsko in formalno, česar pa podatki še ne kažejo. Študenti na teh dveh šolah še niso bili vpisani v višje letnike, ali pa je še vedno močno prevladoval višješolski študij.

Na visokih šolah, fakultetah in umetniških akademijah nismo ločevali prvostopenjskega oziroma višješolskega od visokošolskega študija, zato ker je to v večini primerov nemogoče. Zelo težko je namreč vedeti, koliko in kateri študenti so zapustili študij po končani prvi stopnji. Na fakultetah in umetniških akademijah je delež takih študentov ali zelo majhen ali pa ga sploh ni.

Šolska izobrazba staršev (vzdrževalcev): kategorije, ki smo jih navedli v zvezi z obrazcem ŠV-20 so za slovenski prostor značilne, zato na tem mestu ne potrebujemo podrobnejše obrazložitve. Postavitev teh kategorij bi lahko obravnavali kot ordinalno skalo glede na trajanje šolanja.

Če si podrobneje ogledamo razpredelnico 1, vidimo, da so glede na strukturo študentov po izobrazbi staršev razlike v tem:

- glede na izobrazbeno strukturo prebivalstva,
- glede na raven in skupino šol (višje, visoke, fakultete, umet. akad.),
- glede na način študija — redni, izredni.

Iz prvega dela razpredelnice lahko povzamemo nekaj ugotovitev, ki se s posebnostmi zrcalijo tudi v drugih delih razpredelnice. Ker je populacija rednih študentov zelo različna od populacije izrednih študentov, nimamo razloga, da bi jih obravnavali v združenih kategoriji. Redni in izredni študenti iz prvih dveh kategorij so daleč podprezentirani glede na izobrazbeno strukturo moškega prebivalstva v ustreznih dveh kategorijah. To enostavneje rečeno pomeni, da veliko manj staršev brez popolne osnovne šole pa tudi tistih z osnovno šolo vpiše svoje otroke na visoko šolo kot, na primer, starši z višjo in visoko izobrazbo pa tudi tisti s srednjo

*Razpredelnica 1. Študenti po doseženi izobrazbi staršev (očeta) visokošolskih zavodov v SR Sloveniji
v študijskih letih 1973/1974 in 1974/1975
izobrazba staršev — očeta*

način študija, šolsko leto, skupina — vrsta šol	7 razr. osnovne šole ali manj	8 razr. osnovne šole	poklicna šola	srednja strokovna šola	gimnazija	višja šola	visoka šola	neznano, brez odgovora	skupaj
SKUPAJ VISOKO ŠOLSTVO									
redni študenti	1185	2692	3787	4407	875	2190	2835	84	18055
1973/1974	6,6 %	14,9 %	21,0 %	24,4 %	4,9 %	12,1 %	15,7 %	0,4 %	100 %
redni študenti	1093	2374	4132	4247	687	2133	2999	714	18379
1974/1975	5,9 %	12,9 %	22,5 %	23,1 %	3,7 %	11,6 %	16,3 %	3,9 %	100 %
izredni študenti	1129	1619	1811	1256	301	393	364	276	7149
1973/1974	15,7 %	22,7 %	25,3 %	17,6 %	4,2 %	5,4 %	5,0 %	3,9 %	100 %
izredni študenti	1345	1832	2400	1244	222	437	407	491	8378
1974/1975	16,1 %	21,8 %	28,5 %	14,8 %	2,6 %	5,2 %	4,9 %	5,9 %	100 %
VIŠJE ŠOLE									
redni študenti	277	687	749	793	133	294	245	23	3201
1973/1974	8,7 %	21,5 %	23,4 %	24,8 %	4,2 %	9,2 %	7,6 %	0,7 %	100 %
redni študenti	260	587	865	668	99	281	257	108	3125
1974/1975	8,3 %	18,8 %	27,7 %	21,4 %	3,2 %	9,0 %	8,2 %	3,5 %	100 %
izredni študenti	453	618	634	498	127	130	93	156	2709
1973/1974	16,7 %	22,8 %	23,4 %	18,4 %	4,7 %	4,8 %	3,4 %	5,8 %	100 %
izredni študenti	518	644	771	424	85	170	135	114	2881
1974/1975	18,0 %	23,0 %	26,8 %	14,7 %	3,0 %	5,9 %	4,7 %	4,0 %	100 %
VISOKE ŠOLE									
redni študenti	181	400	738	682	120	277	189	6	2593
1973/1974	7,1 %	15,8 %	29,1 %	26,9 %	4,7 %	10,9 %	7,4 %	0,2 %	100 %
redni študenti	184	386	775	754	91	304	239	178	2911
1974/1975	6,3 %	13,3 %	26,6 %	25,9 %	3,1 %	10,4 %	8,2 %	6,1 %	100 %
izredni študenti	403	647	801	477	99	116	119	64	2726
1973/1974	14,8 %	23,7 %	29,4 %	17,5 %	3,6 %	4,3 %	4,4 %	2,3 %	100 %
izredni študenti	586	796	1199	569	82	180	153	197	3762
1974/1975	15,6 %	21,2 %	31,9 %	15,1 %	2,2 %	4,8 %	4,1 %	5,2 %	100 %
FAKULTETE									
redni študenti	704	1558	2256	2853	600	1573	2348	47	11939
1973/1974	5,9 %	13,0 %	18,9 %	23,9 %	5,0 %	13,2 %	19,7 %	0,4 %	100 %
redni študenti	627	1366	2435	2761	483	1514	2435	395	12016
1974/1975	5,2 %	11,4 %	20,3 %	23,0 %	4,0 %	12,6 %	20,3 %	3,3 %	100 %
izredni študenti	273	359	376	281	75	147	152	56	1713
1973/1974	15,9 %	20,6 %	21,9 %	16,4 %	4,4 %	8,6 %	8,9 %	3,3 %	100 %
izredni študenti	241	372	430	251	55	87	118	180	1734
1974/1975	13,9 %	21,5 %	24,8 %	14,5 %	3,2 %	5,0 %	6,8 %	10,4 %	100 %
UMETNIŠKE AKADEMIJE									
redni študenti	23	47	44	79	22	46	53	8	322
1973/1974	7,1 %	14,6 %	13,7 %	24,5 %	6,8 %	14,3 %	16,5 %	2,5 %	100 %
redni študenti	22	35	57	64	14	34	68	33	327
1974/1975	6,7 %	10,7 %	17,4 %	19,6 %	4,3 %	10,4 %	20,8 %	9,3 %	100 %
izredni študenti		1							1
1973/1974									
izredni študenti									
1974/1975									
PREBIVALSTVO SR SLOVENIJE STARO 35 LET IN VEČ PO IZOBRAZBI									
skupaj moški in ženske ob popisu leta 1971	221976	365600	110831	29478	9815	8279	16204	4531	766714
	28,95 %	47,68 %	14,46 %	3,85 %	1,28 %	1,08 %	2,11 %	0,59 %	100 %
moški ob popisu leta 1971	93551	130747	75704	16127	4825	5476	12405	2304	341139
	27,42 %	38,33 %	22,19 %	4,73 %	1,41 %	1,61 %	3,46 %	0,67 %	100 %

šolo. Ameriška izobraževalna psihologija često pojasnjuje to zakonitost kot zakonitost manjših aspiracij nižjih socialnih slojev, medtem ko njeni skrajni predstavniki to utemeljujejo z manjšo inteligentnostjo teh slojev.

Preobrat lahko opazimo že pri kategoriji študentov, katerih oče je dokončal poklicno šolo. Njena proporcionalna zastopanost ustreza — ali celo presega — zastopanost ustrezne izobrazbene kategorije v celotni moški populaciji. O popolnem zasuku lahko govorimo pri naslednji kategoriji »srednja strokovna šola«. Gre za socialno kategorijo, ki je v pospešeni izobrazbeni ekspanziji v visokem šolstvu. Tudi otroci tistih očetov, ki niso uspeli več kot dokončati gimnazije, so podobno, a vendarle nekoliko slabše zastopani. Posebno prekomerno zastopanost pa lahko opazimo pri poslednjih dveh kategorijah: zanimaja nas, kakšen je sploh delež otrok staršev z višjo in z visoko izobrazbo, ki se ne vpišejo na visoke šole! Če vzamemo torej skupaj zadnje štiri kategorije študentov (od srednje strokovne do visoke šole) lahko rečemo, da gre pri njih za izrazito ekspanzijo na račun prvih dveh kategorij. Očetje rednih študentov z največ končano osnovno šolo sodijo v kategorijo, ki predstavlja čez 65 % vsega moškega prebivalstva (ustrezne starosti), medtem ko njihovi otroci zasedajo le 20 % od vseh študijskih mest v slovenskem visokem šolstvu. (Glej tudi sliko 1.)

Razlike v zastopanosti rednih in izrednih študentov glede na izobrazbo očeta so frapantne. Tako imenovani študij ob delu, ki sicer pozna relativno večji socialni osip kot redni (iz razpredelnice niso razvidni podatki o socialnem osipu pri prehodu iz nižjih v višje letnike), daje glede »socialne pravičnosti« veliko večjo možnost za »izenačevanje« nižjih slojev s pomočjo izobrazbe kot pa redni študij.

Kolikor manjši delež izrednih študentov iz višjih izobrazbenih kategorij je zastopan v visokem šolstvu, toliko večji je delež izrednih študentov iz nižjih socialnih kategorij. Izredni študij daje v daleč manjši meri prednost višjim družbenim slojem. A ne pozabimo: med vsemi študenti visokih šol je bilo le 30 % izrednih in kar 70 % rednih študentov. Poleg tega pa je od vseh izrednih študentov študiralo na višjih in visokih šolah kar 80 %, na fakultetah pa le 20 % (kar je med vsemi študenti na fakultetah 12 % izrednih in 88 % rednih).

Manj »odlične« višje in visoke šole dobivajo v Jugoslaviji zakonsko in politično podporo. Mlada mariborska univerza, ki ima dosti večji delež izrednih študentov kot ljubljanske fakultete, je tedaj bliže »nižjim« socialnim slojem.¹ (Glej razpredelnico 1.)

V razpredelnici iz podatkov za obe šolski leti ni opaziti pomembnih razlik med višjimi in visokimi šolami glede socialnega izvora študentov. Na splošno lahko opazimo le nekoliko ugodnejšo sliko za »nižje sloje« v primeru višjih šol.

¹ To je tudi po svetu pogosta značilnost »mlajših« šol v netradicionalnih univerzitetnih središčih (npr. tudi Celovec, Priština).

SLIKA 1

IZOBRAZBENA STRUKTURA MOŠKEGA PREBIVALSTVA SRSLOVENIJE LETA 1971 IN SOCIALNA STRUKTURA ŠTUDENTOV VISOKOŠOLSKIH ZAVODOV V SR SLOVENIJI PO IZOBRAZBI OČETA V ŠTUDIJSKEM LETU 1974/1975 (deleži, glej razpredelnico 1)

DELEŽI ŠTUDENTOV
IN MOŠKIH NAD 35 LET
(v odstotkih)

skupno število rednih študentov = 18.397
skupno število izrednih študentov = 8.378
skupno število moških nad 35 let = 341.139

LEGENDA

R = redni študenti

I = izredni študenti

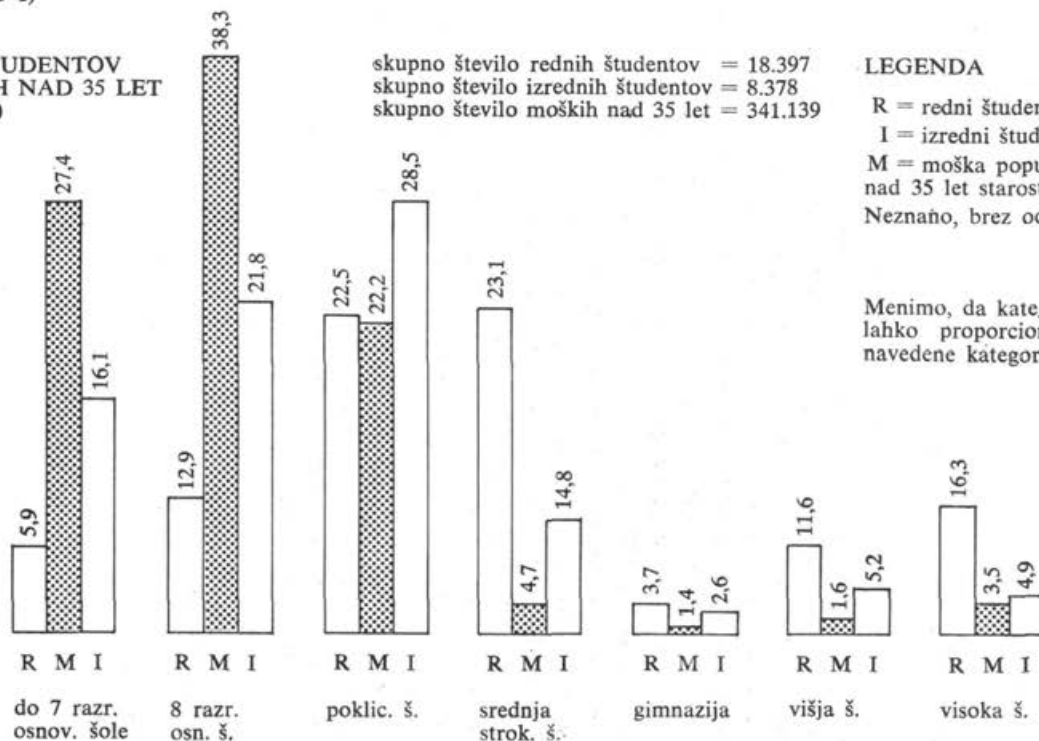
M = moška populacija SR Slovenije
nad 35 let starosti (ob popisu 1971)

Neznažno, brez odgovora = R = 3,9 ‰

I = 5,9 ‰

M = 0,6 ‰

Menimo, da kategorijo »brez odgovora«
lahko proporcionalno razdelimo med
navedene kategorije

DOKONČANA
IZOBRAZBA
OČETA

Razlike glede na izobrazbo očeta obstajajo med študenti višjih in visokih šol na eni in fakultetami in umetniškimi akademijami na drugi strani; študenti iz »nižjih« kategorij so slabše zastopani na fakultetah in umetniških akademijah. Pri rednih študentih fakultet in umetniških akademij je tretja kategorija (oče s poklicno šolo) slabše zastopana kot pri študentih na višjih in visokih šolah. Do bistvene razlike pride pri kategoriji rednih študentov s starši z visoko izobrazbo. Teh je na fakultetah in umetniških akademijah proporcionalno vsaj še enkrat več kot na višjih in visokih šolah. Pri izrednih študentih sta obe prejšnji značilnosti glede na ti dve skupini šol nekoliko manj poudarjeni (očetje s poklicno in z visoko šolo), s pripombo, da na umetniških akademijah ni izrednih študentov.

Zato, da bi nekoliko izpopolnili predstavo o do zdaj predstavljenih razmerjih, omenimo nekaj povezav² med socialnim izvorom po izobrazbi očeta, poprej končano srednjo šolo študenta in vrsto visokih šol. Omejili se bomo na redne študente. Med srednjimi šolami pa bomo obravnavali gimnazije, tehniške in ekonomske šole. Ti podatki deloma nakazujejo tudi razlike po socialnem izvoru glede na različne vrste končane srednje šole.

Leta 1974/1975 je bilo med vsemi rednimi študenti v visokem šolstvu 65 % absolventov gimnazij. Med gimnazijci, vpisanimi v visokem šolstvu, so obstajale razlike po socialnem izvoru glede na vrsto šol: na različne vrste visokih šol (prej omenjene štiri skupine) so bili vpisani maturanti gimnazij, pri katerih smo lahko opazili razlike v socialni sestavi od visoke šole do visoke šole. Tako so bili na fakultete in umetniške akademije vpisani maturanti gimnazij (tu jih je bilo kar 76 % od vseh vpisanih z vsemi vrstami prejšnje izobrazbe) z znatno višje izobraženimi očeti kot tisti maturanti gimnazij, ki so bili vpisani na visokih in še zlasti na višjih šolah.

Očetje tistih absolventov gimnazij, ki so bili vpisani na visoke, predvsem pa na višje šole, so imeli pogostejše kot očetje gimnazijcev, vpisanih na fakultete in umetniške akademije, končano največ osnovno šolo pa tudi poklicno šolo, dosti manjkrat pa visoko šolo.

Študenti s končano srednjo tehnično ali srednjo ekonomsko šolo, vpisani v visoko šolstvo, so imeli starše z nižjo izobrazbo (očete) kot vpisani maturanti gimnazij. To so bili relativno pogostejše kot gimnazijci otroci očetov, ki so končali osnovno šolo (ali še to ne). Bolj zastopana kot pri gimnazijcih je bila skupina absolventov tehničnih šol, katerih očetje so končali poklicno šolo. Nekajkrat manjša kot pri gimnazijcih pa je bila skupina teh študentov z visoko izobraženimi očeti.

Naj povzamemo nekaj splošnih značilnosti, ki jih nakazujejo ti podatki, obenem pa nadaljujemo z uvodnim razmišljanjem. V visokem šolstvu so proporcionalno izrazito slabo zastopani otroci, katerih očetje so dosegli največ osem razredov osnovne šole (in manj). Na njihov račun

² Podatki Zavoda za statistiko SR Slovenije za študijsko leto 1974/75 so dostopni na Centru za razvoj univerze v Ljubljani.

se tu lahko tudi desetkrat prepogosto pojavljajo otroci visoko izobraženih staršev. Poseben fenomen, ki ga jugoslovanski sociologi redko pojasnjujejo, je sloj ljudi s srednjo strokovno šolo oziroma višjo šolo kot sloj, ki je v izraziti ekspanziji v visokem šolstvu. Kategorija študentov, katerih očetje imajo najmanj štiriletno strokovno šolo oziroma največ višjo šolo, zastopa v populaciji vseh redno študirajočih na fakultetah skoraj polovico. Ustrezna moška kategorija prebivalstva v SR Sloveniji je leta 1971 predstavljala manj kot 10 % v celotni moški populaciji, stari več kot 35 let.

Selekcija po sposobnostih?

S tako opravljenimi primerjavami se seveda ni treba strinjati. Nasprotovati je mogoče združitvi podatkov o deležu staršev s končano srednjo strokovno šolo, gimnazijo in višjimi šolami v eno zaokroženo kategorijo. A vendarle je mogoče po natančnem ogledu razpredelnice 1 in poznavanjem vloge višje izobrazbe v preteklih letih napraviti tako kategorijo.

Na tem mestu opisane razlike v zastopanosti posameznih družbenih skupin študentov v visokem šolstvu so začetek za temeljitejše proučevanje procesov družbenega razslojevanja v procesu izobraževanja. V nasprotju s proučevanjem izobraževanja, ki se omejuje zgolj na ekonomske učinke izobraževanja in opazuje zgolj stroške in dobiček ali v nasprotju s pristopom, ki se omejuje izključno na probleme didaktike, bi kompleksen sociološki pristop lahko pokazal na kratkovidnost takih pristopov, ločenih od temeljnih vprašanj vsake družbe. Kakšni so razlogi za to, da tudi v socialističnih deželah pogosteje govorimo o kratkoročnih stroških za izobraževanje kot pa o tem, kako sredstva za posamezne učne programe razvrščamo med posamezne družbene sloje?

Pričujoči sestavek pa tako tudi neposredno zadeva na nekaj problemov, pred katerimi stoji načrtna družbena akcija, ki ji pravimo poklicno usmerjanje. Ali lahko »nepravično« socialno selekcijo nadomesti bolj »pravična« selekcija po sposobnostih? Da bi lahko odgovorili na to vprašanje, bi morali natančneje in predvsem dialektično postaviti pojem sposobnosti. Več kot očitno je, da družba ne potrebuje nekih izmišljenih, idealnih, temveč konkretne sposobnosti. Ali je tedaj mogoče odpraviti »nepravično« socialno selekcijo z uvedbo psihološkega testiranja, ki bi ugotovilo »resnične« sposobnosti kandidatov za neko konkretno in kot tako tudi protislovno izobraževalno ali produkcijsko stvarnost? Kako naj bi pri odločanju za poklice upoštevali želje kandidatov?

Kandidati iz različnih družbenih slojev imajo dokaj družbeno določene »želje« po določenih vrstah izobraževanja. Seveda niso najprej želje tiste, ki vplivajo na to, da so kandidati iz različnih družbenih slojev tudi različno — neproporcionalno deležu sloja (med drugimi sloji), iz katerega izvirajo — zastopani v posameznih tipih izobraževanja.

Ali je s sklicevanjem na potrebe sodobnega gospodarstva in z uvedbo avtoritativnega sistema ravzrščanja študentov (učencev) v okviru poklic-

nega usmerjanja razrešeno vprašanje ohranjanja kulturno izobrazbenih privilegijev privilegiranih slojev?³

Ko stojimo pred novim sitemom usmerjenega izobraževanja in poklicnega usmerjanja, ne moremo mimo vprašanj, ki so bistvenega pomena za revolucionarno preobrazbo naše družbe. Usmerjeno izobraževanje ne more biti samo racionalna razvrstitev človeških potencialov v okviru obstoječe strukture družbenih slojev v izobraževanju, razvrstitev, ki bo dobro usklajena s potrebami gospodarstva. Tu seveda mislimo na potrebe gospodarstva, ki vodi svojo zaposlovalno politiko in se ne meni za to, ali gre ob ekonomski rasti za enostavno reproduciranje socialnih razmerij ali ne. Revolucionarna preobrazba naše družbe ne more potekati zgolj v okvirih grobe ekonomistične racionalnosti. Zato mora na racionalnost družbenega usmerjanja vplivati sprotno osveščanje celotne družbe o socialističnem spreminjanju družbenih razmerij.

³ Najdan Pašić se pogloblja v ta problem v referatu »University and Society«, objavljenem v reviji Univerzitet danas, 1975, str. 1, Sarajevo.

EUGENIO PEGGIO

Nestabilnost in negotovost v kapitalističnem gospodarstvu

1. Kdor bi hotel napisati zgodovino sedanje zelo hude gospodarske krize kapitalističnega sveta, bo prav gotovo moral še malo počakati.* Nihče namreč ne more reči, kako dolgo utegne še trajati, kakšen bo nadaljni razvoj in kakšne pojavne oblike lahko navzame in predvsem ne, kdaj in kako se bo umaknila takšnemu podvigu, ki bo določal nove cilje, kakršni niso bili še nikoli poprej doseženi in ne bodo le kopičenje padcev produktivnosti, ki ga dokazuje recesija. Navzlic temu sodimo, da je že v tem trenutku vsaj v eni točki mogoče vsebinsko soglasje: dogodki, ki so pripeljali do izbruha sedanje krize, so se začeli 15. avgusta 1971 z zgodovinsko odločitvijo predsednika ZDA Richarda Nixona, ki je hkrati z zmanjšanjem konvertibilnosti dolarja v zlatu določil tudi odpravo mednarodnega monetarnega sistema, kakršen je bil vzpostavljen leta 1944 v Bretton Woodsu.

Morda se kdo ne strinja s takšno oceno in opozarja, da so monetarne zadeve vedno odsev razmer in dogodkov, ki se zgodijo na ravni gospodarskih pojavov. Toda tudi če se ne poglobljamo v utemeljenost ali neutemeljenost teorije, ki je podlaga takšnim pojavom, je očitno, da je bil dogodek 15. avgusta leta 1971 sam po sebi tudi rezultat dolgega procesa, ki je izzval globoko spremembo v razmerju sil med posameznimi gospodarstvi kapitalističnega sveta v primerjavi z obdobjem, v katerem je nastal sistem iz Brettona Woodsa. Toda prav tako nemogoče ja zanikati, da je z Nixonovo zgodovinsko odločitvijo povezan cel niz nadaljnjih pojavov, ki so pripeljali do zaostrene gospodarske krize, v kateri še vedno tičimo. Inflacija, ki je ob koncu šestdesetih let postala nekoliko zmernejša glede na »normalno«, je po letu 1971 doživela pravo eksplozijo z raznovrstnimi in kumulativnimi učinki, med katere je treba šteti odločitev OPEC o štirikratnem zvišanju cene nafte. Na mednarodnih monetarnih in finančnih trgih se zmeda, ki je že tako nekaj časa obstajala, ni le povečala zaradi

* Objavljeni tekst je daljši odlomek iz italijanske revije »Politica ed economica«, št. 5, september-oktober 1975.

vedno bolj razširjenih špekulacij, ampak je celo prevladal kaos, ki ga je praktično nemogoče nadzorovati. Mimo vsega tega pa 15. avgust 1971 označuje tudi to, da so se težnje v mednarodni trgovinski politiki obrnile: proces liberalizacije menjave, ki se je uveljavil v minulih dveh desetletjih, je doživel udarec, celo več, zarisujejo se obrisi nove trgovinske vojne (ne gre namreč, med drugim, pozabiti tudi tega, da je ameriška vlada hkrati, ko je zmanjšala konvertibilnost dolarja, uvedla tudi dodatne 10 % obremenitve na uvoz).

V splošnejšem smislu je mogoče trditi, da so te enostranske odločitve, sprejete s strani ameriške vlade v tem času, zaznamovale konec obdobja, v katerem se je uresničilo sodelovanje med industrijskimi državami, sodelovanje, ki je sklenilo dolgo fazo razvoja. Seveda ne more nihče pozabiti, da je bila značilnost tega sodelovanja ameriška prevlada in različne nepravilnosti kot neposredna posledica te nevlade. Vendar kljub temu ni mogoče zanikati, da je to sodelovanje privedlo k precejšnjemu in dokaj trdnemu razvoju, zaradi česar smo skoraj za četrto stoletja pozabili na razburljiva in tragična dogajanja, ki so bila značilna za zgodovino kapitalizma v dvajsetih letih ter v času med prvo in drugo svetovno vojno.

Vse to je dokaj znano in prav tako očitno je tudi, da je sedanja gospodarska kriza kapitalističnega sveta s svojim rastočim zaostrovanjem neposredna posledica dejstva, da so največje kapitalistične države in velike internacionalne gospodarske asociacije nesposobne navezati takšne oblike mednarodnega sodelovanja, ki bi ustrezale zapletenosti in zaostrenosti vprašanj, hkrati pa so tudi nesposobne, da bi preprečile nadaljnji razvoj v smeri gospodarskega nacionalizma in obnavljanja neuresničljivih oblik protekcionizma.

Glede na zaostrene in že kar dramatične vidike krize je bilo pač upravičeno pričakovati, da bodo tisti, ki so zlasti odgovorni za gospodarsko politiko kapitalističnega sveta, ponovno globoko razmislili o smereh, po katerih je potekalo gospodarstvo v zadnjih letih. Predvsem bi bilo upravičeno pričakovati konkretne odločitve, ki bi omogočale, da bi zapustili stezo, po kateri še naprej drsi gospodarska politika in gospodarstvo kapitalističnega sveta. Toda ta pričakovanja se slej ko prej ne izpolnijo, kar dokazuje cela vrsta dejstev: dvomljivi izid skupščine mednarodnega monetarnega sklada in svetovne banke, viharno življenje evropske gospodarske skupnosti, pa tudi sami sklepi sedmega izrednega zasedanja skupščine OZN, zasedanja ki je bilo posvečeno vprašanju surovin in tako imenovanih dežel v razvoju.

Tudi »rast nič« je optimistična

2. V središčih, ki so najbolj odgovorna za dogajanja v mednarodnem gospodarstvu, ni malo takšnih, ki še vedno poskušajo z nežnejšimi barvami prikazovati zaostrenost teženj, ki se kažejo, in vprašanj, ki se jih je treba lotiti.

Značilno je, npr., da letno poročilo mednarodnega monetarnega sklada, ki je bilo objavljeno avgusta 1974, govori o uspehih, doseženih na fronti boja proti inflaciji, ki jih ni mogoče spregledati.« Toda v resnici se ti rezultati pokažejo kot dokaj skromni. Isto poročilo monetarnega sklada odkriva, da so porasle cene v letu 1974 v industrijskih deželah za 11,7 % (13 % v drugem polletju istega leta) in za 10 % v prvem polletju leta 1975. Če upoštevamo, da je bila povprečna letna stopnja inflacije v industrijskih kapitalističnih državah 2,6 %, se zdi toliko bolj tvegano govoriti o uspehih boja zoper inflacijo: imamo namreč še vedno takšno stopnjo povečevanja cen, ki je štirikrat višja glede na tisto, ki je v tem obdobju veljala za normalno.

Velja pa pripomniti, da je bilo rahlo zmanjšanje inflacijskih teženj, ki se je pokazalo v letih 1974 in 1975, doseženo zaradi recesije, kakršne v povojnem obdobju še ni bilo.

Tako smo precej prešli čez perspektivo »rasti nič«, ki so se je nekateri bali in drugi, preveč prepričani v veljavnost nekaterih neokapitalističnih kategorij, šteli za nemogočo. Že v letu 1974 je narodni bruto dohodek za vse industrijske države padel v absolutnem smislu, čeprav je šlo le za rahlo upadanje, natanko za 0,2 %, ki je predvsem posledica mnogo večjih redukcij, do katerih je prišlo v ZDA (−2,1 %) in na Japonskem (−1,8 %).¹ Toda razmere so se očitno poslabšale v prvem polletju leta 1975, ko se je narodni bruto dohodek v poprečju v industrijskih deželah zmanjšal za 4 % v primerjavi z drugim polletjem leta 1974 (in seveda še bolj v primerjavi s prvim polletjem tega leta). V ZDA pa je bilo zmanjšanje narodnega dohodka kar dvakrat večje od poprečja: znašalo je namreč 8 %.

Upoštevati velja, da so septembra 1974 na podlagi ocen raznih vlad in največjih mednarodnih gospodarskih asociacij prevladovala napovedi, da se bo leta 1975 narodni bruto dohodek v industrijskih deželah skupno povečal za 3 % glede na leto 1974. Novejše napovedi, nastale na podlagi stanja v septembru leta 1975, pa menijo, da bo narodni bruto dohodek industrijskih dežel v tem letu (1975) za 3 % nižji kot v letu 1974, ko se je, kot rečeno, že zmanjšal. To upadanje narodnega bruto dohodka v industrijskih deželah je povzročil predvsem hud padec industrijske proizvodnje. Upoštevati moramo namreč, da je spomladi leta 1974 kazalec industrijske proizvodnje v primerjavi z najvišjo stopnjo, doseženo pred recesijo, razkril 19 % upadanje na Japonskem, 13 % v ZDA, 11 % v Franciji in Italiji ter 9 % v Zvezni republiki Nemčiji.²

¹ V drugih industrijskih državah je v letu 1974 narodni bruto dohodek tako rekoč stagniral, na primer: v Zvezni republiki Nemčiji (0,4 % rast) ali v Veliki Britaniji (0,3 % rast). V nekaterih drugih državah pa je prišlo do rasti, ki je ne gre zanemarjati: v Franciji 3,9 %, v Italiji 3,4 %, v Kanadi 2,8 %.

² Ti podatki, povzeti iz letnega poročila mednarodnega monetarnega sklada za leto 1975 (str. 3), so rezultat primerjave med kazalci industrijske produkcije v zadnjih treh mesecih, za katere so na voljo podatki, in tromesečje ob koncu leta 1974 in leta 1973, ko so bile dosežene najvišje stopnje rasti.

Posledice zniževanja produktivnosti dela na zaposlovanje so seveda dokaj opazne. Poleti leta 1974 je bilo uradno brezposelnih v kapitalističnih državah 15 milijonov delavcev. Toda v resnici so razsežnosti brezposelnosti še veliko bolj tragične, predvsem med množicami mladih, ki iščejo prvo zaposlitev. In to — ob zmanjševanju kupne moči, ki je posledica inflacije in pa zaradi deleža javnih dajatev socialne narave, za katere so se odločale vse države v okviru deflacionističnih politik — je močno prizadelo življenske razmere širokih delavskih množic in drugih slojev. Toda kriza ni zadela samo industrijskih kapitalističnih držav. Nasprotno, kriza, skupaj z inflacijo in z deflacionističnimi ukrepi industrijskih držav, ki so jih uvedle predvsem z namenom, da bi zmanjšale primanjkljaj svojih plačilnih bilanc, je zelo močno prizadela tudi revnejše dežele.

V državah, v katerih je letni dohodek na prebivalca manjši od 200 dolarjev, se je narodni bruto dohodek v letu 1974 zmanjšal za 0,5 %, v letu 1975 pa za 0,7 %. Tragične posledice tega poslabšanja gospodarskega stanja manj razvitih dežel je mogoče zlahka razumeti, če se zavedamo, da v teh deželah živi več kot milijarda ljudi, od katerih jih je 500 milijonov v nenehni nevarnosti, da bodo umrli od lakote.

Tudi tako imenovane manj revne dežele v razvoju, kjer je letni dohodek na prebivalca večji od 200 dolarjev in kjer živi okrog 75 milijonov prebivalcev, je hudo prizadela mednarodna gospodarska kriza. Ocenjujejo namreč, da bo narodni dohodek v teh deželah utrpel 1,2 % zmanjšanje.

To poslabšanje razmer v t. i. deželah v razvoju ni samo posledica tega, da so se poslabšale njihove možnosti za menjavo. Če namreč izključimo države OPEC, ugotovimo, da se je v teh deželah v letu 1974 zmanjšal narodni bruto dohodek za 9,3 %, v letu 1975 pa za 5,4 %.³

Po drugi strani pa so predvidevanja za prihodnost vse prej kot pozitivna. Leta 1976 naj bi se narodni bruto dohodek industrijskih kapitalističnih držav skupaj povečal za 2,5 %. Seveda pa je težko reči, če ni ta napoved, kakor napovedi iz minulih dveh let, pretirano optimistična. V vsakem primeru bi to povečanje pomenilo komaj, da smo pomembno, toda delno popravili zmanjševanje produktivnosti v letu 1975. Tako bi raven dejavnosti v splošnem še zmeraj ostala pod ravniyo v letu 1974 in še bolj pod ravniyo iz leta 1973.

Mednarodna recesija

3. Zaostrenost teh dejstev, ki neposredno zadevajo industrializirane kapitalistične države, ni bila samo vse do tega trenutka razlog za ponovni splošni razmislek o mednarodni gospodarski politiki, ampak jo vsaj deloma še vedno podcenjujejo. To, da sta pretekli že dve leti, odkar so vse napovedi posameznih vlad in velikih mednarodnih središč sistematično de-

³ Ti podatki so povzeti iz poročila predsednika svetovne banke Roberta Mc Namare na skupščini mednarodnega monetarnega sklada 1. septembra 1975.

mantirane z očitno mnogo bolj negativnimi rezultati ljudi, ki so odgovorni za ekonomsko politiko največjih kapitalističnih držav, še ni privedlo do tega, da bi opustili sleherni ostanek optimizma in da bi končno dejansko upoštevali sedanje nevarnosti in potem tudi ustrezno ukrepali. Nasprotno, vsako znamenje mogoče spremembe teženj zbudi nova upanja, če ne kar dobrodošlega optimizma. To velja predvsem za pričakovanje, ki bi zbudilo »oživljanje« ameriškega gospodarstva.

Jasno je, da nihče ne zanika, da ima, abstraktno gledano, ameriško gospodarstvo možnost za novo, izjemno ekonomsko ekspanzijo. Toda nikakor ni dokazano, da so možnosti ameriškega gospodarstva že zdaj valorizirane, in še manj, da bi lahko »oživitev« v ZDA povzročila novi, dejanski ekspanzijski cikel, ki bi zajel celotno gospodarstvo kapitalističnega sveta.

Mnogi opazovalci — bolj v upanju, kot v prepričanju — so v resnici namreč hoteli zamenjati tisto točko, ki je spomladi 1974 pokazala, da se ameriško gospodarstvo nagiba navzdol, s konkretnim dokazovanjem, da gre zdaj za »oživljanje«, pri tem pa so zanemarili predpostavko, da drastični recesiji, ki se je začela jeseni leta 1973, utegne slediti kar dolgotrajna, zelo pomembna stagnacija.

Od lanske pomladi kaže kazalec industrijske proizvodnje v ZDA skupaj z drugimi kazalci pozitivno gibanje. Toda navzlic temu ni mogoče, da ne bi ugotovili, da je bila jeseni leta 1975 ameriška industrijska proizvodnja skoraj za 10 % nižja kot leto prej, pa že tedaj se je precej znižala, in da se, na drugi strani, število brezposelnih še vedno giblje okrog 8 milijonov delavcev. Poleg tega je znova postal zaskrbljujoč nikoli premagani inflacijski pritisk; v trimesečju julij-september so se namreč cene na debelo povečale v letnem deležu za 11 %. In to je poleg prevladujočega neravnotežja v ameriškem gospodarskem življenju in vedno bolj očitni zmedi pripeljalo zvezno vlado in monetarne oblasti do tega, da so se odločili za politiko zaviranja »oživljanja«.

Takšno vedenje ameriške vlade in vlad, ki so jo posnemale, se še vedno navdihuje v starih teorijah, na podlagi katerih je inflacijo mogoče pobiti z zmanjševanjem globalnega povpraševanja in s preprečevanjem, da bi se le to povečalo. Ne strinjamo se s tezo — idealistično in kar se da simpliciistično — po kateri je sedanja gospodarska kriza predvsem (ali pa v večjem delu) posledica krize teorij, ki so doslej usmerjale dejavnost ljudi, odgovornih za gospodarsko politiko raznih dežel. Toda nobenega dvoma ni, da utegne usmeritev ameriške vlade, ki hoče zadržati inflacijski pritisk z drastično omejitvijo ponudbe denarja, v današnjih razmerah povzročiti, da se bo »oživljanje« morda zaustavilo še prej, kot se bo produkcija vrnila na stopnjo, na kateri je bila na večer pred recesijo, ali pa da bo proces tega oživljanja izredno počasen in mučen.

Tako bi se utegnili ponoviti negativna izkušnja, ki jo je že doživelo ameriško gospodarstvo v drugih časih. Spomnimo se, da je v letu 1959 po recesiji leta 1958 usmeritev ameriške vlade, zaskrbljene zaradi pojavov

nekaterih inflacijskih pritiskov (ki so bili seveda neprimerno manjši kot sedanji), navsezadnje izzvala daljšo stagnacijo ameriškega gospodarstva, ki se je končala šele s preusmeritvijo kennedyjevske politike.

Vsekakor je jasno, da bo inflacija še naprej ena temeljnih komponent tokov sedanjega obdobja. Nemajhno spodbudo inflacijskim pritiskom v ZDA daje danes energetska politika zvezne vlade. Njen cilj je namreč, da znova pridobi energetska neodvisnost ameriškega gospodarstva, in zato vztrajno povečuje cene različnih virov energije tako, da zagotavlja široko samofinansiranje naložb, ki so potrebne za doseg tega cilja. Prav ti vladni cilji in ukrepi, ki naj zadrži ponudbo denarja, so povzročili ponovno povišanje dejatev na dohodke od obresti in imajo tudi negativne posledice na enotne cene, ki so že tako nad normalo zaradi nizke stopnje izkoriščenosti proizvodnih zmogljivosti.

Dodajmo še, da v smislu povečanja inflacijskih pritiskov delujejo tudi drugi dejavniki strukturne narave — in tako lahko razumemo zakaj »protiinflacijska« politika Washingtona tvega, da bo izzvala daljše stagnacijsko obdobje, ne da bi se ji posrečilo doseči dejansko zmanjšanje inflacijskih tokov.

Volivne odločitve

Dejstvo, da se bliža začetek kampanje za predsedniške volitve, pa seveda tudi ne vpliva ugodno na to, da bi se zvezna vlada odločila za smer, ki bi dejansko ustrezala zapletenosti položaja. Nasprotno, zdi se, da v tej predvolilni fazi počasi prevladujejo — v zvezni administraciji in v ravnanju najvidnejših predstavnikov obeh velikih ameriških strank — dokaj umazani politični računi, ki ne peljejo k odločitvam, kakršne bi bile nujne. Nekateri, na primer, menijo, da je odstotek ameriških državljanov, ki imajo volilno pravico, mnogo višji med zaposlenimi kot med nezaposlenimi. Zdi se, da bi takšno mnenje med svetovalci predsednika Forda in njegovega finančnega ministra Simona in znotraj same demokratične večine v kongresu utegnili ukrepati prepričanje, da se je mnogo pomembneje držati politike obrambe dohodkov in prihrankov tistih, ki delajo, kot pa se lotiti hitrega in doslednega zmanjšanja brezposelnosti.

Če upoštevamo te usmeritve, potem obstoja nevarnost, da se utegnejo uresničiti skrajno resnične napovedi, dasi precej abstraktne, ki jih je izdelal center za ekonometrijo pri Chase Manhattan Bank in na podlagi katerih bi utegnili priti do nove recesije v ameriškem gospodarstvu že v letu 1976 ali 1977, zaradi česar bi se število brezposelnih v ZDA okrog let 1978/79 dvignilo na 12 milijonov. Po drugi strani pa spet ne moremo, da ne bi videli razloga za preplah tudi v ravnanju zvezne vlade in posebno v odnosih finančnega ministrstva do finančnih problemov New Yorka. Mnenje, da se utegne adiministracija največjega ameriškega mesta znajti v stanju insolventnosti in bankrota, je zdaj že močno razširjeno, čeprav še ne v celoti sprejeto. Na več mestih sodijo, da bi imele izjave o insolvent-

nosti mesta New Yorka dramatične reperkusije ne samo za varčevalce, ki so kupili obveznice, ki jih je izdajala ta administracija, temveč tudi za ves ekonomsko-finančni sistem ZDA in ne samo ZDA. Toda tudi to vprašanje obravnavajo Simon in drugi predstavniki zvezne administracije, kot se zdi, v luči tega, kar je volivno primerno za republikansko stranko predsednika Forda. In prav za republikansko stranko bi bilo zanimivo, da bi dokazala, da je demokratska stranka, ki upravlja New York, odgovorna za insolventnost in stečaj tega mesta.

Smeri politike ZDA

4. Tokovi ekonomske politike v ZDA, ki naj bi se postavili po robu grožnji vse večje inflacije in znamenjem možnosti stečaja New Yorka so izzvali nove elemente napetosti in zmede na mednarodnih finančnih in valutnih trgih. Prišlo je do ponovnega dviganja davkov na dohodke od obresti na ameriških finančnih trgih, kar so spremljale nove selitve kapitala iz zahodne Evrope in drugih finančnih trgov proti ZDA. Poleg tega je v prvem hipu prišlo do občutne revalorizacije dolarja in nato do znatnega znižanja njegove vrednosti.

Velja opozoriti na to, da so »oživitev« dolarja vsaj deloma omogočile tudi države EGS, da bi se uprle konkurenci ameriškega blaga na lastnih trgih. Nekaj časa je bil tudi interes ameriškega vodstva, da se dolar dvigne. Na tej podlagi so namreč poskušali preprečiti, ali vsaj močno ovirati novo zviševanje cen nafte, ki so ga hotele izvesti države OPEC, mimo tega pa so hoteli sodelovati pri številnih mednarodnih srečanjih, ki so proučevala ekonomska in monetarna vprašanja, da so imeli tako možnosti hvaliti moč dolarja.

Toda novi pretresi, ki jih je pozneje doživela menjava dolarja, so potrdili dejansko stanje mednarodnega gospodarstva: namreč to, da na kapitalističnem gospodarskem prizorišču prevladuje globok nered in skrajna negotovost, ki jo še povečujejo egoistične in kratkovidne odločitve ZDA ter drugih glavnih kapitalističnih držav.

Na podlagi dejstev je bilo treba ugotoviti, da nevarnosti protekcionistične politike, vrnitve k ekonomskemu nacionalizmu in v splošnejšem smislu nevarnosti razširitve ekonomsko-komercialne vojne, niso bila pretiravanja ali reminiscence preteklosti, ki je za vedno odšla, temveč da so odsevale objektivne okoliščine, ki so potem začele delovati in se utegnjejo dalje razvijati čisto nepredvidljivo.

Obtožba, ki so jo ameriške oblasti izrekle državam EGS, da izvajajo dumping za približno četrtno svojega izvoza v ZDA, kaže možnost protekcionističnih ukrepov proti izvoznemu toku EGS, katerega vrednost dosega okrog 5 milijard dolarjev. Po drugi strani pa se protekcionizem zarisuje tudi med državami članicami Evropske gospodarske skupnosti. »Vinska vojna« med Francijo in Italijo ni zgolj epizoda. Tudi Velika Britanija

razmišlja o drastičnih protekcionističnih ukrepih, uperjenih zoper članice iste skupnosti.

Vse to — kar je seveda naravno — povzroča hudo mednarodno konkurenčno poostritev, ki utegne povzročiti veliko škodo in povečati agresivnost največjih mednarodnih (multinacionalnih) družb.

5. V teh okoliščinah, ko je vsem jasno, kako absolutno nujno je mednarodno gospodarsko sodelovanje, se tudi tisti, ki so odgovorni za ekonomsko politiko največjih držav, proglašajo za zagovornike takšne linije. Toda v praksi, kot smo že rekli, gredo stvari v drugo smer — in sicer predvsem zaradi usmeritev vlade ZDA.

Temeljna ovira pri vzpostavitvi in razvoju mednarodnega gospodarskega sodelovanja je namreč v tem, da so ZDA odklonile, da bi sodelovale pri rekonstrukciji mednarodnega monetarnega sistema, ki se mora — če naj bo veljaven — navdihovati v merilih enakosti in mora torej imeti dokaj drugačne značilnosti kot sistem iz Bretton Woodsa, ko je bilo razmerje sil v celoti v korist ZDA.

Ameriški voditelji težijo k temu, da bi bil dolar še naprej mednarodna valuta *par excellence*. Hočejo tudi, da so emisije dolarja in njih kroženje izključno pod nadzorstvom ZDA. Prav zaradi tega hočejo čedalje bolj zmanjševati monetarno vrednost zlata na mednarodni ravni in celo težijo k popolnemu »razdenarjenju« (demonetizaciji) zlata. Po drugi strani pa imajo iz istega razloga za dokončno zastarel sistem nekaterih (trdnih) menjav valut in hočejo obdržati sistem gibljive menjave, ki jim omogoča takšno monetarno politiko, s katero se lahko umaknejo vplivom in določenosti od zunaj.

Težko je reči, če se bodo — in do katere točke se bodo — te težnje ZDA še naprej vsiljevale. Vsemu navkljub pa se zdi, da do tedaj, dokler bodo trajale, ne bo mogoče vzpostaviti v mednarodnih razmerjih tistega minimuma reda, ki je očitno nujen, da bi lahko prišlo dovolj stabilno do oživitve ekspanzije v širokih razsežnostih, pa čeprav le v mejah kapitalističnega razvoja.

Vsekakor pa prav zaradi takšnih teženj ZDA tudi zadnja skupščina mednarodnega monetarnega sklada, ki je bila v začetku septembra v Washingtonu, ni prišla do nobenega pomembnejšega sklepa. Dogovorili so se, naj bi del zlata, ki je v lasti sklada — v vrednosti 2—3 milijarde dolarjev — prodali na prostem trgu, izkupiček od te prodaje pa bi razdelili med revnejše »dežele v razvoju«. Toda to »pomoč« revnejšim deželam je treba povezati s kupičenjem njihovega primanjkljaja v plačilnih bilancah s tujino, in tega ocenjujejo za leto 1975 na 35 milijard dolarjev.

Naslednja odločitev te skupščine določa takšno novo delitev kvote mednarodnega monetarnega sklada, ki bi povečala navzočnost novih, prihajajočih dežel, predvsem držav OPEC, in zmanjšala težo industrijskih držav. Toda hkrati, ko se je povečala večina, potrebna za izglasovanje »pomembnih vprašanj«, imajo ZDA še naprej pravico veta v dejavnosti sklada.

Hkrati s tem je prevladalo nasprotovanje ZDA, da bi dali posebne pravice trasiranja, ki naj bi jih dobile predvsem najbolj revne dežele, kakor so jih bile v preteklosti deležne ZDA in druge industrijske države. To na eni strani ne omogoča revnejšim deželam, da bi mogle razpolagati s plačilnimi sredstvi, ki bi se mogle spremeniti v plačilno sposobno povpraševanje, in to bi pomagalo industrijskim državam iz krize; po drugi strani pa se s tem potrjuje volja ZDA, ki hočejo preprečiti, da bi se vzpostavil takšen monetarni sistem, ki bi temeljil na dejansko mednarodni valuti, s katero ne bi mogla manipulirati nobena država v svojo izključno korist. Prav zaradi tega bi to lahko bila valuta vseh držav in hkrati nobene.

Tudi glede nekega drugega vprašanja temeljnega pomena — vprašanja mednarodne trgovine s surovinami — je ravnanje vlade ZDA še naprej ovira pri razvoju mednarodnega sodelovanja. Zahtevi mednarodne politike po stabilizaciji cen surovin, ki so jo postavile predvsem dežele v razvoju, so ameriški voditelji postavili nasproti smer, ki je obrnjena predvsem k določitvi oblik odškodnine (s posegi monetarnega sklada) za dežele izvoznice surovin, ki so predvsem oškodovane zaradi fluktuacije cen. Skratka, medtem ko naj bi špekulacije še naprej prosto potekale in medtem ko naj bi dežele izvoznice surovin še naprej ostale v globoki negotovosti, ki jim onemogoča resno planiranje svojega razvoja, naj bi se uresničili sistemi delnih odšzkodnin in nadomestil za škodo, povzročeno s špekulacijami, sistemi, ki bi bili zelo zapleteni in prav malo koristni.

Ovire in zastoji v sodelovanju

6. Zdaj, po sedmi izredni skupščini OZN, ki je bila posvečena prav vprašanjem surovin in razvoju revnih dežel, in po skupščini mednarodnega monetarnega sklada, je v pripravi vrsta diplomatskih pobud na področju mednarodne gospodarske politike in na področju odnosov med industrijskimi državami in državami v razvoju. Kaže, da se politika soočanja in nasprotovanja, za katero se je zdelo, da se je uveljavila v začetku leta 1975 v odnosih med industrijskimi deželami in deželami v razvoju, umika dialogu.

Temeljna usmeritev, ki je bila podlaga tako imenovanega »načrta Kissinger« za finansiranje naftnega primankljaja držav članic OECD, popolnoma samostojnih in brez pomoči kreditov držav članic OPEC, se danes namreč zdi že zastarela, čeprav ni videti, da bi jo dokončno opustili.

Seveda pa nikakor ni gotovo, da bodo sklepi začetega dialoga ugodni in da bodo ustrezali težavnosti problema. Vzpostaviti je treba — kakor že dolgo trdi enainosemdeset neuvrščenih držav — nov mednarodni ekonomski red. Toda težave, ki jih je treba premagati, se zdijo velikanske.

Največje kapitalistične države težijo k ustanovitvi nekakšnega direktorija (ni prav jasno ali petih ali šestih), ki naj bi postal vodstvo celotne mednarodne ekonomske politike, tako da bi ustrezala predvsem njihovim interesom. Po drugi strani pa velja opozoriti na to, da tudi med tistimi, ki

iščejo nov mednarodni ekonomski red, žive omejevalne in enostranske težnje, ki lahko izzovejo zastoje in težave. Skratka, novi red tudi ni mogoče vzpostaviti samo z upoštevanjem interesov revnejših dežel. Ni dvoma, da se bo novi red lahko uveljavil samo z velikimi boji revnejših dežel; da pa bi ti boji dosegli dokaj hitre uspehe in ne prizadeli večjih bolečin, se bodo morale te dežele povezati z demokratičnimi silami industrijskih dežel, da bi se tako uveljavil skupni interes za mednarodno sodelovanje. Velja namreč razumeti in do kraja uveljaviti skupni interes za sodelovanje, ki je značilen za dežele v razvoju in za industrijsko razvite države.

Omenili smo že, da v ZDA menijo, da utegne že ob koncu leta 1976, ali najpozneje leta 1977, nova recesija prekiniti rast produktivnosti. Na splošno velja mnenje, da so v razvitih kapitalističnih državah obdobja recesij in stagnacij vedno pogostejša in daljša, obdobja ekspanzije pa težijo k temu, da so vse krajša in redkejša. Po drugi strani pa za dežele v razvoju, ki imajo skupno prek milijardo prebivalstva — na podlagi dosedanjih tokov in teženj — menijo, da se lahko dohodek na prebivalca v tem desetletju (1970—1980) poveča komaj za 3 dolarje. Tudi te domneve poudarjajo, da je nujno in da se je mogoče lotiti teh vprašanj s takšno ekonomskopolitično usmeritvijo, da bo vzvratno koristna, ki bo zagotovila razsežne procese spreminjanja in razvoja in ki bo lahko preprečila izbruh drugih, še bolj dramatičnih nasprotij.

Po drugi strani pa je treba poudariti, da se ob teh problemih vedno jasneje kaže že kronična kriza EGS. Ta kriza pa seveda dokaj negativno vpliva na možnosti vzpostavitve mednarodnega sodelovanja.

Dodati moramo tudi, da je s tega stališča in v razmerju do problemov mednarodnega sodelovanja negativna tudi odsotnost samostojne pobude ZSSR in drugih socialističnih držav. Te države — in zlasti SZ — imajo v splošnem pozitivno vlogo, ko nudijo kapitalističnim državam, ki so danes v krizi, možnost trdnih in vedno večjih trgovinskih stikov. Toda mimo tega je čutiti posledice tega, da socialistične države nimajo pobude, ki bi bila usmerjena k spodbujanju razvoja široke in organske politike mednarodnega sodelovanja.

Kriza italijanskega gospodarstva

7. V tem mednarodnem okviru — ki ga obvladuje izjemno zaostrena in zapletena kriza in odsotnost nujnega sodelovanja — mora Italija poravnati račune z lastno hudo krizo, ki je ni pripisati samo svetovnim dogajanjem, ampak tudi zgodovini lastnega razvoja, bližnjega in davnega.

Velikokrat je bilo že rečeno, ob različnih priložnostih in v uradnih dokumentih, kakšna so najnovejša predvidevanja za narodno gospodarsko bilanco v letu 1975. Znano je, da se v tem letu, prvič po tridesetih letih, narodni dohodek ne bo prav nič povečal, ampak bo utrpel celo 3—4 % zmanjšanje glede na leto 1974. Medtem ko bo javna in zasebna poraba

enako upadala, pa bodo naložbe še huje padle — okrog 15 % — same industrijske naložbe pa bodo doživele celo pravcati polom, katerega posledice bomo čutili še dolgo časa. Predvsem je s krizo prizadeta industrijska dejavnost, ki je v prvih osmih mesecih leta 1975 doživela 13 % padec produktivnosti in je poleti izrabila komaj 60—70 % proizvodnih zmogljivosti.

K temu izjemnemu upadanju produktivnosti so skupaj z zmanjševanjem svetovnega povpraševanja prispevali drastični in nediskriminacijski deflacijski ukrepi, sprejeti v letu 1974, predvsem z namenom, da bi se postavili po robu grozljivemu primanjkljaju plačilne bilance, ki se je večal iz meseca v mesec. Mogoče je reči, da je deflacijska politika s tega stališča dosegla pomembne rezultate: leta 1975 naj bi bil primanjkljaj v plačilni bilanci enak približno desetini tistega iz leta 1974 (600 milijard lir v letu 1975 proti 5.800 milijard v letu 1974). Toda težko je reči, kdaj bo mogoče preboleti ceno, ki smo jo plačali zaradi te nepremišljene in neselekcioniране operacije, da bi izboljšali račune s tujino.

Značilno je, da naj bi se na podlagi vladnih predvidevanj, za katera gotovo ni značilen pesimizem, narodni bruto dohodek zvišal za 2 % glede na stanje pred dvema letoma (leta 1974). In medtem bi se inflacija nadaljevala, sicer v počasnejšem ritmu kot leta 1974, toda nemara še vedno v precej hitrejšem kot v drugih deželah.

(Prev. N. B.)

JANEZ STANIČ

Poudarek na socialni politiki

Sedmi kongres poljske združene delavske partije, ki je bil decembra v Varšavi, ni bil prelomni dogodek, kot je bil, na primer, prejšnji, šesti kongres PZDP pozimi leta 1971. Sedanji kongres namreč ni načrtoval ne konca neke politike ne začetka nove (kot je bilo leta 1971), ampak je ves potekal v zelo poudarjenem duhu kontinuitete tiste politike, ki se je začela s polomom gomulkizma in nastopom novega najvišjega vodstva PZDP na čelu z Edwardom Gierekom decembra 1970. Šesti kongres je dal takorekoč uradno znamenje za start nove politike, ki so jo v grobem že tedaj načrtali vsaj tja do leta 1980 (v najsplošnejših črtah pa celo naravnosti do konca stoletja). Spričo takšne naravnosti sedmi kongres ni ne hotel ne mogel biti kaj drugega kot postaja na že načrtani poti, njegov politični smisel pa so določale predvsem tri temeljne naloge:

1. Napraviti obračun problemov in dosežkov minulega petletnega obdobja, se pravi časa po polomu gomulkizma, ter kolikor mogoče jasno in prepričljivo prikazati partiji in vsej Poljski uspehe nove politike.

2. Izreči novemu vodstvu in novi politiki kar najbolj prepričljivo zaupnico, mu dati vso podporo in tudi formalni mandat za nadaljevanje takšne politike.

3. Na podlagi takšne zaupnice izdelati konkretne smernice gospodarskega, socialnega in političnega razvoja Poljske do leta 1980 in manj konkretne, splošnejše smernice razvoja do let 1990 in 2000.

Vse te tri temeljne naloge so bile s sedmim kongresom PZDP v celoti izpolnjene.

Sedmi kongres bi lahko z vso pravico imenovali tudi kongres afirmacije ali kongres kontinuitete, in prav zato, ker je imel predvsem tako nalogo in naravo, je težko govoriti in razmišljati o njem, ne da bi se morali vedno znova vračati k letu 1970, k prelomnici dveh politik, kajti tam so prve korenine vsega tistega, kar se na Poljskem dogaja zdaj in se bo očitno še dalj časa. Zato se ni mogoče izogniti vsaj grobem pregledu stare politike, ki ji pogosto pravijo tudi kar »gomulkizem«, po nekdanjem šefu partije, kateremu pripisujejo največ krivde, da je Poljska proti koncu šestdesetih let zašla v gospodarsko in socialno slepo ulico, kar je povzročilo izredno hud izbruh delavskega nezadovoljstva leta 1970.

Do tedanjega izbruha je prišlo zaradi čisto določenih socialnih zahtev: delavci so zahtevali višje plače, znižanje cen osnovnim prehrabnim izdelkom, ki so se prav takrat podražili, zahtevali so znatno večjo stanovanjsko graditev, skratka izrekli so hudo in dokončno nezaupnico partijski socialni politiki in zahtevali temeljite spremembe. Novo vodstvo na čelu s prvim sekretarjem CK PZDP Edwardom Gierekom je ugodilo najnujnejšim socialnim zahtevam, vendar je hkrati tudi jasno povedalo, da administrativno povečanje plač ali znižanje cen ni in ne more biti trajna ali vsaj kolikor toliko dolgoročna rešitev. Takšno rešitev naj bi dala še politika, ki jo je naslednje leto začrtal šesti partijski kongres, politika, ki naj bi dolgoročno prerodila poljsko družbo in ji vrnila dinamiko, da ne s kakimi revolucionarno novimi prijemi, ampak s popravki obstoječega sistema, ki naj bi postal bolj učinkovit.

Za politiko v šestdesetih letih, ki je pripeljala v tako tragično slepo ulico, je bilo značilno, da se je socialna politika prilagajala ekonomskim možnostim — kot temu zdaj pravijo poljski gospodarstveniki. To je pomenilo: če je počasneje naraščal nacionalni dogodek, so počasneje rasle tudi plače, pokojnine in druge oblike dohodkov prebivalstva. To je bila izrazita politika zategovanja pasu, ki je skrajno negativno vplivala na zainteresiranost za rezultate proizvodnje in to na vseh ravneh. Značilen je na primer podatek, da je v šestdesetih letih na Poljskem odstotek naraščanja storilnosti najmanj povečal med vsemi industrijskimi državami. Značilno je bilo tudi, da je šlo naraščanje industrijske proizvodnje v daleč največji meri na račun težke industrije, kamor se je stekal tudi največji del investicij, medtem ko za razvoj lahke industrije ni bilo ne denarja ne politične volje. Posledica tega je bila, da je bila proti koncu šestdesetih let Poljska med vsemi članicami sveta za vzajemno gospodarsko pomoč (SEV) najslabše založena ne le z industrijskim blagom za široko porabo, ampak tudi s hrano.

Morda za ilustracijo še ena značilnost gomulkizma: zapiranje vase in hud strah pred dolgovi. Stara politika je težila k temu, da bi Poljska čim več proizvajala doma in se tako postopoma popolnoma rešila uvoza, zlasti uvoza z Zahoda. Zato je dajala prednost razvoju proizvodnje, ki je zamenjevala uvoz — tisti uvoz, brez katerega pač ni šlo (sem pa seveda ni sodilo blago za široko porabo). V skladu s tako politiko zapiranja vase tudi niso spodbujali proizvodnje za izvoz; načelno naj bi izvažali samo blagovne viške, ki jih doma ni bilo mogoče prodati, toda v praksi je bila stvar taka, da so izvažali prav najboljše blago, ki ga je bilo v tujini pač lahko prodati; s tem so resda uravnavali ravnotežje med uvozom in izvozom, hkrati pa seveda ustvarjali še hujše praznine na domačem trgu.

Novo vodstvo se je znašlo pred razmeroma lahko nalogo: določiti nova načela socialne in gospodarske politike, in pred dokaj težjo nalogo: ta načela tudi uresničiti. Na zadnjem kongresu je Edward Gierek kratko

in precizno formuliral dva glavna cilja nove socialne in gospodarske politike: rast življenjske ravni in rast moči Poljske.

Za dosego takšnih ciljev seveda ni nobenih čarovnih sredstev, toda politika si pač pogosto pomaga z odrešujoče zvenečimi gesli in na Poljskem je taka magična beseda postala »dinamika«. Nova politika si je že od začetka postavila za cilj dinamičen gospodarski razvoj za vsako ceno in ne glede na trenutno stanje in možnosti. To je bila izrazito prenapeta politika rasti na vseh področjih, predvsem pa na področju industrije za široko porabo, ki je bila (in je še) najožje grlo. Že prej ni mogla kriti tekočih potreb, ko pa so v začetku sedemdesetih let povečali plače (ki so potem naraščale vsako leto), pokojnine, otroške dodatke in podobno, je postalo povpraševanje po porabnem blagu še večje. To seveda ni problem, ki bi ga bilo lahko rešiti, za večjo proizvodnjo namreč ni dovolj industrijskih zmogljivosti. Nekaj pomaga uvoz, ki pa je drag in tudi ni dolgoročna rešitev. Treba je hočeš nočeš graditi številne nove proizvodne zmogljivosti za proizvodnjo blaga za široko porabo ter razširjati in modernizirati že obstoječe.

Zgovorna ponazoritev za to, kaj vse lahko sproži tako rekoč vsak sklep, da se bomo temeljito lotile tega ali onega perečega socialnega vprašanja, je zidava stanovanj. Tudi na tem področju je bila Poljska ob začetku tega desetletja na repu evropskih držav. Stanovanjski standard je bil nizek, novih stanovanj so gradili malo, starih niso obnavljali in pogosto niti zadovoljivo vzdrževali. Novo vodstvo je že leta 1971 obljubilo, da bodo do leta 1975 zgradili več kot milijon stanovanj in obljubo je tudi držalo; v novem petletnem planskem roku, do leta 1980, jih bodo zgradili še milijon in pol, več sto tisoč stanovanj pa bodo modernizirali in renovirali. Toda prelom v stanovanjski politiki ni zidava stanovanj; dejansko je treba na novo ustvariti celo gradbeno industrijo, od cementarn do tovarn montažnih elementov, in vse drugo, kar sodi zraven.

Pri vsem tem je treba upoštevati še, da izredna prizadevanja na področjih, ki bi jim (nekaterim seveda samo pogojno) lahko rekli »socialna«, niso v ničemer vplivali na zmanjšanje tempa na področju težke industrije, kajti tudi Gierekovo vodstvo vztraja pri tezi, da je razvoj težke industrije ne le gospodarsko, ampak tudi politično vprašanje pravilne graditve socializma. Tako bremena »socialne« izgradnje niso niti v najmanjši meri olajšali s tem, da bi nemara zmanjšali ambicije na področju razvoja težke industrije.

Na sedmem kongresu je Gierek navedel tele rezultate politike forsiranega dinamičnega razvoja, dosežene v petletki 1971—1975:

- nacionalni dohodek se je povečal za 62 odstotkov;
- industrijska proizvodnja se je povečala za 73 odstotkov;
- kmetijska proizvodnja se je povečala za 22 odstotkov;
- zunanja trgovina se je povečala za več kot 100 odstotkov;
- realni dohodki zaposlenih so se povečali za 35 odstotkov.

Na podlagi teh in takih dosežkov je Edward Gierek na sedmem kongresu PZDP napravil tale sklep:

»Politika dinamičnega razvoja dežele, politika, ki je usmerjala k povečanju blaginje družbe in moči socialistične Poljske, je prestala preskušnjo v praksi. To je pravilna politika in zato jo bomo dosledno nadaljevali.«

Toda dinamika seveda ni zastoj. Vanjo so vložili velikanska sredstva. V petletki 1971—1975 je Poljska investirala v modernizacijo in razširitev svojega ekonomskega potenciala velikansko vsoto 1900 milijard zlotov, kar je dvakrat več kot v letih 1966—1970 in seveda tudi neprijemno več kot kdajkoli prej. Začeni s letom 1971 so investicije v industrijo naraščale letno za okrog 20 odstotkov, kar je Poljsko glede tega potisnilo na prvo mesto v svetu. Tako velikanska sredstva črpa dežela seveda predvsem iz nacionalnega dohodka in iz tujih posojil, ki jih — rešena nekdanjega strahu pred dolgovi — najema kjer more, in kolikor more. Oba vira pa sta — kot opozarjajo nekateri poljski gospodarstveniki — dvorezna in ne dajeta dokončne rešitve. In tu prihajamo do tistega, zaradi česar je bilo Gierkovemu vodstvu, kljub doseženim uspehom, tako pomembno dobiti na kongresu čim bolj soglasno in demonstrativno podporo tej politiki in mandat za njeno uresničevanje v prihodnosti. Očitno je namreč, da pozna ta politika tudi odpore. Praktično jih je nemogoče identificirati z imeni njihovih nosilcev, saj poljska politična praksa, tako kot drugod v vzhodni Evropi, ne dopušča javnih in odprtih polemik; o njih je mogoče soditi le po intenzivnosti in usmerjenosti obrambe veljavne politike. Če je namreč treba tako poudarjeno dokazovati njene prednosti in tako poudarjati, da ni ne hazarderska ne prenapeta ne preveč tvegana, potem bržkone ni zgrešeno misliti, da nekateri menijo, da je hazarderska, prenapeta in preveč tvegana. Sicer pa neuradno ni nobena skrivnost, da so taki odpori pred kongresom res bili in da so nemara tudi že zdaj. V tem smislu so Poljaki sami razlagali tudi edino personalno spremembo v najvišjem partijskem vodstvu, politbiroju, iz katerega je izpadel Franciszek Slachcicz. Številne druge personalne spremembe so bile opravljene večinoma že v začetku sedemdesetih let, tako da je dvojnopolmilijonska poljska partija prišla na svoj sedmi kongres s tako vodstveno strukturo na vseh ravneh, ki jo je mogoče v nasprotju z nekdanjo »gomulkovsko« v celoti označiti kot »gierkovsko«.

Če že govorimo o nekaterih pomislekih v zvezi s politiko dinamičnega (ali napetega in morda celo prenapetega) razvoja, je treba omeniti predvsem strah pred objektivnimi težavami. Poleg strahovito napete investicijske fronte (v novi petletki se bodo investicije povečale za nadaljnih 700—740 milijard zlotov) je tu zlasti poljska povezanost in delna odvisnost od svetovnega trga, kjer pa se dogaja dosti neprijetnih stvari. Zaradi svetovne gospodarske krize je postalo znatno težje izvažati na Zahod, kar hudo občutijo vse socialistične države vzhodne Evrope. Ne morejo pa se — tudi Poljska ne — odreči uvozu tehnologije, licenc,

industrijske opreme in cele vrste industrijskih izdelkov, ker ta uvoz ni povezan le s preskrbo domačega trga, ampak predvsem z modernizacijo in tehnološkim napredkom lastne industrije. Potrebe po takšnem uvozu so čedalje večje, povrh pa je še čedalje dražji.

Poleg tega so se začeli bistveno spreminjati odnosi znotraj Sveta za vzajemno gospodarsko pomoč, zlasti kar zadeva surovine in energijo. Sovjetska zveza, ki je glavni dobavitelj surovin in energije, jih ni več pripravljena prodajati po pravzaprav smešno nizkih cenah, kot je delala vse doslej — v precejšnji meri tudi zaradi jasne politične računice, čimbolj navezati vse članice SEV nase. Pred dobrim letom so cene sovjetskim surovinam in energiji poskočile za približno dvakrat, poleg tega pa so se v SEV dogovorili, da sovjetske cene odslej ne bodo več stalne, ampak jih bodo določali vsako leto posebej na podlagi petletnega poprečja in jih tako postopoma približevali svetovnim. Za članice SEV in tudi Poljsko je ta sprememba dodatna obremenitev. Novo je tudi, da Sovjetska zveza ni več pripravljena sama investirati v razvoj tistega dela svoje surovinske energijske baze, ki zadovoljuje potrebe članic SEV. Z letošnjim letom je začel veljati dolgoročni sporazum, po katerem bodo članice SEV tudi same investirale v Sovjetsko zvezo za razvoj tistih surovinskih, energetskih in transportnih zmogljivosti, za katere so zainteresirane. Nekaj takih skupnih projektov, ki jih financirajo vse članice SEV, se že uresničujejo; med njimi je na primer skupna organizacija izkoriščanja ležišč plina na južnem Uralu in graditev skoraj tri tisoč kilometrov dolgega plinovoda do zahodne sovjetske meje, skupna graditev velikanskega celuloznega kombinata v Sibiriji in še več drugih.

Med resnejšimi problemi je treba omeniti tudi kmetijstvo, kjer rezultati kljub nekaterim širokosrčnim ukrepom niso blesteči. Nova politika se je na kmetijskem področju začela z nekaj pomembnimi novostmi, kot je bilo, na primer, povečanje odkupnih cen glavnih pridelkov, odprava obveznega odkupa in reforma davčnega sistema, ki je prinesla kmetom mnoge olajšave. Poljska vas je še vedno v glavnem privatna, saj štiri petine sestavljajo drobna zasebna gospodarstva. Ta so seveda močno občutljiva za vsako gibanje cen in navedene spremembe so hitro prinesle rezultate: zainteresiranost kmetov se je povečala in sicer konservativni poljski kmet je začel celo vlagati denar v razširitev in modernizacijo svojega gospodarstva, zlasti v živinoreji, za katero se je pokazalo, da je najbolj rentabilna. Zanimiv pa tudi značilen podatek, ki po svoje kaže na spremembe (in tudi raven) v zadnjih letih na vasi je, da se je močno zmanjšala peka kruha doma in da so kmetje začeli kupovati kruh v pekarnah. Kmetijska proizvodnja je od začetka sedemdesetih let naraščala le za nekaj več kot štiri odstotke letno in je še vedno hudo odvisna od vremena, kar se je posebno pokazalo v letih 1974 in 1975. Vreme je bilo tedaj za kmetijstvo slabo, zaradi česar se je občutno zmanjšal pridelok žita in ga je bilo treba veliko uvažati, predvsem pa je prišlo do velikega pomanjkanja živinske krme, kar se močno pozna na založenosti

trga z mesom in mesnimi izdelki. Te težave so toliko resnejše, ker poljsko kmetijstvo še vedno ni sposobno kriti domačih potreb, po drugi strani prehrana še vedno sestavlja polovico vsega, kar kupuje poljski porabnik in zato vse »kmetijske motnje« hudo negativno delujejo na trg.

Bistvo pomislekov zoper politiko dinamičnega razvoja bi bilo torej v vprašanju, ali so tako domače kot mednarodne razmere res take, da si je mogoče obetati uspeh od tako hudo napete politike? Ali ni zalogaj prevelik? Ali niso obljube preveč širokosrčne?

Kot smo že omenili, je bil enoten in odločen odgovor sedmega kongresa, da je politika dinamičnega razvoja realna in da jo je treba nadaljevati. V tem je tudi glavni notranjepolitični pomen tega kongresa, deloma pa tudi njegov mednarodni pomen — vsaj v okviru socialističnega tabora. Na videz je namreč kaj lahko reči, da je najboljša seveda tista politika, ki daje ljudem višjo osebno in družbeno življenjsko raven. Toda to je lažje obljubiti kot storiti. Opozorili smo že, kako svetovna gospodarska kriza odmeva tudi na Vzhodu in v kako občutno slabšem položaju so se znašle vse socialistične države na čelu s samo Sovjetsko zvezo, ki je prvič v svoji zgodovini morala za petletko 1976—1980 planirati manjše naraščanje proizvodnje na vseh področjih kot kdajkoli doslej. Še bolj so prizadete nekatere druge, manjše vzhodnoevropske države. V takem položaju je seveda veliko manj tvegana politika zategovanja pasu, ki so jo sicer tiho, a dovolj jasno napovedali, na primer, na Madžarskem in še ponekod. Poljska pot, ki prebivalstvu obljublja znatno povečanje življenjske ravni in večjo socialno varnost, je glede na nič kaj obetajoča mednarodna obzorja gotovo nekoliko drzna in morda tudi v resnici tvegana. Toda poljski delavski razred je pred petimi leti na ulicah Gdanska, Gdynie, Szczecina in drugih mest dovolj jasno povedal, da zahteva višjo življenjsko raven in večjo socialno varnost. Na Poljskem danes ne more biti politike, ki bi lahko šla mimo tega opozorila, ne da bi kaj hitro doživela polom, z druge strani pa je poljsko (sicer izsiljeno) kljubovanje neugodnim objektivnim razmerom v neki meri izziv tudi za druge vzhodnoevropske države.

S tem smo se približali nekaterim mednarodnim vidikom kongresa poljske partije, ki tudi zaslužijo pozornost. Vendar je pred tem treba omeniti še nekaj: sedmi kongres PZDP je bil izrazito gospodarski in socialni, vse druge teme pa so bile močno potisnjene ob stran in kolikor so jih v glavnih referatih, razpravah in dokumentih obravnavali, so to storili zvečina rutinsko, brez želje po novih pristopih ali vsaj globljih analizah. Tako je, na primer, tretje poglavje obširnega Gierekovega referata na kongresu imelo naslov »Problemi države, družbenega življenja, ideologije in partije«, toda tako po obsegu kot po vsebini je bil to najbolj skop del referata. Glavna ugotovitev je bila, da je Poljska stopila na pot graditve razvite socialistične družbe, vendar brez globlje analize, kaj to pomeni in prinaša na vseh tistih področjih, ki ne sodijo v rubriko »gospodarstvo« ali »sociala«. Če torej teh plati sodobne poljske stvarnosti v

tem kongresnem zapisu ne omenjamo, delamo to zato, ker ji skorajda ni omenjal sam kongres, kolikor pa jih je, ni prinesel tako rekoč nobene nove misli.

Pač je bilo opaziti nekaj novosti na področju zunanje politike oziroma na področju odnosov med socialističnimi državami, kar se namreč tiče globalnih političnih problemov, niso povedali nič novega. Odnosom z drugimi socialističnimi državami, predvsem s Sovjetsko zvezo pa je kongres posvetil dosti pozornosti in sicer v tem smislu, da je morda še bolj opazno kot kdaj prej poudarjal vsestransko tesno povezanost s Sovjetsko zvezo in enotnost socialističnega tabora. Čisto jasno je bilo povedano, da Poljska ne le v mednarodni politiki, ampak tudi v svojem notranjem razvoju nadvse resno upošteva okvire, ki si jih zastavlja sovjetska partija in da ne išče posebnih poljskih rešitev izven okvirov, ki veljajo za KPSZ in ves socialistični tabor. Gierekov referat to pove brez ovinkov:

»Pomemben dejavnik, ki je omogočil uspešno izpolniti sklepe šestega kongresa, sta bila bratska enotnost in skupno delovanje, ki povezujeta našo deželo z deželo sovjetov in našo partijo s partijo Lenina. Ta enotnost in skupno delovanje sta nam bila v težkih urah pomoč in opora pri vseh naših prizadevanjih za hitrejši socialistični razvoj Poljske. Neomajno bomo krepili enotnost, prijateljstvo in bratstvo med poljskimi in sovjetskimi komunisti. Temeljna načela naše politike so v skladu s smerjo razvoja graditve socializma in komunizma, ki jo je začrtal 24. kongres KPSZ. Ta načela temelje na načelih marksizma-leninizma, na splošnih zakonitostih socializma. So v skladu s procesom socialistične ekonomske integracije, s prizadevanjem po poglobitvi idejne in politične enotnosti socialistične skupnosti. Od srca se zahvaljujemo bratskim partijam za internacionalistično solidarnost in sodelovanje. Enotnost naših partij je jamstvo za uspešen razvoj celotne skupnosti, zato jo bodo poljski komunisti vselej varovali in poglobljali.« Še bolj natančno pa to pove na nekem drugem mestu: »Socializem — to je hkrati tudi internacionalizem . . . Danes se proletarski internacionalizem izraža v globoki razredni in idejni enotnosti z velikim sovjetskim narodom, z narodi vse socialistične skupnosti, z vsemi naprednimi silami.«

To resda niso novosti, vendar prej poudarki niso bili tako odločni. Sicer pa ta premik ni značilen le za poljsko partijo, ampak za ves socialistični tabor, kjer se je po konferenci o evropski varnosti in sodelovanju v Helsinkih začela močna politična akcija za večjo kompaktnost, enotnost in zlasti vsestransko integracijo. Poljski kongres je to potrdil tudi na zunaj. Partijski kongresi v državah socialističnega tabora so namreč vselej zanimivi tudi zato, ker se na njih praviloma zberejo voditelji partij iz drugih članic tabora (razen Ceausescuja, ki navadno ne hodi na tuje kongrese). Njihovi govori so, skupno vzeto, avtoritativni in navadno dokaj izčrpen pregled političnih misli in tem, ki trenutno obvladujejo vzhodnoevropski politični prostor. Tako je bilo tudi tokrat na poljskem

kongresu, kamor so kot najvišji predstavniki svojih partij prišli Leonid Brežnjev, Erich Honnecker, Gustav Husak, Janos Kadar in Todor Živkov. Najbolj vidna skupna poteza njihovih nastopov je bilo to, da so vsi izredno poudarjeno vztrajali na čim tesnejši gospodarski, politični in idejni integraciji socialističnega tabora pod vodstvom Sovjetske zveze, na čim popolnejši enotnosti misli, besed in dejanj. Ta izrazito blokovski pristop je šel tako daleč, da je prišlo celo do nekaterih neprijetnih zunanjih manifestacij. Ena takih je bila, na primer, tale: najprej je bilo dogovorjeno, da bodo drugi dan kongresa govorili od tujih gostov seveda vsi voditelji partij iz socialističnega tabora, poleg njih pa tudi voditelji nekaterih drugih delegacij pomembnejših tujih partij, ki so se udeležili kongresa, na primer, voditelja delegacije Zveze komunistov Jugoslavije in KP Italije. Toda dobesedno v zadnjem hipu so slednjima onemogočili govoriti tisti dan in jima dali besedo šele četrti dan kongresa. Šlo je za očitno premišljeno politično potezo, katere cilj je bil zagotoviti, da bi bilo tistega dne, ko so spregovorili prvi tuji gostje, slišati samo in čisto enoten glas socialističnega tabora, brez disonanc, ki bi jih v to enotnost nujno prinesle svobodnejše in blokovsko neobremenjene misli jugoslovanskega, italijanskega in še kakšnega drugega predstavnika.

Tako se je potem tudi zgodilo in poljski kongres je bil prvi partijski kongres te vrste, na katerem je bila tudi formalno načrtana tako jasna in odločna meja med socialističnim taborom na eni strani in komunističnimi partijami, ki ne sprejemajo blokovske discipline na drugi strani. Morda to niti ne bi tako zelo padlo v oči, če socialistični tabor ne bi sicer jasno pokazal, da se v precejšnji meri zapira sam vase, da se obdaja z dokaj visokimi političnimi in ideološkimi ogradami in da je manj kot prej pripravljen na ustvarjalni, čeprav polemični dialog s komunističnimi partijami in drugimi naprednimi silami, ki drugače gledajo na svet in medsebojne odnose. To zapiranje vase je potrdil tudi poznejši razvoj dogodkov, zlasti vse ostrejšje polemike med KPSZ in vodilnima zahodnoevropskima partijama, italijansko in francosko. Vzroke za to bi se dalo najti tako v mednarodnem razvoju, kot v notranjih tokovih v vzhodni Evropi, a trenutno je njihovo iskanje morda prenačljeno. Od konca februarja do maja se bodo namreč zvrstili še partijski kongresi v Moskvi, Pragi, Vzhodnem Berlinu in Sofiji: po njih, zlasti po moskovskem, bodo mnoge stvari jasnejše, zlasti tisto, kar je politično morda najpomembnejše — kakšne, kako globoke in koliko trajne so prave razsežnosti tistih sprememb v socialističnem taboru, ki se trenutno kažejo v obliki zapiranja vase, urejanja in v nekem smislu discipliniranja svojih lastnih vrst.

MACA JOGAN

Nujno in koristno posvetovanje

I

Od sredine tega stoletja dalje, zlasti pa v sedemdesetih letih postaja ideja krize v meščanskem družboslovju vse bolj domača; vse bolj izrazito tudi izstopajo značilnosti krize. To pomeni, da je družboslovje v razvoju doseglo tisto stopnjo, kjer se je za tradicionalne pristope, teoretične in problemske usmeritve ter metode pokazalo, da so neustrezni za znanstveno spoprijemanje in obravnavo novih družbenih problemov. Do krize je med drugim pripomoglo tudi vztrajno, bolj ali manj očitno zavračanje marksizma, ki je bil za meščanske družboslovce sprejemljiv le do tistih meja, ki označujejo njegovo *differentio specifico*: kot »resen prispevek k znanstveni razlagi družbe« je veljal do točke, ko nastopi razredni boj, revolucija, skratka ko začne rušilno delovati na obstoječi sistem družbenih neenakosti. Eden od izrazov preseganja krize je zato tudi oživljanje marksizma in njegovo novo vrednotenje pri posameznih meščanskih družboslovcih.

Renesansa markizma v specialnih disciplinah na Zahodu je nedvomno pojav, ki je vsaj z dveh vidikov aktualen tudi za nas. Prvič zato, ker smo v preteklosti s prevelikim zaupanjem in nekritično sprejemali različne novosti iz meščanskih disciplin. Drugič zato, ker smo zlasti v ugodnih zgodovinskih okoliščinah (liberalizem itn.) marksizem izrivali in nadomeščali s temi novostmi kot ustrenejšimi in popolnejšimi, predvsem pa »neideološkimi« znanstvenimi pristopi. V tej luči so zanimiva stališča in ugo-

totitve o stanju v posameznih disciplinah, ki so se izkristalizirale na nedavnem posvetovanju »Marksizem v družbenih vedah«.¹

II

FILOZOFIJA

»Živimo v času, ko nam je marksizem potreben kot vsakdanji kruh...«

Večina prispevkov v filozofskem delu posvetovanja je bila usmerjena v razkrivanje in opredeljevanje posebnosti marksističnega pristopa, v obravnavo znanstvenega »novuma« pri Marxu. Preseganje meščanskih temeljev in okvirov družbene znanosti je pri Marxu v tem, da je zavrnil pozitivistične obrazce znanosti kot neustrezne in neznanstvene ter izoblikoval dialektično znanost. Zanj je značilno »brezobzirna kritika vsega obstoječega«, ki pa kaže tudi na možnosti za preseganje ter protislovne celote na podlagi, ki jo poraja samo obstoječe.

V tem smislu in ne kot dogmatski seštevek ugotovitev je Marxova misel aktualna še zdaj. Aktualna je v naši družbeni praksi in v naši filozofski misli, kjer se pod modnim plaščem skrivajo različna »dopolnjevanja« marksizma (eksistencializem, strukturalizem itn.). Marksizem je potreben kot tista refleksija v moderni družbi (poznega kapita-

¹ Posvetovanje »Marksizem v družbenih vedah« je bilo 18. in 19. decembra 1975 v Ljubljani; s pismenimi prispevki so sodelovali: filozofi (B. Majer, B. Debenjak, A. Ule, A. Kirn, J. Ster); pedagogi in psihologi (I. Mrmak, B. Marentič-Požarnik, M. Nastran); politologi (A. Biblič, G. Stanič, S. Tomić, J. Klopčič); pravniki (A. Perenič); ekonomisti (F. Černe); sociologi (S. Šušar, P. Jambrek, Z. Mlinar, P. Klinar, M. Jogan, R. Rizman, N. Toš, B. Pavlič); geografi (D. Plut); zgodovinarji (M. Britovšek, L. Carni); jezikoslovci (B. Pogorelec).

lizma, socializma ali prehodnih oblik), ki omogoča razumevati njena globoka notranja protislovja. Marksizem je potreben kot tista nujna sestavina znanosti, ki omogoča preseganje zgodovinskih, nedialektičnosti, apologetske, »obzirne« in »nepolitične« znanosti, ki torej omogoča, da znanost ni le »molčeče orodje kapitala«. Marksizem je potreben kot miselna, teoretična in praktična alternativa prevladujočemu kapitalskemu načinu produkcije, ki v svoji »roparsko-razpisniški vnemi« hoče le več enakega, ne pa drugačno. Marksizem je aktualen kot »metodična paradigma«, kot vzorec dialektičnega znanstvenega pristopa, s katerim v sodobni zdiferencirani resničnosti odkrivamo razredne odnose in samo odtujeno vlogo znanosti. Marksizem je tedaj potreben kot opora pri rušenju nekaterih mitov, ki so postali skorajda nevrtašljivi postulati znanosti (npr. vrednotna nevtralnost, čistost, objektivnost, usmerjenost na »stvari« v pozitivno obstoječem, cilj delovanja — blaginja vseh, itn.). Marksizem je nezamenljivo sredstvo za zajemanje in znanstveno proučevanje tistih družbenih razsežnosti, ki so doslej ostajale pretežno zunaj okvirov zanimanja (sama kvaliteta družbenih odnosov).

SOCIOLOGIJA

*»Profesionalni sociologi so z uvo-
zom kategorialnega aparata do-
segli, da Marx ne zmaguje...«*

Zlasti je šlo (gre) za uvoz funkcionalističnih in behaviorističnih kategorij, pri čemer je bila popolnoma zanemarljena njihova povezanost s konkretnim kapitalističnim okoljem in zračnost s praktično-političnimi potrebami po utrjevanju *status quo*. Teoretični sistemi najpomembnejših in najvplivnejših sociologov kažejo bolj ali manj odkrito neprekinjeno apologetsko naravnostno, konstantno zanimanje za probleme (meščanskega) reda in zagovarjanje ene same edine alternative razvoja: »svobodnega sveta«. Marksizem je meščanska sociologija vrednotila kot »psevdo-znanost«, kot ideologijo, ki jo je treba najprej temeljito očistiti vseh utopističnih in

nerealnih ter neracionalnih sestavin, potem pa sprejeti (ker je pač zelo popularen!). Meščanska sociologija je sprejemala le pojmovno lupino marksizma, ki jo je napolnila s svojimi vsebinami; sprejemala je »marksizem brez pravega Marxa«.

K samozavedanju in k osveščanju sociologov naj bi v novejšem času pripomogla tudi nova subdisciplina »sociologija sociologije«, ki je usmerjena v razkrivanje in iskanje zveze med sociologijo in obstoječo racionaliteto. Pomembno osveščevano vlogo imajo tudi različni »zarotniški teoretiki« (à la Mills), ki jih v manjši meri kot estetska neoporečnost in notranja skladnost teoretičnega sistema zanimajo »negativne plati« družbene resničnosti.

Sociologi v naši družbi bi se pri opiranju na klasična marksistična dognanja morali otresti predstav, da je ta marksistični kategorialni aparat dokončen in nespremenljiv in da je le eklekticizem možen izhod iz zaostajanja za družbeno prakso. Predvsem pa je treba nenehno oživljati dialektično zvezo med teorijo in družbeno prakso, ne ena ne druga stran namreč ne moreta učinkovito delovati brez medsebojnega oplajanja. To velja tako za proučevanja družbene strukture (zlasti empirično proučevanje kompleksnih razrednih odnosov) kot pri načrtovanju družbenega razvoja, pri proučevanju komunikacij, gibljivosti itn.

POLITOLOGIJA

*»Smisel boja za marksizem je
treba torej videti v potrebi, da se
uveljavlja marksizem kot celota,
kot znanstvena teorija, ki je v
dialektično ustvarjalnem odnosu
do prakse.«*

Seveda mora marksizem ohraniti svojo metodološko in teoretično specifično diferenco (zgodovinski dialektični pristop, razredni boj, revolucija, itn.), obogatiti pa se mora z izkušnjami tistih procesov, ki jih je delno tudi sam spodbujal (socializem kot svetovni proces, problematika tretjega sveta, spremenjena vloga sodobne države, podružbljanje politike). Le tako bo marksizem lahko premagal

normativizem in empirizem ter se kot teoretična in praktična alternativa postavil proti različnim politološkim šolam in doktrinam v sodobnosti (pluralizem, elitizem), ki izhajajo iz abstraktnega državljanstva in fetišizirajo parlamentarizem kot nadrazredni in osvobajajoči pojav, ne priznavajo pa njegove razredne opredeljenosti.

Samo takšen marksizem, ki svet razume kot celoto, »v kateri je dialektika objektivnega in subjektivnega bistvenega pomena« in ne večna in »mrtva identiteta«, je lahko učinkovita sestavina revolucioniranja političnih odnosov v samoupravni družbi. Afirmacija marksizma je tudi nujen pogoj za to, da bo politična socializacija resnično postajala vedno bolj socializacija politike.

EKONOMIJA

»Škandal je, da prav do danes celo na višji stopnji študija ekonomije niso poučevali ničesar o K. Marxu...« (P. Samuelson)

Če to poudarjajo takšne avtoritete, kot je Nobelov nagrajenec, potem lahko verjamemo, da ideje o krizi v meščanski ekonomiji niso zgolj namišljene. Podobno kot druge specialne discipline tudi meščanska ekonomska teorija ni bila »value-free«, temveč je bila kot razredna teorija pretežno apologetska in konservativna, formalna in pozitivistična, čeprav je o sebi in svoji vlogi gojila bistveno drugačne predstave. V scientistični in manipulativni samozaverovanosti je marksizem, ki ni izključeval iz analize samega bistva kapitalizma, razglasila za ideologijo, kapitalistični sistem s profitom kot glavno gonilno silo pa je povečevala kot edino perspektivo. Z gledišča meščanske politične ekonomije je bila ta alternativa najnaprednejša, najučinkovitejša in edina možna ter vredna »svobodnega« sveta. Kakor je danes v krizi sistem, ki je izbrisal človeka kot proizvajalca vseh dobrin, tako je v krizi tudi meščanska ekonomija.

V našo pedagoško in raziskovalno prakso se je meščansko opredeljena eko-

nomija vrivala kot napredna, medtem ko so prizadevanja za dograjevanje marksistične ekonomske teorije zaostajala. Vendar je Marxova ekonomska teorija »še vedno živa, analitično zgodovinsko ustreza metoda za razumevanje in razlago sodobnega svetovnega družbeno-ekonomskega dogajanja«; neprej jo je treba razvijati v smeri »nove sinteze«. Takšna razvojna naravnost pa med drugim tudi zanika dosedanje enostranske in/ali eklektične poskuse združevanja marksistične in meščanske ekonomske teorije; vključuje tudi prakso upravljanja in razvoja gospodarstva v nekapitalističnih deželah. Opreti se je treba na klasično marksistično ekonomijo in izoblikovati »politično ekonomijo socializma«, samoupravljanju ustrezno teorijo, kjer ne more biti profit podlaga celotne produkcije.

PSIHOLOGIJA

»V teorijah osebnosti gre za podcenjevanje marksizma.«

Mnoge psihološke in socialnopsihološke teorije so do nedavnega izhajale iz predstav o homeostatičnosti posameznika, ki pač reagira na zunanje dražljaje, zanemarjale pa so tiste razsežnosti človeka, kjer gre za ustvarjalnost, za samoudejanjanje, za to, da se posameznik lahko vsestransko razvije, če ima za to nagnjenja. S tem, da so poudarjale posameznika kot podružbeno in družbeno bitje, ki se oblikuje v nekih določenih zgodovinskih okoliščinah, na katere pa lahko tudi ustvarjalno vpliva, se marksizem bistveno razlikuje od vseh tistih psiholoških teorij, katerim je izhodišče posameznik, ki se le prilagaja obstoječemu sistemu.

Takšno pojmovanje posameznika je zlasti aktualno v naši družbeni praksi, kjer npr. pri pojasnjevanju motivacij še sprejemajo ostanke klasične instinktivistične, behavioristične ali kognitivistične teorije. Najbliže Marxovim predstavam o človeku so na tem področju humanistične teorije, ki poudarjajo človekovo samouresničevanje kot pot za doseg občutka identitete. Marksistično huma-

nistična teorija motivacije naj bi pomagala pri konkretnem spodbujanju učencev za pridobivanje znanj; zlasti pri učencih iz deprivilegiranih plasti, o katerih raziskovalni rezultati kažejo, da so pogosto na precej nizki motivacijski ravni. Marksistično psihološko izobraženost učitelja zahtevajo tudi težnje, da bi v izobraževalnem procesu privzgojili temeljne vrednote socialistične družbe. Enostranosti in pomanjkljivosti v sodobnih socialnopsiholoških teorijah se kažejo v naturalizmu, ahistorizmu, izrazitem empirizmu. Vsem je skupno to, da trdijo, da so družbeni okviri nespremenljivi in da zanemarijajo zgodovinsko relativnost človeške narave in njeno alternativnost.

III

Bilo bi pretirano, če bi trdili, da pretežno enostranski razvoj posameznih disciplin, ki je prevladoval v preteklosti, kljub sorazmerni okleščeni ne pri naša ničesar uporabnega, spejemljivega in spodbudnega za nadaljnji razvoj posameznih disciplin in družbenih ved v celoti ter filozofije. Vendar so bile novosti pogosto manj razvidne, podrejene so bile splošni ali prevladujoči teoretični naravnosti. Zato je verjetno ena izmed pomembnih nalog vsake discipline posebej in vseh skupaj prevrednotenje obstoječega fonda kategorij, znanj in ugotovitev z vidika marksizma in smelejše soočanje metode in teoretične usmeritve posameznih ved z živimi in žgočimi problemi prakse. Nedavno posvetovanje je nedvomno koristna in pomembna spodbuda pri doseganju teh ciljev.

ADA POLAJNAR-PAVČNIK

Tuji delavci v družbi in pravu

Pri založbi Beck v Münchnu je lani izšla knjiga *Tuji delavci v družbi in*

pravu,¹ ki je brez dvoma zelo zanimiva tudi za nas, saj z različnih zornih kotov obravnava problematiko tujih delavcev v Zvezni republiki Nemčiji. Delo je zbir prispevkov desetih avtorjev, ki se ukvarjajo s to temo. Posebna značilnost in odlika dela je poleg pravnega tudi sociološki pristop k vprašanju, kritičen pogled na odnos Nemcev do tujih delavcev in predlogi za izboljšanje njihovega socialnega in pravnega položaja. Nedvomno je spodbudno že dejstvo samo, da so se nemški znanstveniki začeli ukvarjati s problemi in težavami, s katerimi se srečujejo tuji delavci, ter da skušajo vplivati na razmere, v katerih ti delavci živijo. Kakor je povedano v uvodu, daje delo prvi obširnejši prerez aktualne problematike ter je mišljeno kot pomoč za orientacijo in priročnik za vse tiste, ki se ukvarjajo s pravnimi vprašanji tujih delavcev.

Avtorji posameznih prispevkov so: *Volkmar Gessner*, ki je dal uvodni, sociološki prikaz razmer, v katerih delavci živijo, pod naslovom *Socialno vedenje tujih delavcev*, *Fritz Franz* s prispevkom o pravem položaju bivanja tujih delavcev, *Helmut Rittstieg*, katerega delo ima naslov *Družbene in politične perspektive prava tujih delavcev*, *Christian Tomuschat* s prikazom političnih pravic tujih delavcev, *Frank Wolterreck*, ki obravnava položaj tujih delavcev v podjetju ter socialno varnost in obdavčenje, *Murad Ferid* se ukvarja s sodnimi primeri, v katerih nastopajo tuji delavci v nemški pravni praksi, *Gerhard Luther* je obdelal probleme tujih delavcev pred nemškimi civilnimi sodišči, *Tuğrul Ansay* in *Dieter Martiny* sta se dotaknila družine tujih delavcev v pravu, in *Günther Kaiser*, ki je obdelal kriminaliteto tujih delavcev in njeno razlago s stališča kulturnega konflikta.

Kakor je razvidno že iz naslovov posameznih poglavij, posega celotno delo na najrazličnejša pravna področja, zaradi česar nam tu ni mogoče obdelati vseh problemov in vprašanj, ki jih nakazuje ali skuša nanje odgovoriti. Skušali bomo prikazati le nekatera.

¹ Zehn Beiträge, Herausgegeben von Tuğrul Ansay und Volkmar Gessner, München 1974, str. 284.

Že v začetku smo omenili, da vsi avtorji izhajajo iz socialnih komponent, ki vplivajo na položaj tujih delavcev. Kompleksno se s temi problemi v svojem prispevku ukvarja Gessner, ki je najprej prikazal razmere v deželah, iz katerih prizadeti prihajajo. 82 % vseh izvira iz Turčije, Španije, Grčije, Portugalske in Jugoslavije. Jugoslovani predstavljajo 20 % vseh tujih delavcev v zvezni republiki. Delavci prihajajo iz najbolj nerazvitih predelov že tako relativno nerazvitih in zaostalih dežel, kjer obstajajo še fevdalni odnosi, strog sistem hierarhične nad- in podrejenosti in odvisnosti tako na deželi kakor v mestih, kar vse vpliva na nezainteresiranost in nemotiviranost ljudi. Po drugi strani je za omenjene dežele značilna tudi posebna struktura velikih patriarhalnih družin, kjer se prav tako kaže močna odvisnost in hierarhija. Izjema od opisane položaja je po avtorjevem mnenju Jugoslavija, za katero je po eni strani značilna gospodarska liberalizacija, po drugi strani pa se delavci angažirajo pri delavskem samoupravljanju, kar odpravlja njihovo pasivnost in fatalizem. Pri jugoslovanskih delavcih je tudi kvalifikacijska struktura najvišja. Opisane razmere, popolnoma različne od nemških, torej določajo mentaliteto teh ljudi, oblikujejo njih osebnost. Prihod v novo okolje, povezan s številnimi novimi problemi, pa povzroči še zgubo orientacije.

Med najpomembnejše težave, pred katerimi se tuji znajdejo ob prihodu v novo deželo, vsi avtorji omenjajo jezikovno pregrado. Ta je že sama po sebi bariera med ljudmi, zaradi različnega spoznavanja sveta in nemožnosti komuniciranja. Nadalje povzroča tuje govoreč človek pri domačih delavcih predodke in agresivnost, in končno, posledica nepoznavanja jezika, v katerem se sporazumeva okolje, je tudi neinformiranost posameznika o njegovih pravicah in dolžnostih (Gessner). Tako imenovano tveganje jezika se kaže tudi pri sklepanju delovne pogodbe, ko delavec pogosto ne ve, kakšne klavzule je podpisal, in mu pravo ne dopušča izpodbijati privolitve s tem, da bi se skliceval na zmoto zaradi nepoznavanja jezika. Po

sodni praksi je tako izpodbijanje vendarle dopustno, če pogodba vključuje nenavadne klavzule (Woltereck). Psihološke in tudi siceršnje ovire glede nepoznavanja jezika se kažejo tudi pri postopu tujega delavca k sodišču — bodisi kot stranke, bodisi kot udeleženca v postopku (Luther).

Drug pomemben dejavnik, na katerega naletimo pri obravnavanju problematike tujih delavcev, je njihov socialni status. V zvezno republiko prihajajo povečini ljudje, ki že v svoji deželi žive »na robu družbe«. Ta položaj se v tujini še zaostruje, saj nimajo prave vloge na nobenem področju v družbi, zgube pa tudi vlogo v družini, zlasti tisti, ki prihajajo v tujino sami. Značilna zanje je osamljenost in odtujenost, to pa povečuje še vrsta dela, ki ga opravljajo in gre predvsem za nekvalificirane kadre, ki povečini delajo na tekočem traku.

Položaj tujih delavcev opredeljujejo tudi nemški predpisi o tujcih. Ti namreč za bivanje, daljše od treh mesecev, zahtevajo posebno dovoljenje za bivanje, ki ga upravni organ izda po prostem premisleku. Nadalje potrebuje delavec še dovoljenje za delo. Obe ti dovoljenji upravni organi izdajajo za časovno omejeno obdobje, iz česar izhaja seveda močna stopnja odvisnosti od oblasti in pravna negotovost. Rittstieg ostro kritizira opisano prakso upravnih organov in tudi upravnega sodišča, ki se v sporih izogiba načelnim rešitvam. Tuji delavci so tako le sredstvo za doseg prehodnega cilja in ravnajo z njimi kot z blagom na trgu. Upravni organi sicer dovoljenja praviloma podaljšujejo in glede na to prakso si delavci v dobri veri urejajo bivališča. Po piščevem mnenju bi morala biti ta dobra vera močnejše varovana, saj je država s tem, da je izdala tujcu prvo dovoljenje, prevzela do njega tudi odgovornost. Negotovost zaradi časovno omejenih dovoljenj je povečana še z grožnjo izгона, saj so razlogi za ta ukrep v zakonu o tujcih zelo neprecizni in dopuščajo široko interpretacijo.

Delo obravnava tudi položaj tujega delavca s stališča uresničevanja političnih pravic. Nanj deloma vplivajo razne mednarodne konvencije, ki vsem zago-

tavljajo temeljne pravice. Ti akti pa prepustljajo ureditev širokih področij notranjim zakonodajam držav kot suverennim subjektom mednarodnega prava. Tudi v nemškem pravu najdemo načelo enakopravnosti in enakosti, vendar številni predpisi postavljajo tujce v slabši položaj. Tako naj omenimo le že opisano pravico bivanja, odvisno od upravnega dovoljenja. Zakon o tujcih nadalje sicer dopušča politično dejavnost, vendar se ta iz razlogov javne varnosti in drugih političnih razlogov tujcem lahko prepove. Zakonodajca omejuje tujcem tudi volilno pravico in predvideva omejitve pri pravici združevanja.

Kot zanimivost pa naj povzamemo, da so v Badnu in Nordrhein-Westfaliji organizirali poseben parlament tujcev, kjer tuji delavci lahko uresničujejo svoje interese.

Pravni položaj delavcev-tujcev v podjetju je urejen že z akti mednarodne organizacije dela in drugimi mednarodnimi akti ter s predpisi notranjega delovnega prava, ki izrečno prepovedujejo diskriminacijo na podlagi nacionalnosti. Delodajalcem je naložena še posebna skrb za čim večjo integracijo tujcev.

Položaj delavcev se je izboljšal z odpravo t. i. rotacijskega načela. Kljub nekaterim predpisom, ki imajo namen zaščititi tujo delovno silo, pa je ta še vedno v slabšem položaju od domače, kar se zlasti kaže v kriznih obdobjih in pri odpovedi delovnih pogojev.

Na področju socialne varnosti sicer ni posebnih predpisov za tujce, ker velja teritorialno načelo. Izjeme pa so določene v posebnih dvostranskih pogodbah, ki jih je Zvezna republika Nemčija sklenila s številnimi državami, med njimi tudi z Jugoslavijo.

Poseben problem so številni tuji delavci v Nemčiji tudi na področju pravosodja. M. Ferid v svojem prispevku kritizira delo nemških sodišč, ki ne upoštevajo v zadostni meri pravil mednarodnega zasebnega prava, ampak v večini primerov uporabljajo kar nemško pravo. Piščevi predlogi so dvojni. Predvsem zavrača državljanstvo kot navezno okoliščino in se zavzema za merilo običajnega bivališča, merilo, ki so ga prizele tudi že nekatere haaške konven-

cije. Po drugi strani pa pisec meni, da bi bilo delo sodišč veliko boljše, če bi uvedli delitev dela in bi se ustanovili posebni, za mednarodno zasebno pravo specializirani oddelki. Temu predlogu se pridružuje tudi Luther, ki opisuje rešitev, kakor so jo izvedli v Hamburgu. Pisci se zavzemajo za posebno varstvo tujcev in kot primere navajajo pravico revnih, pomoč odvetnikov, udeležbo prevajalcev in pravičen psihološki odnos sodnikov do tujcev kot strank v postopku.

T. Ansay in D. Martiny obravnavata probleme s področja rodbinskega prava s stališča mednarodnega zasebnega prava. Najprej razvijeta širši sociološki prikaz razmer in dejavnikov, ki vplivajo na položaj družine tujih delavcev. Tu je zlasti poudarjena otežena integracija zaradi druženja po nacionalnih skupinah in zaradi vzdrževanja ali »importa rodbinskih razmerij«. Novo okolje pa seveda na družinska razmerja ni brez vpliva, zlasti še v primerih, ko se zaposli in s tem ekonomsko osamosvoji tudi žena. Stara načela patriarhalne družine se začnejo rušiti. Drugi problemi nastajajo pri mešanih zakonih, kjer prihaja do kolizije mentalitet. Nemajhni problem so tudi otroci² družin tujih delavcev, zlasti še, ker ob razvezah prihaja do ugrabitev, težave so s preživitvami, očetovstvom in podobno. Pisca nas nato popeljeta skozi številne pravne probleme, kot so, npr. sklepanje zakonske zveze pred konzularnimi organi, vprašanje zakonskih zadržkov *lege nationali*, ki so v nasprotju z nemškim javnim redom, učinki zakonske zveze in razveza, kjer so razlike med pravnimi ureditvami zlasti velike. Pisca nadalje prikazujeta še probleme v zvezi z otroki, obdelata vprašanja leigitimacije in adopcije in se končno sprašujeta, ali je klasično načelo nemškega prava, po katerem je temeljna navezna okoliščina *lex nationalis* moža, še ustrezno. Ugotavljata, da konvencije vpeljujejo merilo običajnega bivališča, ki ga opravičuje močna notranja povezava, torej dejanski

² Kot zanimiv podatek naj navedem, da se je število rojstev med jugoslovanskimi zdomci v letu 1971 v primeri z letom 1970 povečalo za 60 %.

kontakt s pravnim redom, mešani zakoni, kjer je eden od zakoncev Nemec, in končno vpliv te navezne okoliščine na integracijo. Ugovor zoper predlagano rešitev pa je skupno življenje in delo tujih delavcev iz iste države, kar vpliva na njim lasten način življenja in mišljenja, zlasti pa na namen vrnitve, ki ohranja vezi z domovino. Zato je pri odločitvi za najustreznejšo navezno okoliščino treba upoštevati tako interese prizadetih (in sicer za mednarodno zasebno pravo relevantni tipični interes) kot tudi interese držav. Končno je treba težiti tudi k pravni varnosti, s čemer mislimo uporabo istega prava pred sodišči raznih držav. Avtorja menita, da je običajno bivališče možna alternativa načelu državljanstva in sicer na temelju domnev (npr. daljši čas bivanja) ali kot posledica individualnega reševanja primerov kot t. i. socialni domicil (gl. str. 204—207).

Številne težave in problemi, ki smo jih omenili in katerim se pridružujemo še druge, med njimi ni majhnega pomena tudi stanovanjski problem, bi na podlagi teorije o kulturnem konfliktu morale pripeljati do visoke kriminalitete. V zadnjem poglavju se s to problematiko ukvarja Kaiser. Glede na vse povedano preseneča statistična ugotovitev, da je kriminaliteta tujih delavcev celo nižja, kakor pri primerjalni skupini Nemcev. Pisec skuša ta pojav razložiti in analizira asocialno vedenje po posameznih skupinah kaznivih dejanj. Kot ne preveč razveseljivo zanimivost naj navedem še podatek, da je kriminaliteta v Zvezni republiki Nemčiji med tujimi delavci relativno najmočnejša prav pri jugoslovanski skupini (str. 225). Gessner prav tako ugotavlja, da se proti pričakovanju kriminaliteta pri tujih delavcih ne večja. Posledice neugodnih razmer se kažejo predvsem v duševnosti (fatalizem, depresija, netolerantnost in apatija), kar avtor označi s skupnim pojmom — reakcija domotožja. Po njegovem mnenju tuji delavci negativne razmere in neugodne vplive kompenzirajo s delom.

Gornji sumarni prikaz dela nemških pravnikov je imel namen le opozoriti na problematiko v zvezi s tujimi delavci, ki jih v Nemčiji priznavajo kot

pomemben dejavnik. Njihova vloga v gospodarstvu te dežele je brez dvoma pomembna in velika, saj je njihov prispevek k narodnemu gospodarstvu te dežele vedno večji. Glede na to spoznanje so vedno večja tudi prizadevanja urediti in izboljšati njihov položaj. To ni samo politično vprašanje niti ni to samo naloga zakonodajalca — spoznati in uresničevati jo morajo predvsem tisti, ki pravo uporabljajo, državni organi in nemška družba nasploh. To spoznanje po mnenju avtorjev sicer počasi, a vendarle vztrajno prodira tudi v zavest nemških delodajalcev.

Poročilo lahko sklenemo z ugotovitvijo, da nam delo predstavi zanimive in aktualne probleme današnjega časa, za katerega je migracija v tolikšni meri značilna. Odlika dela je njegov že omenjeni interdisciplinarni pristop k vprašanju ter jasn in razumljiv slog vseh avtorjev. Vsekakor bo delo v korist tako nemškimi delodajalcem in drugim, ki pridejo v stik s tujimi delavci, kakor tudi delavcem samim; po drugi strani pa bo delo zanimivo branje tudi za vse tiste, ki se s problemi zdomcev ukvarjajo pri nas.

In še pomanjkljivost, ki jo lahko delu očitamo: gre za nekatere presplošne sklepe o razmerah v državah, iz katerih tuji delavci prihajajo v ZR Nemčijo. Tako, npr., Gessnerju, ki omenja kolektivizacijo na vasi v Jugoslaviji (str. 20), dejanske razmere socializacije vasi pri nas očitno niso poznane.

VANEK ŠIFTAR

O knjigi in ob knjigi*

O pomembnih delih, predvsem knjigah, moramo večkrat pisati, saj s tem, da večkrat opozarjamo na njihovo vse-

* Dr. Rudi Kyovsky, dr. Aleksander Radovan: *Konvencije in priporočila mednarodne organizacije dela s komentarjem*, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1975, str. 409.

bino, ta vsebina počasi postaja tudi del našega vsakdanjega vedenja in ravnanja. To pa velja tembolj za mednarodne konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela, ki po našem ustavnem monističnem sistemu postajajo sestavina našega zveznega in zdaj, ko se je uveljavila federalna klavzula, vse bolj tudi republiškega pravnega sistema. Resnici na ljubo, kot se navadno zapiše, bodi, da smo v samoupravnih splošnih aktih, še bolj pa v praksi »šli mimo« tega prava. V dosedanjih poročilih,¹ zlasti v poročilu dr. Strohsacka, je bil poudarjen trojni pomen dela, ki sta ga opravila dr. R. Kyovsky in dr. A. Radovan. Škoda, da v knjigi ni navedeno, kaj je delo enega in kaj drugega, čeprav razlike v slogu in obravnavanju nekaterih snovi opozarjajo na tega ali onega avtorja.

Mednarodna organizacija dela kot specifična specializirana avtonomna organizacija OZN si je s svojim delom v tripartitni sestavi vseh svojih organov pridobila velik ugled in njej gre tudi nemala zasluga za uveljavljanje progresivnih zahtev iz mednarodnega delavskega gibanja. Brez dvoma je za uveljavljanje delavskega razreda pomembno izhodišče zapisano v dopolnitvi njene ustave (l. 1944), da »delo ni blago«. Mimogrede, pri nas, ko se že vsebinsko uveljavljajo medsebojni odnosi delavcev v združenem delu, pa še pre pogosto pišemo o delovni sili, ki jo rabimo, zbiramo in smo jo do nedavnega tudi »prodajali« z raznimi oblikami zaposlovanja v zamejstvo.

V obravnavani knjigi so prvič zbrane in v slovenščini objavljene vse do 1973. leta pri nas ratificirane konvencije in sprejeta priporočila Mednarodne organizacije dela (MOD). Avtorjema se je z uvodom v knjigo, z uvodom k vsakemu poglavju (po priznani klasifikaciji konvencij in priporočil) ter s pojasnili in komentarjem konvencij in priporočil posrečilo prikazati probleme, s katerimi se otepa MOD v času, ko socializem že

postaja vse uspešnejši svetovni razvojni proces in tudi sistem.

Dr. Jože Vilfan je v predgovoru opozoril, da »neizvajanje ratificirane konvencije škoduje ugledu države, še posebej, če gre za državo, ki se sklicuje za socializem, in škoduje skupnim prizadevanjem za napredek«.

Vsebinska dejavnost MOD se je bistveneje in hitreje spreminjala po II. svetovni vojni, čeprav v delu njenih organov vedno ne predstavljajo in ne izražajo resničnih interesov delavskega razreda njegovi sindikalni predstavniki. Med drugimi pomembnimi vprašanji, ki se jih je po letu 1945 poleg posredovanja tehnične pomoči lotevala MOD, je bilo tudi proučevanje soodločanja delavcev v organizacijah, kjer so zaposleni. MOD je prva mednarodna organizacija, katere sodelavci so proučevali naše samoupravljanje,² kakor tudi oblike soodločanja v drugih deželah. Skladno z odnosi v svetu in v organizaciji sami je njena skupščina sprejela le priporočilo o sodelovanju delavcev pri upravljanju določenih zadev v organizacijah, kjer so zaposleni. Po vsem tem lahko samo ponovimo zapisane besede dr. Vilfana, da »s sprejemanjem in izvajanjem takih pravnih obveznosti prispevamo tudi k moralni klimi v svetu, v kateri je izkoriščanje delavca vedno manj mogoče...«

Mednarodna organizacija dela je do 1973. leta sprejela 136 konvencij (v pregledu konvencij, ki jih je sprejela MOD do leta 1973. — str. 397—401 — je navedenih 138 konvencij, med njimi dve z letnico 1973) in 144 priporočil (avtorja v knjigi navajata, da je bilo do 1970. leta sprejetih 136 konvencij, malo kasneje, da je bilo do 57. zasedanja leta 1972 sprejetih 136 konvencij in spet, da je bilo do leta 1973 sprejetih 136 konvencij; takih in podobnih spodrsrljavev je več v knjigi). V prvih dvajsetih letih po prvi svetovni vojni je bilo sprejetih skoraj polovica (67) vseh konvencij, ostale pa od 1944. leta naprej. Z uveljavljanjem konvencij, teh specifičnih norm, so se med teoretiki (tudi pri nas) začele

¹ Alenka Leskovic: Pomembna knjiga, Delo, 6. 3. 1975, in dr. Boris Strohsack: Konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela, Naši razgledi, 6. 6. 1975.

² Workers' management in Jugoslavija; International labour office, Genève 1962.

razprave, ki še niso končane: ali so konvencije pravne norme ali ne, toda pomembnejša je njihova vsebina in način sprejemanja. Tako so v mednarodno-pravnih odnosih nastajale posebne pravne norme, ki jih nikakor niso mogli enostransko sprejemati samo eni člani tripartitnega predstavništva. S tem pa so seveda pridobili v mednarodnopravnem pomenu tudi sindikalno organizirani delavci. V zvezi s tem se za našo samoupravno prakso zastavlja nekaj vprašanj. Za uresničevanje sprejetih priporočil, predvsem pa ratificiranih konvencij, je vse manj odgovorna sama federacija, ampak vedno bolj delavci v organizacijah združenega dela, ki morajo »urejevati in uresničevati pravice in obveznosti iz medsebojnih razmerij v združenem delu v skladu tudi z ratificiranimi mednarodnimi sporazumi« (čl. 2 ZMRD, Ur. 1. SFRJ 22/1973). Nekajkrat smo že bili na dnevnem redu tako glede uresničevanja posameznih določb nekaterih konvencij, kakor tudi glede pošiljanja rednih poročil MOD o uporabi konvencij. Menim, da so to vprašanja, ki jih morajo obravnavati sindikati. Konkretno realizacijo ratificiranih konvencij uresničujejo delavci v združenem delu s samoupravnimi sporazumi. Sindikati pa imajo pri tem zelo pomembno in odgovorno vlogo. Prav tako morajo sindikati dobiti tudi poročila, ki jih mora vlada (ZIS) pošiljati MOD v zvezi z ratificiranjem in izvajanjem ratificiranih konvencij, in k tem poročilom lahko dajejo svoje pripombe. Kolikor sem mogel slediti objavljenim poročilom o delu sindikatov v občinah in njihovih republiških ter zveznih organih, nisem naletel, na primer, na neko širšo razpravo o pripravah na letne skupščine MOD, kakor tudi ne na razprave, zakaj nismo ratificirali nekaterih konvencij oziroma sprejeli priporočil, na kar avtorja nekajkrat opozarjata (med drugim ob priporočilu št. 10 ugotavljata, da je to »sprejetje primer nepremišljene sprejetja«, str. 310). V poslovnih skupščinah SFRJ oziroma njenih dveh zborov ni nekih posebnih določb o »vlogi« sindikatov pri predlaganju ratifikacije konvencij; kar pa vsekakor ne

more mimo »najširše organizacije samoupravljalcev« (Tito).

Jugoslavija sodi med države, ki so ratificirale sorazmerno dosti konvencij, kakor tudi med tiste, kjer so sprejeli zelo malo priporočil, čeprav je manj razumljivo, zakaj ob ratifikaciji konvencije ni bilo sprejeto tudi ustrezno priporočilo h konvenciji. Jugoslavija je ratificirala 57 konvencij in sprejela le 14 priporočil. Do leta 1941 jih je bilo ratificiranih 18, ni pa bilo sprejeto nobeno priporočilo (vsa priporočila, razen enega, so bila sprejeta v letih 1956, 1958 in 1962). Največ konvencij je ratificirala Jugoslavija leta 1958. Precej časa mineva pri posameznih konvencijah od ratifikacije do njihove objave (tudi skoraj celo leto).

Dr. Strohsack zelo utemeljeno ugotavlja, da je obravnavana zbirka konvencij in priporočil pomemben »učni« pripomoček, prispevek k pravni teoriji in pomagalo za prakso. Dodajmo še, da je tudi močna spodbuda in obveza za objavljanje še drugih »mednacionalnih in regionalnih listin«, kakršne so Rimska pogodba, Evropski zakonik o socialni varnosti itn. (avtorja jih navajata v komparativnem komentarju k posameznim konvencijam ali priporočilom). To je tem bolj potrebno, ker so v deželah, kjer veljajo posamezne mednacionalne — regionalne listine, zaposleni tudi naši delavci.³ Nekoliko dvoma nastaja glede avtentičnosti objavljenih konvencij, ki sta jih prevedla avtorja z veliko vestnostjo. Tega problema zdaj ni več, ko so ratificirane konvencije redno objavljene v slovenskem Uradnem listu SFRJ.

»Praktično uporabo« konvencij in priporočil sta dr. Kyovsky in dr. Radovan, skupaj z drugimi avtorji že uveljavila v komentarju republiškega zakona o medsebojnih razmerjih delavcev v združenem delu in delovnih razmerjih med delavci in zasebnimi delodajalci (Gospodarski vestnik, št. 27/I.—II. knjiga, Ljubljana 1974).

Dokler ne bo kdo v Sloveniji objavil popolnejše monografije o MOD, bosta

³ Dr. R. Kyovsky: Kapitalistično izrabljanje, Naši razgledi, 6. 12. 1974.

za razumevanje in proučevanje konvencij in priporočil, objavljenih v obravnavani knjigi, še potrebni pomembni deli dr. Ratka Pešiča (MOR — Poreklo — Struktura — Delatnost iz leta 1969 in Uticaj radniških organizacija na stvarjanje i aktivnost Medjunarodne organizacije rada iz l. 1971).

Ob vseh resnično dobrih lastnosti in pomembnosti obravnavane knjige moram še opozoriti, da ne vemo, koliko držav — članic sestavlja MOD. Tako avtorja navajata, da je bilo 1971. leta 121 članic (str. 24), dr. Strohsack navaja, da jih je bilo 1973. leta 134, v nedavnem poročilu Dela z letošnje skupščine MOD pa je navedeno »novo« šttevilo.

Omenjeni spodrsrljaji (nekaterih manjših ne navajam) pa nikakor ne zmanjšujejo trajnega pomena dela, ki sta ga opravila avtorja za našo znanost in prakso. Koristno pa bi bilo, če bi v ustreznem strokovnem glasilu (npr. Združeno delo) analizirali, kako uresničujejo konvencije; v primerni obliki pa bi moral tudi tisk, ki se ukvarja s temi problemi, pomagati delavcem v združenem delu, da bi mogli in znali uresničevati vse pri nas ratificirane in veljavne mednarodne pogodbe (npr. pakti OZN, konvencije MOD), ker bi s tem tudi izpolnjevali eno izmed načel naše zunanje politike, ki temelji na aktivni koeksistenci.

11. julija 1975

ALBINA LUK

Konferenca »Jezik in družba«

V velikem amfiteatru beograjske filozofske fakultete je 30. in 31. maja lani potekalo delo konference »Jezik in družba«. Konferenco je pripravilo Društvo za uporabno jezikoslovje Jugoslavije. Od ustanovitve društva sta pretekli dve leti. Pobuda za ustanovitev društva se je po-

rodila iz potrebe po širšem in poglobljenem sodelovanju strokovnjakov, bodisi raziskovalcev, bodisi praktikov s področja uporabnega jezikoslovja iz vseh naših republik. Na zadnjem, občnem zboru je bil sprejet predlog, da se v društvo včlanjujejo tudi študentje. Društvo je organizirano po regionalnem načelu in ima devet regionalnih aktivov, delo pa poteka v treh sekcijah: sekcija za jezike narodov in narodnosti, sekcija za tuje jezike in sekcija za otroški govor. O delovanju društva s posameznih regionalnih aktivov in o delu v sekcijah seznanja člane bilten. V načrtu je priprava letopisa društva, ki bo objavljal gradivo o rezultatih raziskav s področja uporabne lingvistike, teoretično-metodološke študije, pregleda pomembnejših del in kritične prikaze monografskih študij iz posameznih vej uporabne lingvistike ter anotirane bibliografije. Prispevki v letopisu bodo objavljeni v jezikih narodov in narodnosti SFRJ.

Prvo širše srečanje, ki je zajelo člane iz vseh regionalnih aktivov društva, je bila konferenca »Jezik in družba«. Konferenca je potekala v okviru petih pannelnih razprav z naslednjimi temami:

- sociolingvistika kot znanstvena disciplina,
- vpliv okolja na razvoj govora v zgodnjem otroštvu in v predšolskem obdobju,
- družbena motivacija pri učenju tujih jezikov,
- sožitje jezikov v večjezikovnih okoljih,
- jezikovna standardizacija in komunikacija.

Prva tema je opozorila na širok razpon vprašanj in problemov, na katere naleti raziskovalec ob proučevanju jezika v družbenem kontekstu. Iz pretežno abstraktnega zanimanja za jezik kot sistem znakov se je v zadnjih desetletjih premaknilo težišče na proučevanje jezika kot sredstva za družbeno sporazumevanje. Problematika družbenih implikacij jezika je pritegnila strokovnjake različnih ved, od lingvistov in sociologov do psihologov, antropologov in strokovnjakov drugih raziskovalnih vej. Proučevanje jezikovnih pojavov, kakor se le-ti kažejo v družbenem vedenju, je zahtevalo

nov, interdisciplinaren pristop. Iz te potrebe je zrasla interdisciplinarna veda, sociolingvistika, ki obravnava tokove, zakonitosti in posebnosti interakcije med jezikom, družbo in posameznikom.

Razmejitev, stičišča in odnose med lingvistiko, sociologijo in psihologijo ob proučevanju jezika kot atributa, ki je imanenten tačo posamezniku kot družbeni skupini, metode proučevanja družbenih implikacij jezika ter specifičnosti pojavov jezikovne problematike v Jugoslaviji glede na naš družbeni razvoj so v svojih referatih nakazali dr. Ranko Bugarski, filološka fakulteta v Beogradu (*»Predmet in metode sociolingvistike«*), dr. Vladimir Ivir s filozofske fakultete v Zagrebu (*»Lingvistika in sociolingvistika«*) ter dr. Dušan Jović s filološke fakultete v Beogradu (*»Perspektive sociolingvistike v Jugoslaviji«*).

Glede na to, da je sociolingvistika dokaj mlada veda, ki šele oblikuje pravila in metodologijo raziskovanja, so tudi terminološke opredelitve še vedno predmet razprav med strokovnjaki. Dr. Ranko Bugarski je v svoji razpravi poskušal razvrstiti tematiko sociolingvistike glede na težišče, ki ga ima pri pristopu k določenemu problemu posamezna veda. Po njegovem je predmet sociolingvistike v širšem smislu proučevanja različnih vidikov rabe jezika v družbi, med katerimi so nekateri neločljivo povezani s samim bistvom jezikovnega in družbenega komuniciranja, drugi pa so rezultat delovanja novejših družbenoekonomskih in kulturnih procesov. Glede na težišče, ki ga v proučevanju jezikovnih pojavov kot družbeno pogojenih zavzema posamezna veda, je Bugarski razmišljal o naslednji terminološki opredelitvi: *sociolingvistika* — veda o družbenem razslojevanju jezika — proučuje sistemske korelacije med obstojem in spremembami jezikovnih in družbenih struktur, s težiščem na jezikovnih pojavih, ki so družbeno pogojeni. Kot takšno bi jo lahko opredelili kot del lingvistike. *Sociologija jezika* proučuje jezik v vlogi pokazatelja in spremljevalca širših družbenih pojavov in procesov. Težišče raziskovanja so ob tem sociološki fenomeni, ki se odražajo na področju jezika, in zato bi to področje sodilo v sociologijo. Kot tretja

veja se pojavlja *socialna psihologija jezika*, ki zajema psihologijo družbenega komuniciranja ter obravnava psihološke vidike vloge jezika v družbenem vedenju. Označili bi jo lahko kot jezikovni del socialne psihologije ali socialni del psihologije jezika oziroma psiholingvistike.

Terminološke označitve Bugarskega so izhodišče za razmišljanje. Glede na to, da se zanimanje za sociolingvistično problematiko pri nas veča, in glede na nekatere že zastavljene raziskave se bodo morali strokovnjaki čimprej odločiti o poimenovanju in vsebinskih razsežnostih predmeta ter pri tem izhajati iz naše družbene stvarnosti in dialektične sovisnosti med jezikovnimi in družbenimi pojavi.

Jugoslavija je z vidika sociolingvističnih raziskav nadvse plodno področje. Dušan Jović je opozoril na obsežne družbene spremembe, ki odsevajo tudi na jezikovnem področju, postavljajo nove zahteve jeziku samemu in dajejo raziskovalcu široke možnosti za preverjanje, kako družbeni razvoj vpliva na jezikovno vedenje posameznika, skupine in celotne družbene skupine. Obilica jezikov narodov in narodnosti, katerih stiki in sožitje porajajo mnogotere oblike dvojezičnosti ali celo večjezičnosti tako pri posameznikih kot v okviru širših skupnosti, je edinstvena priložnost za razvoj sociolingvistike pri nas. Ob tem ne gre zanemariti vpliva gibanj v okviru istodrodnih jezikovnih skupin, ki nastajajo zaradi novih družbenoekonomskih procesov in odnosov, hitrega industrijskega razvoja, kar sproža spremembe v družbeni strukturi ter spreminja stratifikacijsko podobo prebivalstva ter se odraža tudi v jeziku. Posebno pozornost bi bilo treba ob tem posvetiti vlogi sredstev množičnega obveščanja. Vse večje povezovanje s tujino, spremljanje tehnoloških procesov in znanstvenih dosežkov v svetu zahteva od vse širšega kroga prebivalstva poznavanje tujih jezikov. Vprašanja enakopravnosti jezikov narodov Jugoslavije so bila do danes deležna v glavnem politične pozornosti in le v skromni meri znanstvene obravnave. Variante v srbohrvaškem oziroma hrvaško-srbskem jeziku in vprašanja standardiza-

cije vzbujajo posebno pozornost strokovnjakov na srbohrvaškem jezikovnem območju.

Konferenca je v svojem nadaljnjem delu prikazala prizadevanja jugoslovanskih strokovnjakov pri raziskovanju nekaterih zgoraj navedenih primerov. Parnela razprava na temo »Vpliv okolja na razvoj govora v zgodnjem otroštvu in v predšolskem obdobju« je izhajala iz nekaterih empiričnih raziskav, ki so bile opravljene v Jugoslaviji, hkrati pa je prikazala in kritično presodila raziskave tujih avtorjev o tej problematiki.

Na razvoj otrokovega govora vplivajo predvsem starši ter širše družinsko okolje in pa predšolske vzgojne ustanove. Pod njihovim vplivom in vodstvom se otrok uči govoriti ne le v smislu jezikovnih pravil, temveč ga občevanje z odraslimi usmerja tudi k spoznavanju konteksta pogovora. Otrok se seznanja tudi z družbenimi pravili občevanja, spoznava funkcijo posameznih sporočil, ugotavlja, kakšno formulacijo mora uporabiti v določeni situaciji in z določenim sogovornikom, skratka, pripravlja se na sodelovanje v jezikovni skupnosti. Koliko ga bo družinsko in širše družbeno okolje v tem razvoju spodbujalo in v kolikšni meri se bo razvila otrokova komunikativna sposobnost, je med drugim odvisno od sociokulturne ravni in jezikovne osveščenosti tega okolja.

Kot temelj za razpravo o tej temi so rabili referati mag. Svene Savić iz inštituta za lingvistiko v Novem Sadu »Vloga odraslega v razvoju verbalne funkcije otroka do treh let starosti«, mag. Mirjane Jocić, sodelavke istega inštituta, »Družbenokulturno okolje kot faktor pri usvajanju in razvoju govora«, Arjane Miljak s fakultete v Zagrebu »Predšolska ustanova — dejavnik, ki vpliva na govor otroka«, Olge Gnamuš s pedagoškega inštituta pri univerzi v Ljubljani »Teoretske osnove za pripravo programa za jezikovno deprivirane otroke«. O vlogi dvojezičnega okolja kot faktorja pri usvajanju in razvoju govora je pripravil referat Lajos Gönc s filozofske fakultete v Novem Sadu.

Tema »Družbena motivacija pri učenju tujih jezikov« je med udeleženci vzbudila veliko pozornost. Društvo za

uporabno jezikoslovje je inštitut za tuje jezike in center za tuje jezike v Beogradu spodbudilo k izdelavi študije, ki naj bi odgovorila na dve temeljni vprašanji: zakaj so se tečajniki odločili za učenje določenega tujega jezika in zakaj se sploh učijo tujega jezika. Ob tem so raziskovalci upoštevali naslednje spremenljivke: 1. jezik (angleški, nemški, francoski, italijanski, ruski), 2. stopnjo tečaja (začetni, srednji), 3. izobrazbo tečajnikov (visoka, srednja, osnovna ter študentje in dijaki), 4. dejavnost tečajnikov (zaposleni v gospodarskih in negospodarskih dejavnostih) in 5. finančno obveznost (tečaj plača tečajnik oziroma delovna organizacija). Anketa je pokazala, da se največ tečajnikov odloča za učenje angleškega jezika. Tuj jezik želijo znati predvsem zaradi uporabe strokovne literature in ustnega kontaktiranja s tujci. Zanimivo je, da je bil motiv za učenje tujega jezika zaradi zaposlovanja v tujini na zadnjem mestu.

Študija mag. Lidije Dimitrijević iz Novog Sada »O motivaciji dijakov zadnjih razredov srednjih šol za učenje tujih jezikov« je pokazala, da je približno 92 odstotkov mladih zainteresiranih za učenje jezikov, ter opozorila na neskladja med zanimanjem, ki ga kaže mladina, in neznatno stimulacijo, ki jo daje šola, saj je pri pouku dano premalo poudarka spodbujanju, razvijanju in krepitevi motivacije za učenje tujih jezikov. Rezultati obeh anket so med udeleženci konference še utrdili prepričanje, da je treba v okviru usmerjenega izobraževanja posvetiti vso pozornost pouku tujega jezika v vseh razredih in preprečiti težnje, ki se pojavljajo na nekaterih šolah in pri uporabnikih, da bi v zadnjih dveh letnikih usmerjenega izobraževanja opustili tuj jezik kot predmet oziroma ga postavili na raven fakultativnega predmeta.

Razprava na temo »Sožitje jezikov v večjezičnih okoljih« je prikazala tipologijo večjezičnosti v Jugoslaviji. Referati so izhajali iz naslednjih dejavnikov: zgodovinska in kulturna dediščina, demografski podatki, jezikovne implikacije dvojezičnosti ter oblike institucionalne dvojezičnosti. Gradivo za razpravo so pripravili: dr. Melanija Mikeš s hugarološkega inštituta v Novem Sadu »Pri-

spevek k proučevanju tipologije večjezičnosti v Vojvodini«, Albina Lük z inštituta za narodnostna vprašanja »Področje madžarsko-slovenskih in italijansko-slovenskih jezikovnih stikov«, Josip Jernej s filozofske fakultete v Zagrebu »O vprašanjih dvojezičnosti v istrski regiji«. Prikaz problematike dvojezičnosti na Kosovem je pripravil Redjep Ismaili s filozofske fakultete v Prištini. Mag. Jožef Vajda z višje pedagoške šole v Subotici je govoril o problematiki poučevanja madžarskega jezika v dvojezičnem okolju v Vojvodini. O oblikah večjezičnosti na novosadski filozofski fakulteti je udeležence konference seznanila mag. Julija Mirnić s filozofske fakultete v Novem Sadu. Obči prikaz in teoretska izhodišča o družbenih in jezikovnih vidikih dvojezičnosti so z rezultati empiričnih raziskav o obrazcih rabe materinega in nematerinega jezika med dijaki srednjih šol v Vojvodini, o dvojezičnosti na institucionalni ravni ter o tisku narodnosti v Vojvodini podprli sodelavci pri raziskovalnem projektu »Problematika večjezičnosti v Vojvodini«, za katerega je dalo pobudo Društvo za uporabno jezikoslovje Jugoslavije. Razprava v okviru te panelne razprave je potekala v slovenskem, srbohrvaškem in madžarskem jeziku.

V razpravi o jezikovni standardizaciji in komunikaciji so sodelovali mag. Dušavko Škiljan s filozofske fakultete v Zagrebu s prispevkom o standardizaciji,

normiranju in ustvarjalnosti v jeziku, mag. Mirjana Jocić je razmišljala o jeziku kot sredstvu komunikacije v radiu in na televiziji, direktor sarajevskega inštituta za jezik in književnost dr. Milan Šipka se je dotaknil problema standardizacije in variant ter bosansko-hercegovskega govora.

Če naj v sklepu na kratko ocenimo pomen konference, je treba poleg strokovne ravni prispevkov in razprav predvsem poudariti udeležbo strokovnjakov iz vseh naših republik, razen iz Črne gore, kjer Društvo za uporabno jezikoslovje še nima aktiva; tako je delo konference prispevalo k medsebojnemu spoznavanju, navezovanju stikov ter sodelovanja in k skupnim stališčem glede potreb in problemov, ki se pojavljajo ob proučevanju širokega spektra vprašanj jezika v njegovi povezanosti z družbenimi dejavnostmi in razvojem. Velika udeležba in zanimanje, ki so ga udeleženci pokazali ob posameznih temah, gotovo nakazuje, da so raziskovanju jezikovne problematike v družbenem kontekstu vrata odprta. Finančna sredstva, ki jih je za pripravo konference oskrbela republiška skupnost za znanstveno delo Srbije, pa zagotavljajo, da je za raziskovanje te problematike zainteresirana naša celotna družbena skupnost.

Gradivo in razprave s konference bodo objavljene v zborniku »Jezik in družba«.

Socializam

(Beograd) št. 11/1975

Študije in članki: RADOSLAV RATKOVIĆ: Idejno-teoretični temelji delegatskega sistema; BOŠKO KRUNIĆ: Zveza komunistov v uresničevanju delegatskega sistema; BOŠTJAN MARKIĆ: Delegatski sistem: od ideje k realizaciji; RADIVOJE MARINKOVIĆ: Etatistično-birokratske nevarnosti in delegatski sistem; DRAGOMIR DRUŠKOVIĆ: Informiranje v funkciji združenega dela; STOJAN ANDOV: Ustavna koncepcija skupnega dohodka in Marxova teorija vrednosti; *Komentarji:* STANISLAV STOJANOVIĆ: Informburo in informburojevščina; *Prispevki:* MAHMUT BAKALI: Razredni, nacionalni in humanistični temelj samoupravljanja; ILIJA NIKEZIĆ: Vseljudska obramba in narodna samozaščita ter Zveza komunistov; DRAGOMIR FILIPOVIĆ: Permanentno izobraževanje in združeno delo; ALEKSANDRA KORNHAUSER: Raziskovalna dejavnost — okrasni dodatek ali potreba in sestavina združenega dela?

Opredeljenja (Sarajevo)

št. 10—11/1975

Aktualni politični trenutek: TODO KURTOVIĆ: Aktualnost nacionalnega vprašanja; *Teme:* LAZO ANTIĆ: Družbeno-ekonomski pogoji za svobodno menjavo dela v samoupravnih interesnih skupnostih; ŠEFKIJA BABOVIĆ: Analiza finančne moči osnovne organizacije združenega dela; *Osvetlitve:* ŠEFKIJA ŽULJEVIĆ: Tehnični eksistenci-

alizem Sörena Kierkegaarda in Karla Jaspersa; *Izkustva:* BOGDAN MRDOVIĆ: Soodvisnost organizacijskih oblik delitve po delu in rezultatih dela ter samoupravljanja v temeljni gospodarski organizaciji; ENVER ALIBEGOVIĆ: Vpliv zborov delovnih ljudi na razvoj samoupravnih socialističnih odnosov.

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 9/1975

Revolucije v tretjem svetu: GERHARD GROHS: Teorije revolucije v tretjem svetu; JACK WOODIS: Nove teorije revolucije — sklep; VSJEVOLOD RIBAKOV: Nove oblike narodnoosvobodilne revolucije; AMILCAR CABRAL: Orožje teorije; RÉGIS DEBRAY: Revolucija v revoluciji? LUIS VITALE: Latinska Amerika: meščanska ali socialistična revolucija?; ABDUL F. ISMAIL: Nekapitalistična pot razvoja; MOHAMED HARBI: Kmetje in revolucija; *Marksizam o sebi:* LUCIANO GRUPPI: Seks in družba; *Politična tema:* ALVARO KUNJAL: Poročilo na izrednem kongresu Komunistične partije Portugalske; MARIO SOARES: Socialistična hipoteza; Platforma gibanja oboroženih sil (MFA); Dokument deveterice (objavljen 8. avgusta 1975); Predlog za izdelavo političnega programa Kontinentalnega operativnega poveljstva — COPCON (objavljen 14. avgusta 1975); ROMAN LEDDA: Kamgre Portugalska? ROSSANA ROSSANDA: Prispevek k razmišljanju o portugalskih dogodkih; LELIO BASSO: Ni recepta za revolucijo; *Filozofska tema:* HENRI LEFEBVRE: Produkcija prostora; *Prikazi knjig in revij.*

EDVARD KARDELJ: *Zgodovinske korenine neuvrščenosti. Komunist, Ljubljana 1975, 51 str.*

Knjiga obsega referat, ki ga je imel E. Kardelj na znanstveni konferenci ob tridesetletnici konca druge svetovne vojne: »Sile in poti vojne in miru«, ki je bila v Zagrebu od 8. do 13. septembra 1975. leta. V delu obravnava avtor bistvo politike neuvrščenosti, njene korenine in njeno vlogo. Najprej govori o pojmu neuvrščenosti. Sledi razdelek o svetovni antiimperialistični revoluciji narodov. Nato razpravlja o novem razmerju moči družbenih sil v svetu. V posebnih razdelkih razmišlja o politiki neuvrščenosti in politiki blokov, o emancipaciji narodov in integraciji človeštva ter o ekonomskem razvoju in družbeni strukturi neuvrščenih dežel.

V. I. LENIN: *O Marxu in marksizmu. Komunist, Ljubljana 1975, 108 str.*

Delo, ki mu je spremno besedo napisala in ga uredila Dragana Kraigher, vsebuje nekatere najpomembnejše Leninove članke in razprave o Marxu, Engelsu in marksizmu. V delu *Karl Marx* podaja Lenin poleg biografskih podatkov o Marxu tudi analizo razvoja in bistva njegove misli. V članku *Friedrich Engels*, ki mu v knjigi sledi, prikazuje prispevek, ki ga je dal marksizmu Marxov najbližji sodelavec. Sledijo razprave, v katerih Lenin z različnih vidikov osvetljuje bistvo, zgodovino in usodo marksizma (»Trije viri in tri sestavine marksizma«, »Zgodovinska usoda nauka Karla Marxa«, »Marksizem in revizionizem«, »O nekaterih posebnostih v zgodovinskem razvoju marksizma«).

SLOBODAN NEŠOVIĆ (un): *Tretje zasedanje AVNOJ in zasedanje začasne ljudske skupščine Demokratične federativne Jugoslavije (7.—26. avgusta 1945). Komunist, Ljubljana 1975, 358 str.*

Delo vsebuje urednikov uvod, v katerem obravnava zunanje politične razmere v zvezi s sklicanjem III. zasedanja AVNOJ; dalje zaobsega najprej stenografske zapise tretjega zasedanja AVNOJ (v Beogradu od 7. do 10. avgusta 1945), nato pa stenografske zapise z zasedanja Začasne ljudske skupščine DFJ (10.—26. avgusta 1945). S III. zasedanja AVNOJ vsebuje knjiga, med drugim, poročilo predsedstva AVNOJ o delu v obdobju med drugim in tretjim zasedanjem, sprejetje predloga poslovnika AVNOJ, ekspozice predsednika ministrskega sveta maršala Josipa Broza Tita. Z zasedanja začasne skupščine DFJ pa naj navedemo nekaj izbranih primerov njenega dela, ki mu sledimo v knjigi: priznanje Začasne ljudske skupščine jugoslovanski vojski; izjava podpredsednika Edvarda Kardelja o izjavi kralja Petra II. v Londonu; razprave o predlogih zakonov o ustavodajni skupščini, o agrarni reformi in kolonizaciji, o državljanstvu SFRJ, o ratifikaciji ustanovne listine OZN, zakona o tisku, o društvi, zborovanjih in drugih javnih shodih, o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo in o ureditvi ljudskih sodišč. Za boj Jugoslavije, da bi ji bila priznana pravica do dežel, ki so bile po prvi svetovni vojni v nasprotju z načelom samoodločbe narodov priključene Italiji, je pomembna resolucija pred bližnjo konferenco zunanjih ministrov v Londonu, ki se nanaša na to temo. Delo vsebuje tudi nekaj prilog, med drugim register imen in govornikov.

RAZLIČNI AVTORJI: Društveno-politički sistem SFRJ. Radnička štampa, Beograd 1975, 478 str.

Uredili: Jovan Đorđević (glavni urednik), Najdan Pašić in Balša Špadijer (urednika). Delo je prvi univerzitetni učbenik, ki so ga na podlagi nove ustave napisali kolektivno strokovnjaki iz več republik in pokrajin. Njegovo vsebino najboljše označujeta razpodelitev in notranja razčlenitev tematike. Prvi del obsega oris teoretičnih, zgodovinskih, družbeno-ekonomskih in socialno-strukturnih temeljev našega družbenopolitičnega sistema. V drugem delu obravnavajo avtorji probleme združenega dela in samoupravljanja, oblike samoupravne organizacije združenega dela, samoupravne interesne skupnosti in samoupravno integracijo. V tretjem delu go-

vori knjiga o delegatskem in skupščinskem sistemu, o koordinativnih, izvršilnih in upravnih funkcijah v družbenopolitičnem sistemu Jugoslavije, o ustavnosti in zakonitosti ter njunem varstvu, o komunalnem sistemu in ljudski obrambi. V četrtem obravnavajo pisci probleme narodov, narodnosti in mednarodne odnose v SFRJ, razvoj in strukturo jugoslovanskega federalizma, zunanjo politiko Jugoslavije z vidika družbenopolitičnega sistema in mednarodnih ekonomskih odnosov. V petem, zadnjem delu, pa najdemo poglavji o Zvezi komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacijah ter o svoboščinah, pravicah in odgovornosti človeka in državljana v samoupravnem socializmu. V dveh prilogah vsebuje knjiga sheme temeljne strukture družbenopolitičnega sistema SFRJ in izbrano bibliografijo o družbenopolitičnem sistemu Jugoslavije.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

CHAUVEY Daniel: Samoupravljanje. Predgovor: Stipe Šušar. Prev. D. Milošević. Beograd, Komunist 1975. XIX+180 str. (Marksizam i savremenost, IV. kolo, sv. 1). — sign. 13.103-4/1.

LENIN V. I.: Filozofski zapisi. Izbral in prev. B. Debenjak. Ljubljana, CZ 1975. 108 str. (Leninova beseda, 6) — sign. 12.467-6.

MARX Karl: Kritika gothskega in erfurtskega programa. S spisi in pismi Marxa, Engelsa in Lenina o teh programih nemški socialne demokracije. (Prev. Maks Veselko) Ljubljana, Komunist 1975. 116 str. (Temelji 9) — sign. 13.510-9.

NIKOLIĆ Miloš: O karakteru marksizma i smislu njegova izučavanja. Naše teme, Zagreb, 1975, št. 7/8, str. 1179—1201.

RANKOVIĆ Milan: Umetnost i marksizam. Beograd, Radnička štampa 1975. 163 str. (Ideje, III. kolo, sv. 2). — sign. I/2770-3/2.

RUS Voian: Marksistična filozofija. Študijski material, izvlečki iz literature. Izbral in uredil Voian Rus. Ljubljana, Ekonomska fakulteta 1975. 288 str. — sign. IV/2515.

SRUK V.: Marksizam ni okrasek. Komunist, Lj., 8. sept. 1975, št. 36.

—: ZENSKO pitanje. Antologija marksističkih tekstova. Priredio i predgovor napisao: Jovan Djordjević. Beograd, Radnička štampa 1975. 276 str. (Ideje, III. kolo, sv. 1) — sign. I/2770-3/1.

ZUBRINIĆ Dušan: Marksizam i teorije elita. Zagreb, Školska knjiga 1975. 218 str. (Suvremena misao, 481) — sign. 13.346-1/481.

II. FILOZOFIJA

BRUJIĆ Branka: Kritička teorija društva H. Marcusea i prevladavanje filozofskog stanovništva. Ideje, Beograd 1975, št. 2—3, str. 51—74.

KARPE F. S.: Prolegomena k celotni filozofiji in Logika. Prevajalec: Mirko Hribar. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1975. 241 f. str. (Zgodovina filozofije na Slovenskem, 14). — sign. IV/2065-14.

PIRJEVEC Dušan: Estetska misel Franceta Vebra. Gradivo. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1975. 242 str. — sign. IV/2519.

SODNIK Alma: Izbrane razprave. Zbral in uredil France Jerman. Ljubljana, Slovenska matica 1975. 317 str.+1 sl. (Filozofska knjižnica, 16) — sign. III/1421-16.

STER Jože: Problemi filozofije in etike. 2. dop. izd. Ljubljana, aPrtizanska knjiga 1975. 148 str. — sign. 13.627.

III. SOCIOLOGIJA

BOH Katja: Socialno psihološki faktorji v načrtovanju družine. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1975. 100 f. str.+ tab. — sign. IV/2526.

BOSNJAK Vesna: Društvena nejednakost, porodica i socialna politika. Naše teme, Zagreb, 1975, št. 7/8, str. 1127—1138.

DJURIĆ Vojislav: Inovacije u društvu. Niš, Gradina 1975. 315 str. — sign. 13.635.

GOLUBOVIĆ Z.: Problemi studija sociologije na švedskim univerzitetima. Sociološki pregled, Beograd, 1975, št. 1, str. 119—124.

GORIČAR JOŽE: Temelji obče sociologije. 3. spop. in predelana izd. Ljubljana, DZS 1975. 336 str. — sign. 13.677.

KECMANOVIĆ Dušan: Socijalna psihijatrija sa psihijatrijskom sociologijom. Sarajevo, 1975. 329 str. — sign. II/13.822.

KOKIŠI Šoji: Sociologija u Japanu. Izučavanja društvene svesti. Sociološki pregled, Beograd 1975. št. 1, str. 101—117.

MILANOVIĆ V.: Sociologija. 2. izm. i dop. izd. Beograd, Službeni list SFRJ 1975. 442 str. — sign. II/13.823.

MLADENOVIĆ M. — Z. Manojlović: Sociološki aspekti rekreacije u radnoj organizaciji. Sociološki pregled, Beograd 1975, št. 1, str. 61—73.

MOŽINA Stane: Psihologija in sociologija traženja. Maribor, Obzorja 1975. 334 str. (Ekonomska, poslovna in organizacijska knjižnica, 4) — sign. 13.684-4.

PULISEVIĆ Stjepan: Osnove sociologije. 7. dop. izd. Zagreb, Narodne novine 1975. XI+409 str. (Biblioteka Udžbenici, 63). — sign. II/9109-63.

IV. PSIHOLOGIJA

BRAJŠA Pavao: Psihopatološki faktor u obitelji kao razlog nejednakog starta djece i uzrok njihove kasnije društvene nejednakosti. Naše teme, Zagreb, 1975, št. 7/8, str. 1169—1168.

—: **TEORIJE** osebnosti. Avt.: T. Lamovec, J. Musek, M. Nastran-Ule, V. Pečjak. Ljubljana, Cankarjeva založba 1975. 469 str. (Misel in čas, 23). — sign. I/2484-23.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

BENVENISTE Emile: Problemi opšte lingvističke. (Problèmes de linguistique générale.) Prev. i pogovor: S. Marić. Beograd, Nolit 1975. 290 str. (Književnost i civilizacija) — sign. 13.692.

BERBEROVIĆ Lj.: Marksistična vzgoja in ekološka zavest. Vzgoja in izobraževanje, Lj., 1975, št. 3, str. 3—8.

BERNARD Jean: Veličina i izkušnje medicine. Prev. B. Jelić. Beograd, Nolit 1975. 337 str. (Biblioteka sazvežđa, 51) — sign. 10.690.51.

DIVJAK Milan: Oblikovanje učiteljev za internacionalistično in patriotično vzgojo mladine. Dialogi, Maribor, 1975, št. 6, str. 389—400.

INGARDEN Roman: Doživljaj, umetniško delo i vrednost. (Erlebnis, Kunstwerk und Wert.) Pre. D. Gojković. Beograd, Nolit 1975. 309 str. (Biblioteka Sazvežđa, 49) — sign. 10.690.49.

KARDELJ Edvard: Revolucionarna praksa in marksistično izobraževanje. Delo, Lj., 25. nov. 1975.

LESNIK Rudi: Celodnevna šola — potreba današnjega šolarja. Sodobna pedagogika, Lj., 1975, št. 7/8, str. 271—283.

PAUSE Zeljko: Vjerojatnost, informacija, stohastički procesi. Zagreb, Školjska knjiga 1974. X + 249 str. — sign. II/13.934.

PIAGET Jean: Epistemologija medjudisciplinskih odnosa. Dijalektika, Beograd, 1974, št. 4, str. 11.

POPIT Franc: Uvajanje celodnevne šole — odgovorna naloga celotne družbe. Vzgoja in izobraževanje, Ljubljana, 1975, št. 3, str. 1—2.

ROTH Heinrich: Tehnika kot element izobrazbe. (Prev. L. Petrović.) Dialogi, Maribor, 1975, št. 177—185.

SETINC Franc: Aktualna družbeno-politična vprašanja našega razvoja. Vzgoja in izobraževanje, Lj., 1975, št. 4, str. 13—21.

SETINC Franc: Umetniška, prepričljiva ilustracija resničnosti. Delo, Lj., 9. dec. 1975.

WEINBERG S.: Znanost: dobro ali zlo? Delo, Lj., 27. dec. 1975.

ZAGAR Primož: V kolikšni meri je znanost že združeno delo? Delo, Lj., 10. okt. 1975.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

MALAVRAZIĆ D.: Postkapitalistično društvo i kraj ideologije. Treći program, Beograd, 1975, št. 26, str. 121—141.

NIKOLIĆ Miloš: Kritika kapitalizma u delu Herberta Markuzea. Treći program, Beograd, 1975, št. 25, str. 41—95.

VIDETIĆ Rudi: Kriza kapitalizma. Naši razgledi, Lj., 26. dec. 1975, št. 24.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ

—: **AKCIJSKI** program SZDL za uresničevanje politike ekonomskega in socialnega razvoja Jugoslavije v letu 1976. Delo, Lj., 24. dec. 1975.

DOLANC Stane: Samoupravljanje je poglavalno tako globoke korenine, da tega drevesa življenja ne more nihče več izrjaviti. Delo, Lj., 22. dec. 1975.

DOLANC Stane: ZKJ postaja res partija revolucionarne akcije, avantgarda delavskega razreda. Delo, Lj., 31. dec. 1975.

—: **ENAKOPRAVNOST** — razvoj — mir. Jugoslovanska stališča ob mednarodnem letu žensk. Komunist-teoret. pril., april-junij 1975. 48 str.

BILANDŽIĆ Dušan: Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije. Zagreb, Centar društvenih djelatnosti SSOJ 1975. 369 str. (Udžbenici i priručnici, politologija, 1) — sign. 13.644-1.

JANŽIĆ Vlado: Samo idejno enotna ZK bo tudi akcijsko učinkovita. Delo, Lj., 7. jan. 1975.

KRAIGHER Sergej: Pomen ustavnih pravic iz minulega dela in dohodkovni odnosi. Ljubljana, Komunist 1975. 42 str. — sign. 13.680.

KUČAN Milan: Od vseh odvisen razvoj. Delo, Lj., 24. jan. 1976.

KURTOVIĆ Todo: Idejno delo in politična praksa. (Prev. R. Zupan) Ljubljana, Komunist 1975. 135 str. — sign. 13.679.

MARINC Andrej: Glavna smer v družbenoekonomskem razvoju je gospodarska rast ob večji produktivnosti. Delo, Lj., 30. dec. 1975.

—: **NALOGE** ZK pri graditvi in uresničevanju kadrovske politike. Delo, Lj., 13. 1975.

POPIT Franc: Družbeni položaj ženske — trdno merilo človekove osvoboditve. Komunist-teoret. pril. april-jun. 1975. št. 36.

RADONJIĆ Radovan: Sukob KPJ sa Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije. (1948—1950). Zagreb 1975. 275 str. (Aktualne politične teme, 16) — 12.532-16.

RIBIČIĆ Ciril: Uresničevanje in delovanje delegatskega sistema. Naši razgledi, Lj., 16. jan. 1976. št. 1.

RIBIČIĆ Mitja: V zakoreninjenosti ZK med množicami je tudi danes neusahljivi vir naših sil in naše moči. Delo, Lj., 5. dec. 1975.

RIBIČIĆ Mitja: Skozi umetni prah propagandnih laži se v svet le prebija resnica o nas. Delo, Lj., 21. jan. 1976.

—: **STALIŠČA** RK SZDL Slovenije k predlogu resolucije o družbenoekonomski politiki in razvoju SR Slovenije ter neposrednih nalogah v letu 1976. Delo, Lj., 27. dec. 1975.

SETINC Franc: Kaj hočemo? Vprašanja in odgovori iz prakse. 2. izd. Ljubljana, Partizanska knjiga 1975. 269 str. — sign. 13.634.

TITO: Tiste, ki delajo napake, moramo javno imenovati. Delo, Lj., 13. dec. 1975.

TOMSIČ Vida: Osvobodjanje dela — pot k emancipaciji žensk. Komunist, Lj., — teoret. pril., april—jun. 1975, št. 36.

TOŠ Peter: Samoupravna delavska kontrola. Ljubljana 1975. 104 str. (Delegat v samoupravni družbi, 6/7) — sign. 13.374-6/7.

4. Delavska in progresivna gibanja:

CARILLO Santiago: Na redu je Španija. Razgovor sa Režisom Debreom i Maksom Galom. (Prev. R. Nikolić). Beograd, Komunist 1975. 246 str. — 13.682.

KARDELJ Edvard: Zgodovinske korenine neuvrščenosti. (Prev. B. Tkačik, J. Štajnbaher). Ljubljana, Komunist 1975. 49 str. — sign. 13.694.

RUS Vojan: Izvori in temelji neuvrščenosti. Ljubljana, CZ 1975. 387 str. (Misel in čas, 22) — sign. I/2484-22.

VISKOVIČ Ivo: Omladinski i studentski pokret u svijetu. Beograd 1974. 76+(I) str. (Jugoslovenski samoupravni socijalizam, 16) — sign. 13.605-16.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

KARDELJ Edvard: Načrt mora biti temeljni akt združevanja dohodka. Delo, Lj., 12. nov. 1975.

ŠOŠKIĆ Branislav: Ekonomske doktrine. Beograd, Savremena administracija 1975. XX +569 str. — sign. II/13.860.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

PETROVIĆ S.: Retorika. Teorijsko i istorijsko razmatranje. Niš, Gradina 1975. 423 str. — sign. 13.641.

SLOVKOVIĆ D.: Osnovi novinarstva i informisanja. Beograd, Radnička štampa 1975. 309 str. — II/13.863.

VREG France: Društveno komuniciranje. (Prijev.: B. Nikpalj i V. Nikpalj.) Zagreb, Center za informacije i publicitet 1975. 281 str. (Biblioteka komunikacijske znanosti) — sign. 13.640.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

FAJDIGA Mirko: Zidanškova brigada. Ljubljana, Partizanska knjiga 1975. 789 str. (Knjižnica NOV in POS, 20) — sign. 11.819-20.

KRIŽNAR Ivan: Slovensko domobranstvo v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Delo, Lj., 27. dec. 1975.

PLETERSKI Janko: Politična in socialna zgodovina Jugoslavije. Avt.: J. Pleterski, B. Božič, Marbor, Obzorja 1975. 182 str. (Marksistična knjižnica 2) — sign. 12.381-2.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

SAVIČ Tihomir: Lenjin živi. Lenjin o sebi i drugi o Lenjinu. Posebno izd. Zrenjanin, Centar za kulturu 1975. 110 str. Ilustr. — sign. 13.639.

SEKULOVIĆ A.: Gaetano Moska. (Bio-bibliografski podaci). Ideje, Beograd, 1975, št. 1, str. 61—68.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

LENIN V. I.: Selected Works. 3. print. Moscow, Progress Publ. 1975. 781 str. — sign. II/13.823.

—: **MARXISTISCHE** Wissenschaftstheorie. Studien zur Einführung in ihren Forschungsbereich. Mit einer Einleitung des Hrsg.: H. J. Sandkühler. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Vlg 1975. 277 str. (Fischer Athenäum Taschenbücher, 4034.) — sign. 13.128-4034.

—: **ROSA** Luxemburg oder Die Bestimmung des Sozialismus. Beiträge von: C. Pozzoli, L. Basso, I. Fetscher, idr. Frankfurt/M., Suhrkamp Vlg 1974. 278 str. (Edition Suhrkamp, 710). — sign. I/2272-710.

II. FILOZOFIJA

ALBRECHT Erhard: Sprache und Philosophie. Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften 1975. 327 str. — sign. II/13.913.

GADAMER Hans-Georg: Idee und Sprache: Platon, Husserl, Heidegger. Tübingen, Mohr 1972. 271 str. (Gadamer H. G.: Kleine Schriften, 3) — sign. II/13.825-3.

GADAMER Hans-Georg: Philosophie. Hermeneutik. Tübingen, Mohr 1967. 230+(II) str. (Gadamer H. G.: Kleine Schriften, 1) — sign. II/13.825-1.

—: **PHÄNOMENOLOGIE** heute. Grundlagen- und Methodenprobleme. Beiträge von H. Rombach, P. Ricoeur, C. A. van Perusen idr. Freiburg-München, K. Alber 1975. 169 str. (Phänomenologische Forschungen, 1) — sign. 13.691-1.

III. SOCIOLOGIJA

BADURA Bernhard: Sprachbarrieren. Zur Soziologie der Kommunikation. 2. verbes. Aufl. (Stuttgart-Bad Cannstatt 1973.) 196 str. (Problemata, 1) — sign. 13.470-1.

BALDRIDGE V. J.: Power and Conflict in the University. Research in the sociology of Complex organizations. New York, John Wiley & Sons (1971). XIII+238 str. — sign. II/13.928.

BERGHE Pierre van den: Man in Society: a biosocial view. New York, Elsevier 1975. XIV+300 str. — sign. II/13.805.

—: **BEYOND** the Community: social process in Europe. Ed. by J. Boissevain, and J. Friedl. The Hague, Department of Educational Science of the Netherlands 1975. 184 str. — sign. III/3069.

BIRNBAUM Pierre: Théorie sociologique. (Par) P. Birbaum, F. Chazel. Paris, PUF 1975. 598 str. (Thémis sciences sociales). — sign. 13.690.

CASTLES Stephen: Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe. (By) S. Castles and G. Kosack. London, Oxford Univ. Press 1973. XI+514 str. — sign. II/13.848.

COHEN B. P. — H. Lee: Conflict, Conformity and Social Status. Amsterdam, Elsevier 1975. XII+203 str. (Progress in Mathematical Social Sciences, 7). — sign. II/13.204.

—: **COMPARATIVE** Urban Structure. Studies in the ecology of cities. (Ed. by) Kent P. Schwirian. Lexington, D. C. Heath & Co. (1974). XIII+603 str. — sign. III/3088.

CORTES Fernando: System Analysis for Social Scientists. (By) F. Cortes, A. Przeworski, J. Sprague. New York, J. Wiley & Sons (1974). XV+336 str. — sign. II/13.925.

FLETCHER Colin: The Person in the Sight of Sociology. London, Routledge & Kegan Paul 1975. 93 str. — sign. II/13.869.

FOX Alan: A Sociology of Work Industry. 3. print. London, Collier-MacMillan Publ. (1973). VI+218 str. (Themes and Issues in Modern Sociology). — sign. II/13.916.

GOODE William J.: Explorations in Social Theory. New York, Oxford Univ. Press 1973. VIII+449 str. — sign. II/13.851.

HAMBLIN R. L. — R. B. Jacobsen — J. L. Miller: A Mathematical Theory of Social Change.

—: **ISSUES** in Social Ecology. Human milieu. Ed. by R. H. Moos and P. M. Insel. Palo Alto, National Press Books (1974). XI+611 str. — sign. II/13.638.

JAMBREK Peter: Development and Social Change in Yugoslavia. Crises and perspectives of building a nation. Westmead, Saxon House; Lexington, Lexington Books 1975. XIV+280 str. — sign. II/13.853.

LITTLEJOHN James: Social Stratification. London 1972. 150 str. (Studies in Sociology, 6). — sign. II/11.155-6.

PAVALKO Ronald M.: Sociology of Occupations. Itasca, F. I. Paacock Publ. 1971. X+234 str. — sign. 13.643.

—: **RADICAL** Feminism. Ed. by A. Koedt, E. Levine, A. Rapone. New York, Quadrangle Books (1973). VIII+424 str.+(12) illustr. — sign. II/13.933.

REX John: Sociology and the Demystification of the Modern World, London & Boston, Routledge & Kegan Paul 1974. XI+271+XIV str. — sign. II/13.920.

SOHN-RETHEL Alfred: Geistige und körperliche Arbeit. Zur Theorie der gesellschaftlichen Synthesis. 2. Aufl. Frankfurt/M., Suhrkamp Vlg 1973. 260 str. (Edition Suhrkamp, 555). — sign. I/2272-555.

—: **SOZIALÖKOLOGIE** — neue Wege in der Sozialisationsforschung. Hrsg. von H. Walter. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog 1975. XLII+330 str. (Sozialisationsforschung, 3; Problemata, 27). — sign. 13.470-2/3.

—: **WOHNSTÄTTE** sozial-haste die Qual. Mühsamer Weg zur Solidarisierung. Betroffene des Märkischen Viertels. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1975. 221 str. (Rorachbuch-Politische Erziehung, 6912). — sign. 12.887-6912.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

ADOENO Th. W.: Gesellschaftstheorie und Kulturkritik. Frankfurt/M., Suhrkamp Vlg. 1975. 178 str. (Edition Suhrkamp, 772) — sign. I/2272-772.

DIVESTA F. J.: Language, Learning, and Cognitive Processes. Monterey, Brooks Cole Publ. Co. 1974. XI+164 str. — sign. II/13.818.

—: FORMAL Aspects of Cognitive Processes. Interdisciplinar conference Ann Arbor, March 1972. Ed. by Th. Storer and D. Winter. Berlin, Springer 1975. 214 str. (Lecture Notes in Computer Science, 22).

KANDO Th. M.: Leisure and Popular Culture in Transition. Sain Louis, The C. V. Mosby Co. 1975. XIV+308 str.+31 ilustr. — sign. III/3080.

KENDAL M. Multivariate Analysis. London, High Wycombe — Charles Griffin 1975. 210 str. — sign. II/13.907.

RUPP Erik: Zur Kritik der Wissenschaftsforschung, Wissenschaftslogik, Wissenschaftssoziologie. (Düsseldorf 1973.) 83 str. (Studien zur Sozialwissenschaft, 16). C sign. II/13.836-16.

TOFFLER Alvin: The Culture Consumers. A study of art and affluence in America. Introduction by Eric Larrabee. New York 1973. XV+263 str. (Vintage Books, 848) — sign. I/2308-848.

VI. POLITIČNE VEDE

4. Delavska in progresivna gibanja:

CARDEN M. L.: The New Feminist Movement. New York, Russell Sage Foundation 1974. XVIII+234 str. — sign. II/13.931.

KIM IL SUNG: Selected Works. Vol. 1, 2. Pyongyang, Foreign Publ. House 1971. — sign. II/13.833-1, 2.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

—: YUGOSLAVIA. Development with decentralization. Report of a mission sent to Yugoslavia by the World Bank. Chief of Mission and coordinating author: Vinod Dubey. Baltimore-London, The John Hopkins Univ. Press 1975. XIV+490 str. — sign. III/3090.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

—: HANDBOOK of Communication. Ed. by Ithiel de Sola Pool, F. W. Frey, W. Schramm, idr. Chicago, Rand McNally Co. 1973. IX+1011 str. — sign. III/3082.

—: PROBLEMS of Information Science. Collection of papers. Ed. by A. I. Chernyi. FID 478. Moscow, All-Union Institute for scientific and technical information 1972. 240 str. — sign. 13.524.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

BIEMEL Walter: Martin Heidegger in Selbstzeugnissen. Dargestellt von —. (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt 1973. 175+(III) str. (Rowohlts Monographien, 200) — sign. 10.292-200.

—: HANDBOOK for the Study of Suicide. Ed. by S. Perlman. New York, Oxford Univ. Press 1975. XII+236 str. — sign. II/13.745.

HIRSCH Helmut: Rosa Luxemburg in Selbstzeugnissen. (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt 1969. 157+(I) str. (Rowohlts Monographien, 158). — sign. 10.292-158.

—: HISTORISCHES Wörterbuch der Philosophie. Unter Mitwirkung von mehr als 80 Fachgelehrten hrg. von J. Ritter. Völlig neubearb. Aufl. Basel-Stuttgart, Schwabe & Co. 1971, 1972, 1974. Bd. 1, 2, 3. — sign. P IV/2518-1, 2, 3.

MERWE C. van de: Thesaurus of Sociological Research Terminology. Rotterdam, Univ. Press 1974. X+471 str. p. f. — sign. I/2946.

SCHOEK Helmut: Soziologisches Wörterbuch. (535 alphabetisch angeordnete Stichwörter. Jetzt mit Personen und Sachregister.) 8. Neuaufl. Freiburg im Breisgau, Herder 1974. 399 str. (Herder-Bücherei, 312.) — sign. P I/1732-312.

—: La SOCIOLOGIE. Guide alphabetique. Sous la direction de Jean Duvignaud. Paris, Ed. Denoel 1972. 330 str. sign. C II/13.919.

WILDE Harry: Leo Trotzki in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1969. 189+(III) str. (Rowohlts Monographien, 157). — sign. 10.292.-157.

UDC 335.55:172.3

KERSEVAN, dr. Marko: Lenin and Religion**Teorija in Praksa, Ljubljana 1976, Vol. XIII, No. 1—2, p. 44—55**

Two tendencies can be traced in Lenin's studies on religion. The first one is expressed by Lenin's thesis according to which "marxism, being an essentially materialistic philosophy, is inexorably hostile to religion just as was the 18. century materialism of the French encyclopedists. The struggle against religion is the ABC of any materialism." The second tendency shows itself in the standpoint that "atheist propaganda should be instrumental to the basic task: the promoting of the class struggle", as well as in Lenin's views on several specific problems regarding the relation of the Russian working movement and religion. The author considers these two tendencies to be contradictory, since the basic marxist view on the foremost importance of class struggle excludes the premarxist rationalistic position about the a priori struggle against religion because of its incompatibility with a particular philosophical assumption or idea. In his theoretical studies Lenin was not clearly aware of the contradiction between the two positions mentioned above; however it is interesting to note that in his treatment of particular problems, the second specifically marxist view is prevalent.

UDC 323.1(497.12):371=945.1

HAJOS, Ferenc-KLEMENČIČ, dr. Vladimir: Bilingualism in Slovenia (in nationally mixed region in Prekmurje)**Teorija in Praksa, Ljubljana 1976, Vol. XIII, No. 1—2, p. 66—76**

Using Prekmurje as an example, the authors of the article try to show the shaping of functional bilingualism in all forms of social life: in education, at work, in culture, recreation and management. The article is divided into the following headings: "Principles of the policy giving equal rights to all Yugoslav nations and nationalities and the protection of nationalities in Slovenia," "Geographic characteristics of a nationally mixed territory", "The developing and protection of the Slovene and Hungarian languages in social development". On the basis of numerous data, the authors come to the conclusion that the Hungarian national community living together with the Slovene population as the majority nation, proves to have equal rights in social, economic and political aspects. The particular type of bilingualistic educational system, adopted in this area, proves to be, together with the mechanism of selfmanagement, the driving force of bilingualism. It is expressed in the fact that the majority of the population speaks or at least understands both languages.

UDK 335.55:172.3

KERŠEVAN, dr. Marko: Lenin in religija**Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. XIII, št. 1—2, str. 44—55**

V Leninovih tekstih o religiji se soočata in prepletata dve tendenci: prvo izraža Leninova teza, da je »marksizem kot marksizem religiji neizprosno sovražen, pravtako kot je bil materializem francoskih enciklopedistov 18. stoletja. Boj z religijo je abc vsakega materializma«. Druga tendenca prihaja do izraza v stališču, da mora biti »ateistična propaganda podrejena temeljni nalogi: razvijanju razrednega boja«; kaže pa se tudi v Leninovih stališčih ob nekaterih konkretnih vprašanjih odnosa ruskega delavskega gibanja do religije. Avtor meni, da si te dve tendenci v bistvu nasprotujeta, saj temeljno marksistično stališče o primatu razrednega boja izključuje predmarksistično racionalistično pozicijo o apriornosti boja z religijo zaradi njene nezdružljivosti z določeno filozofsko predpostavko ali idejo. Lenin se nasprotja med tema dvema pozicijama v tekstih ni jasno zavedal; zanimivo pa je, da je pri reševanju konkretnih vprašanj pri njem prevladovalo drugo, specifično marksistično stališče.

UDK 323.1(497.12):371=945.1

HAJOS, Ferenc-KLEMENCIC, dr. Vladimir: Dvojezičnost v SR Sloveniji (na narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju)**Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. XIII, št. 1—2, str. 66—76**

Avtorja prispevka v poglavjih: »Načela politike enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije in zaščita narodnosti v SR Sloveniji«, »Geografske karakteristike narodnostno mešanega ozemlja«, »Varovanje in razvijanje slovenskega in madžarskega jezika v družbenem razvoju« razčlenjujeta na primeru Prekmurja oblikovanje funkcionalne dvojezičnosti v vseh oblikah družbenega življenja: v izobraževanju, pri čelu, kulturi, rekreaciji, oskrbi in v upravi. Avtorja s številnimi podatki utemeljujeta, da je madžarska narodna skupnost ob slovenskem prebivalstvu kot večinskemu narodu socialno, gospodarsko in politično enakopravna. Zlasti poseben tip dvojezičnega šolstva, ki je na tem področju v rabi, je s celotnim mehanizmom samoupravnega sistema gonilna sila dvojezičnosti. Izraža se tako, da večina zna ali vsaj razume dva jezika, da vsakdo govori v svojem jeziku, pa ga vsi razumejo.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Jaže Zakonjšek: Aktualni problemi družbenega načrtovanja

Bojan Grobovšek: Pota perujske revolucije

Marjan Šetinc: Družbena protislovja in protestne ustavitve dela

Emil Rojc: Reforma usmerjenega izobraževanja

Stojan Cigoj: Vloga morale v jugoslovanskem pravu

Mara Bešter: Ali gre gospodinjškemu delu neposredno ekonomsko priznanje?

Jože Zemljak: Evropa v letu 1975

Andrej Kirn: Ekološki zakoni in materialna produkcija

Marija Vogrič: Izkušnje pri usposabljanju delegatov

Bogdan Osolinik: Svoboda in odgovornost v mednarodnem komuniciranju

Boštjan Markič: Suverenost in samoupravljanje

Marko Bulc: Sporazumevanje in dogovarjanje v federaciji